

Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ της Αικατερίνης Γκάβου
(Α.Μ. 1342201900036)

Η συσχέτιση πολιτικής προσφοράς και εκλογικής ζήτησης στην περίπτωση της ελληνικής Άκρας Δεξιάς: από την «Πολιτική Άνοιξη» ως την «Ελληνική Λύση» (1993-2019)

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:
Δρ Λαμπρινή Ρόρη

Αθήνα, Ιανουάριος 2024

Πίνακας περιεχομένων

Περίληψη	3
Abstract.....	3
1. Εισαγωγή.....	4
2. Βιβλιογραφική επισκόπηση.....	6
2.1. Η εσωτερική προσφορά με έμφαση στον ακροδεξιό κομματικό λόγο	6
2.1.1. Ισχύει «η φόρμουλα επιτυχίας»;.....	6
2.1.2. «Κλειδί» η αποφυγή των ακροτήτων	7
2.1.2.α. Η ιδιαιτερότητα των περιόδων κρίσεων	8
2.1.3. Διαμόρφωση ατζέντας, σημαντικότητα θεμάτων, θέματα αρμοδιότητας και ιδεολογική συνέπεια	8
2.2. Η εξωτερική προσφορά με έμφαση στον κομματικό ανταγωνισμό	10
2.3. Η Δεξιά στην Μεταπολίτευση.....	12
2.3.1. Οι βασικοί δεξιοί κομματικοί δρώντες.....	13
2.3.1.1. Νέα Δημοκρατία (ΝΔ)	13
2.3.1.2. Πολιτική Άνοιξη (ΠΟΛ.ΑΝ.).....	15
2.3.1.3. Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός (ΛΑ.Ο.Σ.)	16
2.3.1.4. Λαϊκός Σύνδεσμος - Χρυσή Αυγή (Χ.Α.)	17
2.3.1.5. Ανεξάρτητοι Έλληνες (ΑΝ.ΕΛ.).....	19
2.3.1.6. Ελληνική Λύση (Ε.Λ.).....	21
2.3.2. Η πτυχή της προσφοράς στην ελληνική περίπτωση	22
2.3.2.1. Η εσωτερική παράμετρος της προσφοράς.....	22
2.3.2.2. Η εξωτερική παράμετρος της προσφοράς	23
3. Ερευνητικό ερώτημα και υποθέσεις προς διερεύνηση	24
4. Μεθοδολογία.....	24
4.1. Μέθοδος έρευνας.....	24
4.2. Μεταβλητές	25
4.3. Επιλογή κομμάτων προς μελέτη.....	25
4.4. Δεδομένα	25
5. Ανάλυση δεδομένων	26
6. Συμπεράσματα.....	43
Βιβλιογραφικές αναφορές.....	44

Περίληψη

Η επανάκαμψη των κομμάτων της Άκρας Δεξιάς στον δυτικό κόσμο μετά την πτώση του φασιστικού-ναζιστικού κινήματος, κυρίως από την δεκαετία του 1990, έχει απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό την ακαδημαϊκή κοινότητα.

Από τα δύο μεγάλα ερμηνευτικά σχήματα που χρησιμοποιούνται για την μελέτη του φαινομένου – την πολιτική προσφορά και την πολιτική ζήτηση – στην παρούσα εργασία επιλέγεται το πρώτο και εξετάζεται η σχέση επίσημου κομματικού λόγου και εκλογικών ποσοστών σε εθνικό επίπεδο των βασικότερων κομματικών σχηματισμών της άκρας δεξιάς από την εμφάνιση του «τρίτου κύματος» στην Ελλάδα, δηλαδή από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μέχρι και τις βουλευτικές εκλογές του 2019. Οι θεματικές που μελετώνται μέσα από τα κομματικά μανιφέστα αφορούν θέματα ακροδεξιάς θεματικής αρμοδιότητας ή ατζέντας (οικονομικός προστατευτισμός, προνοιακός σωβινισμός, πολιτισμική ανωτερότητα του ελληνικού έθνους, αντιμεταναστευτισμός και ευρωσκεπτικισμός), ενώ τα δεδομένα αντλούνται κατά κύριο λόγο από την βάση δεδομένων του Comparative Manifesto Project (CMP). Αντικείμενα μελέτης είναι η Νέα Δημοκρατία (ΝΔ) ως ο βασικός κεντροδεξιός πόλος, καθώς και η Πολιτική Άνοιξη (ΠΟΛ.ΑΝ.), ο Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός (ΛΑ.Ο.Σ.), η Χρυσή Αυγή (Χ.Α.), οι Ανεξάρτητοι Έλληνες (ΑΝ.ΕΛ.) και η Ελληνική Λύση (Ε.Λ.) ως δρώντες στο πιο δεξιό μέρος του πολιτικού σπέκτρουμ.

Η έρευνα δείχνει μερική επαλήθευση των υποθέσεων, ενώ παράλληλα αναδεικνύεται η σημαντικότητα των ευρύτερων πολιτικών συνθηκών στην διαμόρφωση της κομματικής ρητορικής και, κατά συνέπεια, της εκλογικής προτίμησης από τους ψηφοφόρους.

Abstract

The resurgence of far-right parties in the Western world following the collapse of fascist-Nazi movements, primarily since the 1990s, has extensively concerned the academic community.

From the two main interpretive frameworks used to study the phenomenon – the political supply and the political demand – this paper follows the first one and examines the correlation between official party discourse and electoral percentages at the national level of the major far-right political formations in Greece from the emergence of the "third wave", from the early 1990s to the 2019 parliamentary elections. The themes studied relate to right-wing issue ownership or agenda (economic protectionism, welfare chauvinism, cultural superiority of the Greek nation, anti-immigrant sentiment, and Euroscepticism), while the data are mainly drawn from the Comparative Manifesto Project (CMP) database. The objects of study are New Democracy (ND) as the main center-right pole, as well as Political Spring (POL.AN.), Popular Orthodox Rally (LA.OS.), Golden Dawn (G.D.), Independent Greeks (AN.EL.), and Greek Solution (E.L.) as actors of the far-right in the political spectrum.

The research provides partial confirmation of the hypotheses, while also highlighting the significance of broader political conditions in shaping party rhetoric and, consequently, voter preference.

1. Εισαγωγή

Αναρίθμητες σελίδες έχουν γραφτεί για την κομματική οικογένεια της Άκρας Δεξιάς η οποία προοδευτικά αναδεικνύεται σε μια από τις περισσότερο μελετημένες στον κλάδο της πολιτικής επιστήμης. Ακόμα και στην σύγχρονη συγκυρία, περίπου 80 χρόνια μετά το τέλος των θηριωδιών που προκάλεσε το ναζιστικό καθεστώς, τα αίτια της εκλογικής απήχησης των συγκεκριμένων κομμάτων συνιστούν θέμα που συγκεντρώνει το ενδιαφέρον της ακαδημαϊκής κοινότητας, δεδομένης τόσο της σαφούς εκλογικής ανόδου του κομματικού αυτού χώρου με την είσοδο στον 21^ο αιώνα (Georgiadou, Rori & Roumanias, 2018), όσο και του πολυδιάστατου χαρακτήρα του φαινομένου με την ικανότητα των ακροδεξιών κομμάτων να προσαρμόζονται επιτυχώς σε διαφορετικές κοινωνικοπολιτικές συνθήκες (Barquero, Ruiz Jiménez & Ugante, 2022).

Σε αυτό το σημείο σκόπιμο κρίνεται να δοθούν περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τον ορισμό και, κατά συνέπεια, την ιδεολογική ταυτότητα του «ακροδεξιού κόμματος». Στην προσέγγιση του Mudde (2007) τα συγκεκριμένα κόμματα χαρακτηρίζονται από εθνικισμό, αυταρχισμό, δηλαδή σεβασμό στις ιεραρχίες και συμμόρφωση με κανόνες, αλλά και με αυστηρούς ηθικούς κώδικες (Flanagan & Lee, 2003), ξενοφοβία και προτεραιοποίηση του γηγενούς πληθυσμού στις προνοιακές παροχές του κράτους (προνοιακός σωβινισμός, *welfare chauvinism*). Όσον αφορά στα ζητήματα «του νόμου και της τάξης», όπου δίνεται έμφαση στις προγραμματικές θέσεις, δεν παραλείπεται το μοτίβο της επίρριψης ευθυνών για την εγκληματικότητα στους κλασσικούς αποδιοπομπαίους τράγους (*scapegoats*) - τους μετανάστες και τους ρομά - οι οποίοι κατηγορούνται ότι επιβαρύνουν οικονομικά τους φορολογούμενους πολίτες με την κατάχρηση του προνοιακού κράτους (Rydgren, 2008), κάνοντας ιδιαίτερα πρόδηλη την διάκριση ανάμεσα σε *makers* και *takers* (Mendes, 2021, σ. 345). Ίδιον που οφείλουμε να σημειώσουμε συνιστά και ο νατιβισμός, με άλλα λόγια, η ιδέα ότι τα κράτη πρέπει να κατοικούνται αποκλειστικά από γηγενείς. Το ανωτέρω πρόταγμα δεν σχετίζεται απλά με στάσεις εναντίωσης προς μεταναστευτικές/προσφυγικές ροές, αλλά αποτελεί μια στατική και μονολιθική αντίληψη της έννοιας του έθνους (Mudde, 2007). Πρόσθετα, η καχυποψία για πολυμερείς, υπερεθνικούς θεσμούς με κυριότερη την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ) συνάδει απόλυτα με το ακροδεξιό ιδεολογικό πλαίσιο. Πιο συγκεκριμένα, ο ευρωσκεπτικισμός συνδέεται με την ισχυρότατη πρόταξη της έννοιας της εθνικής κυριαρχίας, για παράδειγμα ως προς την χάραξη της οικονομικής πολιτικής, από τα εν λόγω κόμματα (Szöcsik & Polyakova, 2019, σ. 402), τις αντι-μεταναστευτικές θέσεις (Halikiouroulou, Nanou & Vasilopoulou, 2012, σ. 507), καθώς και την εναντίωση στο πολιτικό κατεστημένο (Almeida, 2010).

Μάλιστα, υπογραμμίζεται η ύπαρξη δύο υποκατηγοριών για τους υπό μελέτη κομματικούς σχηματισμούς (Georgiadou, Rori & Roumanias, 2018). Αναλυτικότερα, τα εξτρεμιστικά δεξιά κόμματα (*right-wing extremist parties*) δεν ασπάζονται τις αρχές και αξίες της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, ενώ τα λαϊκιστικά ριζοσπαστικά δεξιά κόμματα (*populist radical right parties*) δεν απορρίπτουν εν συνόλω την φιλελεύθερη δημοκρατία, αλλά κεντρικά προτάγματά της (για παράδειγμα, την κοινωνική ισότητα). Προς διευκρίνιση του επιθέτου «λαϊκιστικά», προκρίνεται η ερμηνεία του Mudde (2017) ως «μια ιδεολογία που

θεωρεί την κοινωνία τελικά διαχωρισμένη σε δύο ομοιογενείς και ανταγωνιστικές ομάδες, τον αγνό λαό και την διεφθαρμένη ελίτ, πυρήνας της οποίας είναι ότι η πολιτική πρέπει να είναι έκφραση της γενικής βούλησης (*volonté générale*) του λαού».

Αναφορικά με την εξήγηση της ανόδου των ακροδεξιών κομμάτων στην Δυτική Ευρώπη από την δεκαετία του 1980 ως μια πιο αποδεκτή εναλλακτική στα συμβατικά κόμματα (*mainstream parties*) (Mols & Jetten, 2020) χρησιμοποιούνται δύο μεγάλα ερμηνευτικά σχήματα, που βρίσκουν τις ρίζες τους στην οικονομική επιστήμη: οι εξηγήσεις από την πλευρά της ζήτησης (*demand-side explanations*) και από την πλευρά της προσφοράς (*supply-side explanations*) (Mudde, 2007). Η πρώτη ομάδα ερμηνειών, η οποία έχει χρησιμοποιηθεί ευρύτατα για την διερεύνηση της συγκεκριμένης εκλογικής προτίμησης, εμπεριέχει στοιχεία, εμπειρίες και στάσεις του εκλογικού σώματος που μπορούν να ευνοήσουν ή να αποδυναμώσουν τέτοιου είδους κόμματα (Arzheimer, 2018). Το δεύτερο είδος ερμηνειών, το οποίο άρχισε να μελετάται διεξοδικότερα από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα και ακολουθεί η παρούσα εργασία, συνδέεται, αφενός, με τους εσωτερικούς παράγοντες (*internal supply*) και ειδικότερα με την στρατηγική κομμάτων και ηγετών με σκοπό την προσέλκυση ψηφοφόρων (Mols & Jetten, 2020), την ιδεολογική (ανα)συγκρότηση, τη φύση της κομματικής ηγεσίας, την εσωκομματική οργάνωση, τις επικοινωνιακές/λεκτικές στρατηγικές και την ακτιβιστική δράση (Norris, 2005; Rydgren, 2007). Αφετέρου, με τους εξωτερικούς παράγοντες (*external supply*) που αφορούν τη δομή των πολιτικών ευκαιριών ή εμποδίων που επηρεάζουν την εκλογική επίδοση των κομμάτων (Roushas, 2014; Golder, 2016; Ruzza, 2018), όπως ο κομματικός ανταγωνισμός, η ποιότητα λειτουργίας της δημοκρατίας και ο ρόλος των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης (Γεωργιάδου, 2019, σσ. 23-24).

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η ελληνική περίπτωση η οποία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για δύο βασικούς λόγους. Πρώτον, λόγω του ιστορικού παρελθόντος: ο αντικομμουνισμός και η εθνικοφροσύνη μετά την λήξη του Εμφυλίου Πολέμου (1946-1949), οι εμπειρίες αυταρχικών καθεστώτων που βίωσε η χώρα κατά τον 20^ο αιώνα (καθεστώς 4^{ης} Αυγούστου 1936-1940, Χούντα των Συνταγματαρχών 1967-1974), μέχρι τη σχετικά πρόσφατη ιστορικά μετάβαση στην κοινοβουλευτική ομαλότητα (Ιούλιος 1974), όπως και η άνοδος των ποσοστών της εξτρεμιστικής δεξιάς την περίοδο της οικονομικής και προσφυγικής κρίσης (2012-2015) (Dinas et al. 2016). Δεύτερον, η Ελλάδα εντάσσεται στις χώρες της Νότιας Ευρώπης που εκδημοκρατίστηκαν αρκετά αργότερα (δεκαετία του 1970) σε σχέση με τον μεταπολεμικό εκδημοκρατισμό της Δυτικής Ευρώπης. Η πρώτη ομάδα χωρών, λοιπόν, θεωρούνταν ανθεκτική στην ακροδεξιά ανάκαμψη λόγω της αυταρχικής πολιτικής κληρονομιάς σε συνδυασμό με την απουσία κλασικών μεταβιομηχανικών κρατών πρόνοιας (Kitschelt & McGann, 1997; Ignazi, 2003). Η μείξη των ανωτέρω στοιχείων που οδήγησε στην δημιουργία αντι-δεξιών αντανάκλαστικών συνδυαστικά με την ακροδεξιά άνοδο δημιουργούν ποικιλία ερευνητικών ερωτημάτων.

Δεδομένων των παραπάνω, πιο ειδικό αντικείμενο της μελέτης είναι το πώς η εσωτερική - με έμφαση στον κομματικό λόγο (*discourse*) - και δευτερευόντως η εξωτερική προσφορά - με εστίαση στην ιδεολογική τοποθέτηση του βασικού αντίπαλου κεντροδεξιού κόμματος - επηρεάζει διαχρονικά την εκλογική επίδοση (*electoral performance*) των

ακροδεξιών κομμάτων στο ελληνικό πλαίσιο (εκλογική ζήτηση, *electoral demand*). Ως χρονικό εύρος της έρευνας ορίζεται η περίοδος εμφάνισης και άνθισης του αποκαλούμενου «τρίτου κύματος της Άκρας Δεξιάς» στην Ελλάδα, δηλαδή μελετώνται οι εκλογικές αναμετρήσεις από την δεκαετία του 1990 ως και τις εκλογές της 7^{ης} Ιουλίου 2019.

Η μελέτη διαρθρώνεται στα εξής μέρη: αρχικά, επιχειρείται μια κατά το δυνατόν πληρέστερη επισκόπηση της βιβλιογραφίας αναφορικά με το υπό διερεύνηση θέμα. Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στις μεθοδολογικές επιλογές και στα δεδομένα που χρησιμοποιούνται. Το τρίτο μέρος παρουσιάζει την ανάλυση των δεδομένων. Τέλος, επιχειρείται μια συζήτηση επί των ευρημάτων της έρευνας.

2. Βιβλιογραφική επισκόπηση

2.1. Η εσωτερική προσφορά με έμφαση στον ακροδεξιό κομματικό λόγο

Η βιβλιογραφία αναφορικά με την συσχέτιση εκλογικής επίδοσης της Άκρας Δεξιάς και εσωκομματικής προσφοράς προς τους εκλογείς είναι πλούσια και χρονολογείται από την δεκαετία του 1990, με μελέτες να έχουν ήδη δείξει τον σημαίνοντα ρόλο του ιδεολογικού προσανατολισμού στην ενίσχυση της ακροδεξιάς ψήφου (Van Kessel, 2013, σ. 179). Μάλιστα, η διάδοση κυρίαρχων ιδεολογικών πλαισιώσεων συνυφάνεται άμεσα με την εκλογική επιτυχία, κατά τον Rydgren (2005).

2.1.1. Ισχύει «η φόρμουλα επιτυχίας»;

Έρευνα ορόσημο αποτελεί αυτή των Kitschelt & McGann (1997) στην οποία γίνεται λόγος για την «φόρμουλα επιτυχίας» (*winning formula*) των ακροδεξιών κομμάτων. Πιο ειδικά, μετά από συγκριτική μελέτη των πιο δεξιών κομμάτων της Αυστρίας, της Δανίας, της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Νορβηγίας και της Μεγάλης Βρετανίας κατά την δεκαετία του 1980 συνάγεται ότι κομματικό μανιφέστο που συνδυάζει νεοφιλελεύθερες οικονομικές προτάσεις και πολιτισμικά περιοριστικές (*exclusive*)-αυταρχικές θέσεις δίνει προβάδισμα σε αυτά τα κόμματα. Παρόλα αυτά, η προσέγγιση αυτή αναθεωρήθηκε μερικώς με τη βαθμιαία υιοθέτηση πιο κεντρικών, προστατευτικών οικονομικών πολιτικών και την προώθηση του προνοιακού σωβινισμού από τέτοιους κομματικούς δρώντες από την δεκαετία του 1990 (Kitschelt, 2004; De Lange, 2007; Muis & Immerzeel, 2017; Halikiopoulou & Vlandas, 2019). Ο Betz (1994, 2002), επίσης, έχει δείξει ότι το νεοφιλελεύθερο οικονομικό πρόγραμμα δε συμβάλλει στην εκλογική επιτυχία. Ερευνητικά η προαναφερθείσα αναθεώρηση αποτυπώνεται και από τους Ivaldi & Mazzoleni (2020) οι οποίοι επιχείρησαν μια ποιοτική ανάλυση στα μανιφέστο μερικών καθιερωμένων (*established*) ακροδεξιών κομμάτων της Ευρώπης (του γαλλικού FN, του ελβετικού SVP, του αυστριακού FPÖ, της ιταλικής LN και του βρετανικού UKIP) σχετικά με τις οικονομικές προτάσεις τους. Τα ανωτέρω κόμματα υιοθετούν θέσεις οικονομικού λαϊκισμού, καθώς και οικονομικού σωβινισμού με θέσεις τόσο υπέρ ενός νατιβιστικού κράτους πρόνοιας, όσο και ενός μοντέλου οικονομικού

προστατευτισμού. Ευρήματα της έρευνας των Otjes et al. (2018) δείχνουν ότι την ακροδεξιά οικονομική ατζέντα διαμορφώνουν ο νατιβισμός, ο αυταρχισμός και ο λαϊκισμός με σαφή τάση προς τον παραδοσιακό κρατικό παρεμβατισμό στην οικονομία. Σε μια ακόμα πιο πρόσφατη μελέτη του Invaldi (2022) τονίζεται ότι η εγγύτητα στην οικονομική αριστερά και ο μετριοπαθέστερος λόγος της ηγέτιδας του γαλλικού FN, Marine Le Pen, έδρασαν ευεργετικά στην αύξηση της εκλογικής στήριξης του κόμματος.

Βέβαια, ο ερευνητικός αντίλογος δεν παύει να είναι παρών. Πιο αναλυτικά, σύμφωνα με την ανάλυση των Meguid (2008) και Ronny (2013) οι οικονομικές θέσεις της Άκρας Δεξιάς αποκρύπτονται σκοπίμως με στόχο τον υπερτονισμό του εθνοκεντρισμού (*rational strategy*). Κατά μια άλλη «φιλοσοφία» προσεγγίσεων, μεταξύ άλλων και αυτές των Bornschier (2010) και Mudde (2007), δεν παρατηρείται συσχέτιση μεταξύ των οικονομικών τοποθετήσεων αυτών των κομμάτων και της εκλογικής τους απήχησης, αφού η οικονομία εργαλειοποιείται προκειμένου να απευθυνθούν σε ευρύτερο ακροατήριο.

2.1.2. «Κλειδί» η αποφυγή των ακροτήτων

Ωστόσο, κόμματα που παρουσιάζονται ως κατάφωρα αντιδημοκρατικά και ρατσιστικά με τάση προς το νεο-ναζισμό και την βιαιότητα έχουν μικρότερες πιθανότητες εκλογικής επιτυχίας σε σχέση με όσα έχουν διαμορφώσει ένα ξενοφοβικό πολιτικό πρόγραμμα (van der Brug, Fennema & Tillie, 2005; Carter, 2005; Wodak, 2015; Golder, 2016), αν σκεφτούμε λόγω χάρη το UKIP αντιστικτικά με το BNP στην Μεγάλη Βρετανία (Plach, 2015). Η ανάδειξη του σημαίνοντα παράγοντα της μετριοπαθέστερης ιδεολογίας (Garcia, 2021) διαφαίνεται και στην γαλλική περίπτωση του FN με την αλλαγή του κατεύθυνσης της ρητορικής από την εθνική προτίμηση (*préférence nationale*) στην εθνική προτεραιότητα (*priorité nationale*), όπου αποτυπώνονται εκλογικά κέρδη για το συγκεκριμένο κόμμα (Halikiouroulou, 2019, σ. 70). Σημαντικό είναι να σημειωθεί ότι οι ομάδες στοχοποίησης δεν παραμένουν οι ίδιες στο πέρασμα του χρόνου αλλά μεταβάλλονται χάρη στη δυνατότητα των μελετώμενων κομμάτων να κεφαλαιοποιούν (*capitalize*) την πραγματικότητα υπέρ τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η μεταστροφή της ακροδεξιάς από τον αντισημιτισμό στην ισλαμοφοβία (Muis & Immerzeel, 2017, σ. 916), με την πρόφαση της τρομοκρατικής απειλής σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης (Halikiouroulou, 2018, σ. 70).

Στο ίδιο μοτίβο, τα σύγχρονα επιτυχημένα ακροδεξιά κόμματα αποφεύγουν το εξτρεμιστικό στίγμα και δεν εκφράζουν την επιθυμία κατάλυσης της δημοκρατίας, αλλά εικονογραφούν μια περιοριστική ιδέα της ελευθερίας (Rydgren, 2005; Arzheimer, 2018; Mendes & Dennison, 2021). Ισχυρίζονται, δηλαδή, πως επιλέγουν «να μιλούν την γλώσσα της δημοκρατίας», προβάλλοντας «φιλελεύθερες αξίες ώστε να δικαιολογήσουν τις περιοριστικές (*exclusionary*) ατζέντες τους» (Halikiouroulou, Mock & Vasilouroulou, 2013). Με αυτή τη λογική στη νέα «κυρίαρχη πλαισίωση» (*master frame*), εκτός του ότι η αντιδημοκρατική ρητορική αντικαθίσταται από την ρητορική ενάντια στο κατεστημένο (*antiestablishment*), η ξενοφοβία θεμελιώνεται σε επιχειρήματα πολιτισμικής και όχι πλέον βιολογικής ανωτερότητας (Rydgren, 2005). Η έρευνα των Halikiouroulou & Vlandas (2019, σ. 427) δείχνει ότι επιτυχή ακροδεξιά κόμματα όπως το γαλλικό FN, το γερμανικό AfD και το

ολλανδικό PVV προβάλλουν το αφήγημα της «αστικής εθνικιστικής κανονικοποίησης» (*civic nationalist normalization*). Ο πολιτισμός (*culture*), δηλαδή, θεωρείται ζήτημα αξιών ώστε να δικαιολογήσουν την ασυμβατότητα ορισμένων ομάδων με το δημοκρατικό πλαίσιο, συνδυαστικά με τον οικονομικό εθνικισμό. Με μια πιο συνοπτική διατύπωση, κατά την Halikiourou (2019, σ. 42), η σύγκρουση γίνεται με πολιτισμικούς-αξιακούς όρους και υπό τούτο το πρίσμα γίνεται κατανοητός ο αντι-ισλαμισμός του AfD στην Γερμανία και του FN στην Γαλλία. Έτσι υιοθετείται ένα πιο πολύπλευρο προφίλ προκειμένου να αυξηθεί η ελκυστικότητα των συγκεκριμένων κομματικών σχηματισμών (Betz, 1998).

Χρήσιμο θα ήταν να επισημανθεί ότι τα μικρότερα κόμματα παραμένουν συνήθως πιο ριζοσπαστικά χωρίς να κινούνται πάντα σε θεσμικά πλαίσια (Benveniste, Campani & Lazaridis, 2016, σ. 7).

2.1.2.α. Η ιδιαιτερότητα των περιόδων κρίσεων

Με εστίαση σε περιόδους κρίσης, η ανάλυση της Donà (2022) στα μανιφέστο του ιταλικού κόμματος F.d.I. από το 2013 ως το 2019 αναδεικνύει την ριζοσπαστικοποίηση του λόγου του μετά το 2017 στο πλαίσιο της αστάθειας στο πολιτικό σύστημα της χώρας και στην ΕΕ λόγω των κρίσεων την τελευταία δεκαετία. Αποτέλεσμα αυτής της τακτικής ήταν ενδυνάμωση του και τελικά η νίκη του στις ιταλικές γενικές εκλογές του 2022.

2.1.3. Διαμόρφωση ατζέντας, σημαντικότητα θεμάτων, θέματα αρμοδιότητας και ιδεολογική συνέπεια

Κατά τον Arzheimer (2009, σ. 265), το πιο αξιόπιστο μέτρο για την μελέτη της κομματικής θέσης είναι τα κομματικά μανιφέστο, αφού λειτουργούν ως μια δημόσια δέσμευση πολιτικής. Αυτή η αποκρυστάλλωση του κομματικού λόγου έχει την ικανότητα να διαμορφώσει την πολιτική ατζέντα (*agenda setting*), πολλώ δε μάλλον των κομμάτων της ακροδεξιάς η οποία κατέχει την αρμοδιότητα σε μια σειρά από θέματα (*issue ownership*). Εξάλλου κόμματα που στοχεύουν στην αύξηση της εκλογικής τους στήριξης έχουν ισχυρό κίνητρο εισαγωγής νέας θεματικής διάστασης στην πολιτική ατζέντα (Riker, 1982; De Vries & Hobolt, 2012), ώστε να διαφοροποιηθούν από τα συμβατικά. Ως εκ τούτου, αν θεωρηθεί ότι τα κόμματα επιδιώκουν στρατηγικά να ανταγωνίζονται σε θέματα τα οποία κατέχουν, αναμένεται ότι όταν αυτά αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα (*saliency theory*) (Budge, 1982), θα παρατηρείται εκλογική άνοδος για τους συγκεκριμένους κομματικούς δρώντες (Bélanger & Meguid, 2008). Ξεκάθαρο παράδειγμα αποτελεί η επένδυση του εκλογικού μέλλοντος της ακροδεξιάς (*issue entrepreneurship*) (Carmines & Stimson, 1986, 1989) στο κατ' εξοχήν θέμα αρμοδιότητάς της, την μετανάστευση (Mudde, 1999; Ivarsflaten, 2008). Η άφιξη εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων στην Ευρώπη την περασμένη δεκαετία έθεσε το ζήτημα στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης και, ως συνέπεια, αύξησε τα εκλογικά ποσοστά του AfD στην γερμανική περίπτωση (Arzheimer & Berning, 2019). Έτσι συνάγεται ότι η ακροδεξιά ωφελείται εκλογικά όταν τα θέματα με τα οποία ασχολείται είναι κυρίαρχα στον πολιτικό λόγο των ελίτ ως αντικείμενα διαφωνίας (Arzheimer, 2009, σ. 265). Η άνοδος του ισπανικού VOX, καπηλευόμενο την αντίθεση στο καταλανικό δημοψήφισμα ανεξαρτησίας (Οκτώβριος

2017) στις εκλογές του Δεκεμβρίου 2018 (Ortiz Barquero, 2019; Heyne & Manucci, 2021), καθώς και η ενίσχυση των νατιβιστικών αιτημάτων με θρησκευτικές/χριστιανικές αποχρώσεις εκ μέρους του L' SNS στην Σλοβακία κατά την διάρκεια της μεταναστευτικής/προσφυγικής κρίσης (Voda, Kluknavská & Spáč, 2022, σ. 508) έδειξαν ακριβώς αυτή την δυναμική.

Ακόμα ένα θέμα στο οποίο εξειδικεύεται η ακροδεξιά είναι ο ευρωσκεπτικισμός με ποικιλία έντασης, αντιστικτικά με τα συμβατικά κόμματα τα οποία όντας γενικώς φίλα προσκείμενα προς την ΕΕ (Hooghe & Marks, 2008) δεν στηρίζονται σε εκλογικά οφέλη από την πολιτικοποίησή της (Hooghe, Marks & Wilson, 2002). Βασισμένοι σε 61 εθνικές εκλογικές αναμετρήσεις από το 1970 ως το 2010, οι Dolezal & Hellström (2016) δείχνουν ότι «κόμματα αμφισβητητές» (*challenger parties*) δρουν ως «θεματικοί επιχειρηματίες» (*issue entrepreneurs*) σχετικά με τον ευρωσκεπτικισμό προκειμένου να αλλάξουν τη δομή του κομματικού ανταγωνισμού υπέρ τους. Ερευνητικές επιβεβαιώσεις για τα εκλογικά κέρδη από την κριτική της Άκρας Δεξιάς στην ΕΕ βρίσκονται και στις μελέτες των Hooghe, Marks & Wilson (2002), Marks, Wilson & Ray (2002), De Vries & Hobolt (2012) και Vasiloroulou & Zur (2022), αν σκεφτούμε ότι αυτά τα κόμματα αυτοπροβάλλονται μεταξύ άλλων και ως αυθεντικοί ευρωσκεπτικιστές (Rohrschneider & Whitefield, 2016). Ακόμα, έχει υποστηριχθεί ότι η προαναφερθείσα επιφυλακτικότητα προς το ευρωπαϊκό οικοδόμημα δίνει στην ακροδεξιά τους απαραίτητους πόρους ώστε να προβάλλει ένα πιο αποδεκτό πολιτικό μήνυμα μέσω της θετικής αξιολόγησης εννοιών όπως η εθνική κυριαρχία και αυτονομία (Lorimer, 2020, σ. 1393).

Πολλάκις, μάλιστα, ζητήματα μετατρέπονται σε υπαρκτούς αντιληπτούς κινδύνους, επηρεάζοντας κατά συνέπεια και το λεγόμενο κοινό αίσθημα (Mols & Jetten, 2020). Το προαναφερθέν επιχείρημα επαληθεύεται και από την ποιοτική ανάλυση του Sygkelos (2018) στα κομματικά μανιφέστο του βουλγαρικού κόμματος Ataka από το 2005 ως το 2013 σύμφωνα με την οποία φοβικοί λόγοι (*phobic discourses*) και εν προκειμένω η εθνοφοβία, η ισλαμοφοβία και η φοβία για τους ρομά, δίνουν ώθηση στην ακροδεξιά. Έτσι, αυτή η τακτική στρέφει τους πολίτες προς ένα συγκεκριμένο θέμα το οποίο σύμφωνα με το κόμμα θα πρέπει να λάβουν υπόψιν για την ψήφο τους (Vasiloroulou, 2018).

Φυσικά βασικό ρόλο μεταξύ άλλων κατέχει κατά τις Werkmann & Gherghina (2018, σ. 481) η συνέπεια στον ιδεολογικό λόγο των κομμάτων. Το ερευνητικό τους σχέδιο βασίζεται στην ποιοτική ανάλυση περιεχομένου κομματικών εγγράφων, όπως δηλώσεις και μανιφέστο, κομμάτων της μετα-κομμουνιστικής Ευρώπης και πιο συγκεκριμένα του βουλγαρικού Ataka, των τσεχικών RMS και DSSS, των ουγγρικών Jobbik και ΜΙΕΡ και των ρουμάνικων PRM και PUNR. Έτσι έδειξαν ότι κόμματα με τέτοια συνέπεια διαχρονικά έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες εκλογικής επιτυχίας. Μια ακόμα ερευνητική επιβεβαίωση έρχεται από τον Pirro (2014) η ενασχόληση με τα ακροδεξιά κόμματα της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης του οποίου δείχνει την σημασία της ιδεολογικής αξιοπιστίας, δηλαδή της συνέπειας διακηρυκτικής και πραγματικής θέσης του κόμματος σχετικά με συγκεκριμένα ζητήματα, για την εκλογική τύχη του κομματικού σχηματισμού.

2.2. Η εξωτερική προσφορά με έμφαση στον κομματικό ανταγωνισμό

Διακριτής σημασίας είναι και ο παράγοντας του κομματικού ανταγωνισμού (*party competition*) μέσω του οποίου διαμορφώνεται αναλόγως ο πολιτικός χώρος (*political space*) τον οποίο διεκδικεί κάθε κόμμα. Ειδικότερα, ο ρόλος του εγκαθιδρυμένου (*established*) κεντροδεξιού κόμματος θα πρέπει να συμπεριλαμβάνεται στους παράγοντες εκλογικής επιτυχίας ή αποτυχίας των ακροδεξιών κομμάτων ως ο βασικός ανταγωνιστής τους (Barquero, Ruiz Jiménez & Ugante, 2022). Σύμφωνα με τους Downes & Loveless (2018), κεντροδεξιός και ακροδεξιός κομματικός χώρος ανταγωνίζονται για την προσέλκυση παρόμοιων ψηφοφόρων, ενώ οι εκλογικές νίκες της ακροδεξιάς αποβαίνουν εις βάρος της κεντροδεξιάς. Έτσι, ένα θετικό για την ακροδεξιά εκλογικό αποτέλεσμα ενδέχεται να «υποχρεώσει» τα συμβατικά πολιτικά κόμματα να επαναπροσδιορίσουν την προγραμματική τους ατζέντα (Ellinas, 2008).

Ιδιαίτερα κρίσιμη παράμετρος, λοιπόν, είναι η επιλογή αντίδρασης του βασικού κεντροδεξιού κόμματος ενώπιον της ακροδεξιάς. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με την Meguid (2005) το συγκεκριμένο κόμμα έχει τρεις επιλογές στη διάθεσή του. Πρώτον, μπορεί να ακολουθήσει την στρατηγική της υιοθέτησης μέρους των προγραμματικών θέσεων του αντιπάλου (*accommodative strategy*). Δεύτερον, δύναται να παραλείψει την τοποθέτησή του σε παραδοσιακά θέματα της ακροδεξιάς αρμοδιότητας (*dismissive strategy*). Τρίτον, υπάρχει δυνατότητα να εναντιωθεί ρητά στις ακραίες τοποθετήσεις του αντιπάλου του (*adversarial strategy*). Σε παρόμοιο πνεύμα προσέγγισης, στην βιβλιογραφία συναντώνται και οι επιλογές της εμπλοκής (*engagement*) και της απεμπλοκής (*disengagement*). Κατά την μεν, το κεντροδεξιό κόμμα μπορεί είτε να διαφοροποιηθεί, προσφέροντας μια εναλλακτική πολιτική πρόταση στους εκλογείς, είτε να σκληρύνει τις θέσεις του, ώστε να κερδίσει μερίδα του εκλογικού σώματος (van Spanje, 2010; Bornschieer, 2018). Σύμφωνα με την δε, το συμβατικό δεξιό κόμμα δύναται είτε να στρέψει το ενδιαφέρον σε διαφορετικά ζητήματα από εκείνα της ακροδεξιάς θεματολογίας (Bale et al. 2010), είτε να απομονώσει τα ακραία αυτά κόμματα, στιγματίζοντάς τα (Minkenberg, 2001). Σε παραπλήσιο μοτίβο, ο Kriesi (1995) χρησιμοποιεί την διάκριση ανάμεσα στην στρατηγική της αποστασιοποίησης (*dissociation*), κατά την οποία πραγματοποιούνται ορισμένες παραχωρήσεις προς την ακροδεξιά με αποτέλεσμα να της δίνεται ελάχιστος χώρος για δράση, και την στρατηγική της εργαλειοποίησης (*instrumentalization*), στην οποία η κεντροδεξιά δίνει έμφαση σε ζητήματα ακροδεξιάς πολιτικής αρμοδιότητας και νομιμοποίηση στους ηγέτες της τελευταίας, με συνέπεια την ενδυνάμωση της κινητοποίησης ακραίων κομμάτων.

Σε ό,τι αφορά τα αποτελέσματα των ανωτέρω στρατηγικών, τα ερευνητικά ευρήματα διαφαίνεται να είναι μεικτά. Από την μια πλευρά, υποστηρίζεται ότι όσο τα κεντροδεξιά κόμματα τείνουν να κινούνται όλο και περισσότερο στο δεξιό μέρος του πολιτικού φάσματος, θεωρώντας εκλογική απειλή την Άκρα Δεξιά (*relevant party*), τόσο μειώνεται η απήγηση στα ριζοσπαστικά δεξιά κόμματα (Ignazi, 2003; Carter, 2005; Meguid, 2008; Bornschieer, 2012; Golder, 2016; Abou-Chadi & Krause, 2020), επιβεβαιώνοντας τους Kitschelt & McGann (1997) σύμφωνα με τους οποίους μόνο αν οι ψηφοφόροι δεν καλύπτονται από τα υπόλοιπα κόμματα, θα αναζητήσουν καινούριες πολιτικές επιλογές, ενισχύοντας την

ακροδεξιά. Λόγου χάρη, στην ισπανική περίπτωση το PP κατόρθωσε να προσελκύσει μέρος των ψηφοφόρων με φρανκικές ιδεολογικές καταβολές μέσω της θεματολογίας του, αφήνοντας ως αποτέλεσμα μικρό χώρο προς διεκδίκηση για την ακροδεξιά (Alonso & Rovira Kaltwasser, 2015). Ακόμα, ο Pardos-Prado (2015) συμπληρώνει ότι η πιθανότητα ψήφου για κεντροδεξιό κόμμα αυξάνεται όταν οι μεταναστευτικές του θέσεις συνδέονται άρρηκτα με τον οικονομικό και πολιτισμικό ανταγωνισμό, κατά το ακροδεξιό πρότυπο. Ζωτικής σημασίας κρίνεται ο συντονισμός των κεντροδεξιών πολιτικών κομμάτων με την δημόσια δυσaráσκεια ώστε να απορροφήσουν δυνητικά ακροδεξιούς ψηφοφόρους. Ενδεικτική περίπτωση αποτελεί αυτή του Ηνωμένου Βασιλείου, όπου το Συντηρητικό Κόμμα (*Conservative Party*) κατόρθωσε να ανταποκριθεί σε κοινωνικά αιτήματα, λειτουργώντας ως ανάχωμα στην εκλογική άνθιση της ακροδεξιάς (Plach, 2015). Η προγραμματική σύγκλιση των συμβατικών κομμάτων με την ακροδεξιά δείχνει να αυξάνει την πρόθεση ψήφου για τα πρώτα, όπως στην περίπτωση μερίδας ψηφοφόρων του γερμανικού AfD (Meguid, 2008; Carter, 2013).

Από την άλλη πλευρά, όσο τα συμβατικά κόμματα εκφέρουν έναν πιο δεξιόστροφο λόγο, τόσο ο πολιτικός διάλογος εμποτίζεται με θέματα της ακροδεξιάς ατζέντας (κυρίως αντι-μετανάστευση), ενδυναμώνοντάς την σε πολλές χώρες (Rydgren, 2005; Arzheimer & Carter, 2006; Arzheimer, 2009; Dahlström & Sundell, 2012; Heinisch & Hauser, 2014; Eatwell, 2016; Valentim, Zibblatt & Dinas, 2023), αφού το εκλογικό σώμα αντιλαμβάνεται ότι δεν υπάρχουν πια ακροδεξιά ταμπού (Thränhardt, 1995). Ερευνητικά μάλιστα έχει δειχθεί ότι η ακροδεξιά έχει μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας σε χώρες όπου υπάρχει ένα πολύ συντηρητικό συμβατικό κόμμα (Vrakovoulos, 2022). Πάντως, η υιοθέτηση ευρωσκεπτικιστικών και λαϊκιστικών ιδεών από την πλευρά του βρετανικού Συντηρητικού Κόμματος λειτούργησε ως εύφορο έδαφος για την σταδιακή άνοδο του UKIP στα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας (Bale, 2018). Με αυτόν τον τρόπο η ενσωμάτωση μη οικονομικών θεμάτων στα κεντροδεξιά πολιτικά προγράμματα, για τα οποία κατά βάση η ακροδεξιά παρουσιάζεται ως αρμόδια, επηρεάζει θετικά την εκλογική πορεία των εξειδικευμένων κομμάτων (*niche parties*) πολλώ δε μάλλον των ακροδεξιών μέσω της νομιμοποίησης (*legitimation effect*) (Bale, 2003; Meguid, 2005; Minkenberg, 2013; Wagner & Meyer, 2017; Szöcsik & Polyakova, 2019; Hutter & Kriesi, 2022). Οι έρευνες των Burni (2018) και Abou-Chadi & Krause (2020) επισημαίνουν ότι η υιοθέτηση πιο κριτικών στάσεων προς την ΕΕ και την πολυπολιτισμικότητα από κεντροδεξιά κόμματα ενδεχομένως είναι μια στρατηγική αντίδρασης στην ακροδεξιά άνοδο (*position contagion*) (Abou-Chadi, 2016). Εξαιρέσεις μάλλον είναι οι περιπτώσεις των αντίστοιχων κομματικών σχηματισμών της Λετονίας και της Εσθονίας οι οποίες απέτυχαν εκλογικά κατά την δεκαετία του 2000, παρά την χρήση ακροδεξιάς ρητορικής από τα συμβατικά κόμματα (Auers & Kasekamp, 2009).

Παρόλα αυτά ο Golder (2003) ανατρέπει τον παραπάνω ισχυρισμό υποστηρίζοντας ότι όσο ζητήματα μετανάστευσης αγνοούνται από τα συμβατικά κόμματα, τόσο μια μερίδα δυσαρεστημένων εκλογέων θα στραφεί στην ακροδεξιά. Επίσης, σύμφωνα με τις Halikiouroulou & Vasilopoulou (2014) η ανικανότητα των κεντρικών κομμάτων να διαχειριστούν και να αντιμετωπίσουν επαρκώς εγχώρια ζητήματα δημιουργεί ευκαιρίες για την άνοδο ακροδεξιών κομμάτων. Προς επίρρωση, κατά το επιχείρημα του Pirro (2014), όσο

μεγαλύτερος ο κενός πολιτικός χώρος για τους συγκεκριμένους πολιτικούς σχηματισμούς υπάρχει, τόσο μεγαλύτερη η εκλογική τους επιτυχία. Έτσι θεωρείται ότι εφόσον οι θέσεις των συμβατικών κομμάτων ως προς την πολυπολιτισμικότητα και την ευρωπαϊκή ενοποίηση συνέκλιναν κατά την δεκαετία του 1990, δόθηκε μεγαλύτερος χώρος στην ακροδεξιά (Pennings & Keman, 2003; Giugni et al. 2005; Buhr, 2012; Rydgren & van der Meiden, 2019). Για παράδειγμα, τα συμβατικά κόμματα στην Ολλανδία, κατά τον Plach (2015), έδωσαν πολιτικό χώρο προς εκμετάλλευση στην ακροδεξιά. Οι van der Brug, Fennema & Tillie (2005) με την σειρά τους χαρακτηρίζουν τον χαμηλό κομματικό ανταγωνισμό στην πολιτική δεξιά αναγκαία, αλλά μη επαρκή συνθήκη εκλογικής ανόδου για την Άκρα Δεξιά, ενώ αντίθετα η Grzymala-Busse (2019) σημειώνει ότι η προσήλωση της κεντροδεξιάς σε δημοκρατικές νόρμες μπορεί να μειώσει τις πιθανότητες ακροδεξιάς επιτυχίας.

Τέλος, κατά την μελέτη του Arzheimer (2009, σ. 274), η πτυχή που θα πρέπει να φωτιστεί δεν είναι η σκληρότητα των θέσεων των κεντροδεξιών κομμάτων, αλλά η σημαντικότητα μέσω της προτεραιοποίησης (*priming*) παραδοσιακών θεμάτων της ακροδεξιάς, όπως η μετανάστευση και η διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας, στα κομματικά μανιφέστο των πρώτων.

2.3. Η Δεξιά στην Μεταπολίτευση

Περνώντας στην περίπτωση της Ελλάδας, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η κυριαρχία της Νέας Δημοκρατίας στον κεντροδεξιό μέρος του πολιτικού φάσματος μετά την εγκαθίδρυση της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας τον Ιούλιο του 1974 δεν αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα για την εμφάνιση ακροδεξιών κομματικών μορφωμάτων στην μεταδικτατορική περίοδο. Όπως σημειώνει εύστοχα η Γεωργιάδου (2019, σσ. 60-61), «η μετά το 1974 εποχή λειτούργησε ως μια νέα ευκαιρία για την ανασυγκρότηση της ελληνικής Ακροδεξιάς», παρά το ότι «η Μεταπολίτευση συνιστούσε αναμφίβολα μια ανεπιθύμητη πολιτική μεταβολή». Ενδεικτικά, σε μια περίοδο 30 ετών (1974-2004) εμφανίστηκαν περισσότερα από 100 κόμματα με ακροδεξιό προφίλ (Γεωργιάδου, 2019, σ. 29), αρκετά εκ των οποίων συμμετείχαν σε εκλογικές αναμετρήσεις.

Εν προκειμένω για τα κόμματα με τα οποία ασχολείται η παρούσα εργασία θα πρέπει να επισημανθεί ότι ανήκουν στη νεότερη εκδοχή ακροδεξιών κομμάτων, η εμφάνιση και η άνοδος των οποίων συμπίπτουν χρονικά με την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού (αρχές δεκαετίας 1990). Συνεπώς, παρατηρείται σταδιακά ο εμπλουτισμός των ακροδεξιάς πολιτικών προγραμμάτων με θέματα που βρίσκονται ψηλά στην δημόσια ατζέντα, όπως τα αιτήματα ενίσχυσης της ασφάλειας, η μετανάστευση, η παγκοσμιοποίηση και η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Μάλιστα, και στο ελληνικό πλαίσιο, η χαλάρωση των διαιρετικών τομών και η αποδυνάμωση των ιδεολογικών ταυτίσεων την ίδια περίοδο λειτούργησαν ευνοϊκά για τις δυνάμεις της Άκρας Δεξιάς (Γεωργιάδου, 2019, σσ. 132-136).

Στην συνέχεια γίνεται μια προσπάθεια σκιαγράφησης των σημαντικότερων κομματικών σχηματισμών της Δεξιάς στην ύστερη Μεταπολίτευση που εκτείνονται στο δεξιό μέρος του πολιτικού σπέκτρουμ, από την κεντροδεξιά ως και την ακροδεξιά.

2.3.1. Οι βασικοί δεξιοί κομματικοί δρώντες

2.3.1.1. Νέα Δημοκρατία (ΝΔ)

Η *Νέα Δημοκρατία* ιδρύθηκε τον Σεπτέμβριο του 1974, μόλις δύο μήνες μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας και την επιστροφή του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Ελλάδα για τον σχηματισμό της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας (Ιούλιος 1974) και συνιστά το βασικό κεντροδεξιό κόμμα του ελληνικού πολιτικού συστήματος ως και σήμερα.

Ως κόμμα με μακρόχρονη δράση, η ιδεολογική του ταυτότητα δεν παρέμεινε αμετάβλητη ανά τις δεκαετίες. Η πρώτη περίοδος της караμανλικής διακυβέρνησης (1974-1977) σημαδεύτηκε από το εγχείρημα της ανοικοδόμησης του συντηρητικού πολιτικού χώρου και την δημιουργία ενός εκσυγχρονιστικού κομματικού προφίλ με σαφή αποστασιοποίηση από την προδικτατορική Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση (ΕΡΕ), όσο και από την παράδοση του στέμματος, στοχεύοντας στην εξυπηρέτηση των «πραγματικών» συμφερόντων του έθνους (Alexakis, 2020, σ. 257). Κατά την δεύτερη θητεία της ΝΔ και πάλι υπό την αρχηγία του Καραμανλή (1977-1980), διακηρυγμένη ιδεολογική γραμμή του κόμματος ήταν ο αποκαλούμενος «ριζοσπαστικός φιλελευθερισμός», σύμφωνα με τον οποίο η ισορροπία βρισκόταν ανάμεσα στον οικονομικό φιλελευθερισμό και την κοινωνική δικαιοσύνη (Alexakis, 2020, σ. 258). Με άλλα λόγια, η έμφαση δινόταν στον παρεμβατικό και αναδιανεμητικό ρόλο του κράτους (Μάμαλης, 2012, σ. 19). Πολιτική προτεραιότητα ζωτικής σημασίας για το παρόν κόμμα ήταν επίσης και η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ), η οποία εν τέλει υπεγράφη το 1979 (Μάμαλης, 2012, σ. 18).

Μετά την σύντομη θητεία του Γεώργιου Ράλλη στην ηγεσία του κόμματος (1980-1981), διάδοχος αναδείχθηκε ο Ευάγγελος Αβέρωφ. Κατά την προεδρία του (1981-1984) είναι χαρακτηριστικό ότι η ΝΔ υιοθέτησε περισσότερο δεξιόστροφες θέσεις και υπερσυντηρητικές ιδέες, παρόμοιες με εκείνες της ΕΡΕ (Rorí, 2012; Alexakis, 2020, σ. 259).

Στις εσωκομματικές εκλογές του 1984 την σκυτάλη του κόμματος παρέλαβε ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης. Δεδομένης και της νεοφιλελεύθερης πρωτοκαθεδρίας εντός και εκτός Ευρώπης καθ' όλη την δεκαετία του 1980, η θητεία του έδωσε ένα ιδεολογικό στίγμα στη ΝΔ που συνέπλεε με την προώθηση των ιδιωτικοποιήσεων, τον μειωμένο κρατικό παρεμβατισμό και την πλήρη λειτουργία μιας ελεύθερης οικονομίας της αγοράς (Alexakis, 1998; Rorí, 2012). Έτσι η εστίαση της ΝΔ από την θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης (1984-1990), αλλά και του κυβερνώντος κόμματος (1990-1993) ήταν στις φιλελεύθερες αρχές.

Ύστερα από την παραίτηση Μητσοτάκη, η ανάληψη της κομματικής ηγεσίας από τον Μιλτιάδη Έβερτ έφερε μια ακόμα ιδεολογική στροφή με την αποκήρυξη του νεοφιλελεύθερου δόγματος και την επιστροφή στον ριζοσπαστικό φιλελευθερισμό κατά τα караμανλικά πρότυπα της δεκαετίας του 1970 (Alexakis, 2020). Επιπλέον χαρακτηριστικό

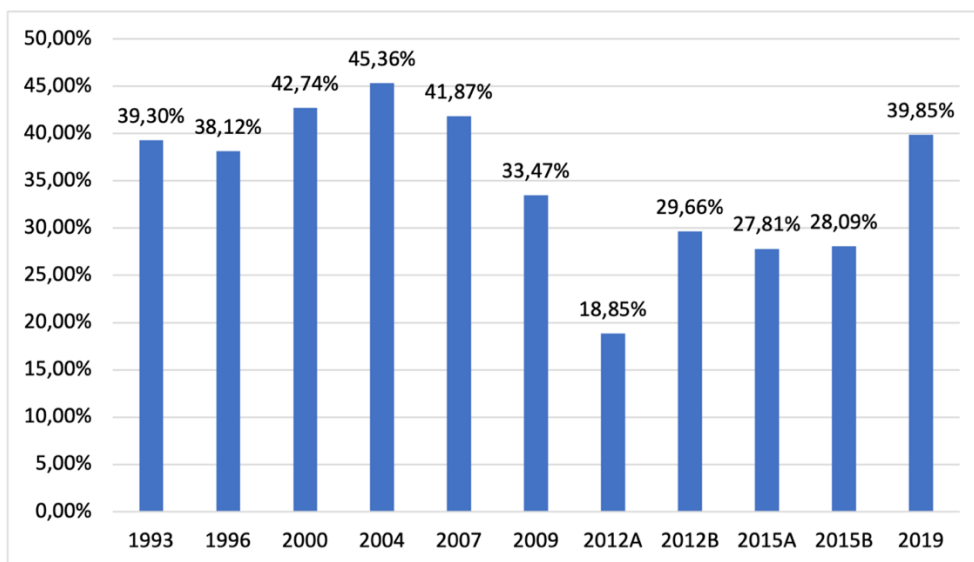
είναι ότι κατά την εν λόγω περίοδο (1993-1997) παρατηρήθηκε έντονος λαϊκισμός και προσπάθεια επανασύνδεσης με τις παραδοσιακές αξίες της συντηρητικής παράταξης.

Με την έλευση του Κώστα Καραμανλή στην προεδρία του κεντροδεξιού κόμματος, η ΝΔ ως κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης (1997-2004) και ως κυβερνητικό κόμμα (2004-2009) εγκαινίασε την «κεντρομόλο» στρατηγική του «μεσαίου χώρου», υιοθετώντας μια πιο μετριοπαθή εικόνα με σκοπό την απομάκρυνση από το διχαστικό παρελθόν (Μάμαλης, 2012, σ. 27; Rori, 2012; Alexakis, 2020, σ. 263).

Στην αρχή της βαθιάς οικονομικής κρίσης που βίωσε η χώρα, και συγκεκριμένα το 2009, ο Αντώνης Σαμαράς εξελέγη πρόεδρος της ΝΔ. Το μείζον θέμα των δανειακών συμβάσεων για την διάσωση της ελληνικής οικονομίας απασχόλησε σε μεγάλο βαθμό τον κομματικό λόγο της ΝΔ, η οποία ενώ από την θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης (2009-2012) εναντιώθηκε στην σύναψη δανειακών συμβάσεων με τους ευρωπαϊούς εταίρους, από την θέση του κυβερνώντος κόμματος (2012-2015) υποστήριξε με θέρμη την εφαρμογή μέτρων δημοσιονομικής λιτότητας (Alexakis, 2020, σ. 264).

Μετά την παραίτηση Σαμαρά από την προεδρία του κόμματος και τις εσωκομματικές εκλογές του 2016, πρόεδρος της ΝΔ αναδείχθηκε ο Κυριάκος Μητσοτάκης. Βιβλιογραφικά έχει υποστηριχθεί ότι η επικράτησή του στην κεντροδεξιά κομματική ηγεσία συνδέεται με την νίκη της φιλελεύθερης και φιλοευρωπαϊκής ιδεολογικής τάσης εντός της ΝΔ (Alexakis, 2020, σ. 264)

Σε ό,τι αφορά τις εκλογικές επιδόσεις του κόμματος, το 1993 έλαβε το 39,3% των συνολικών ψήφων (111 έδρες), ενώ το 1996 είχε παρόμοια επίδοση (38,12% και 108 έδρες). Στις εκλογές της 9^{ης} Απριλίου 2000 το κόμμα έλαβε 42,74% και 125 έδρες. Με τις εκλογές της 7^{ης} Μαρτίου 2004 και της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 2007, η ΝΔ επέστρεψε στον κυβερνητικό θώκο με ποσοστά αντιστοίχως 45,36% (165 έδρες) και 41,87% (152 έδρες). Στην εκλογική αναμέτρηση της 4^{ης} Οκτωβρίου 2009 το κόμμα για πρώτη φορά έπεσε σε ποσοστό κάτω του 35%, συγκεντρώνοντας το 33,47% των συνολικών ψήφων και 91 έδρες εκπροσώπησης. Στον «διπλό εκλογικό σεισμό» του 2012, η ΝΔ έλαβε ποσοστά της τάξης του 18,85% (108 έδρες) και 29,66% (129 έδρες) αντίστοιχα. Στις επίσης διπλές βουλευτικές εκλογές του 2015 (Ιανουάριος και Σεπτέμβριος), το κόμμα βρέθηκε στην θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης με ποσοστά 27,81% (76 έδρες) και 28,09% (75 έδρες), ενώ μια τετραετία αργότερα κέρδισε τις εκλογές της 7^{ης} Ιουλίου 2019, λαμβάνοντας το 39,85% των συνολικών ψήφων και 158 έδρες στο Ελληνικό Κοινοβούλιο.

Γράφημα 1. Εκλογικά ποσοστά της Νέας Δημοκρατίας, 1993-2019.

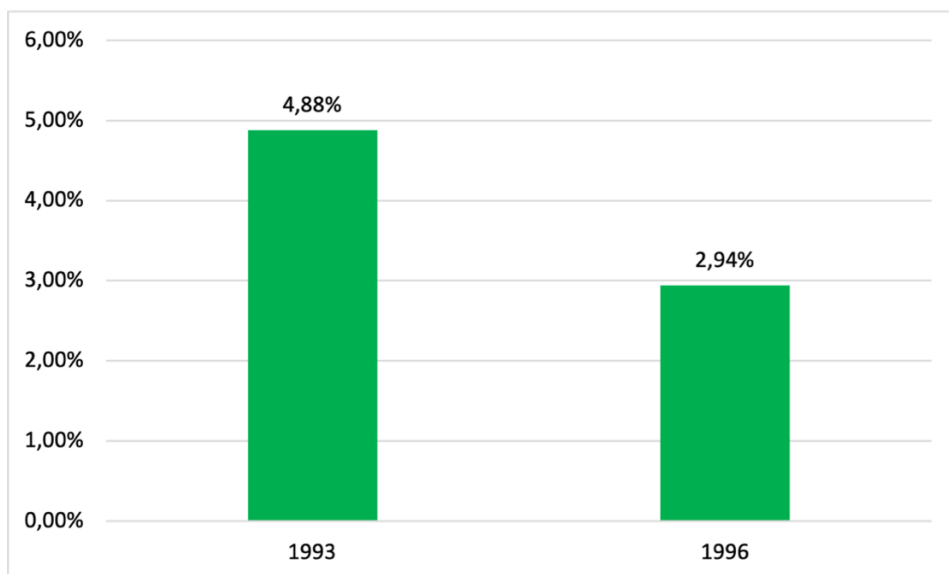
Πηγή: Comparative Manifesto Project (CMP), Υπουργείο Εσωτερικών

2.3.1.2. Πολιτική Άνοιξη (ΠΟΛ.ΑΝ.)

Η Πολιτική Άνοιξη ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1993 από τον πρώην Υπουργό Εξωτερικών, Αντώνη Σαμαρά, μετά την αποπομπή του από την Κυβέρνηση Κωνσταντίνου Μητσοτάκη (1990-1993) λόγω της σκληρής και αδιάλλακτης θέσης που τήρησε στις διαπραγματεύσεις επίλυσης του λεγόμενου Μακεδονικού Ζητήματος.

Κατά γενική ομολογία έχει χαρακτηριστεί ως μονοθεματικό κόμμα (Trantas et al. 2003), αφού στην πολιτική του ατζέντα δεσπόζουσα θέση κατείχε η αξίωση απαγόρευσης χρήσης οποιουδήποτε παράγωγου της λέξης «Μακεδονία» για την ονομασία της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας (Π.Γ.Δ.Μ.), θέμα που συνδέθηκε άρρηκτα με το υπερ-εθνικιστικό προφίλ του κομματικού σχηματισμού.

Η ΠΟΛ.ΑΝ. στις εκλογές της 10^{ης} Οκτωβρίου 1993 κατόρθωσε να λάβει το 4,88% των ψήφων, αποκτώντας μια κοινοβουλευτική εκπροσώπηση 10 εδρών. Στις εκλογές της 22^{ας} Σεπτεμβρίου 1996 δεν κατάφερε να ξεπεράσει το κατώφλι του 3% για την εκ νέου είσοδό του στην Βουλή, λαμβάνοντας το οριακό 2,94%. Το κόμμα απείχε από την εκλογική αναμέτρηση της 9^{ης} Απριλίου 2000, ενώ το 2004, μετά την δημόσια στήριξή του στην ΝΔ για τις βουλευτικές εκλογές της 7^{ης} Μαρτίου, ανέστειλε επ' αόριστον τις λειτουργίες του.

Γράφημα 2. Εκλογικά ποσοστά της Πολιτικής Άνοιξης, 1993-1996.

Πηγή: Comparative Manifesto Project (CMP), Υπουργείο Εσωτερικών

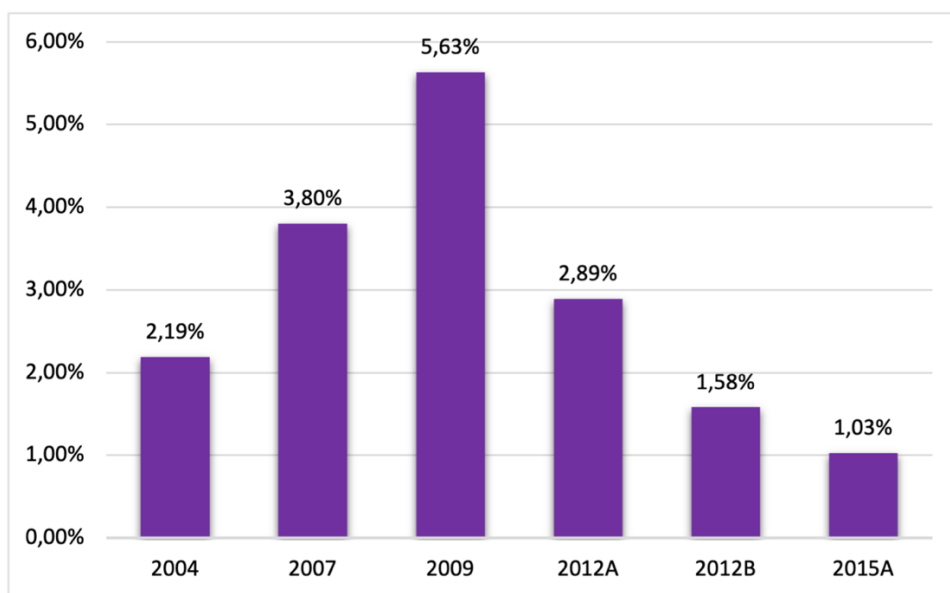
2.3.1.3. Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός (ΛΑ.Ο.Σ.)

Ο *Λαϊκός Ορθόδοξος Συναγερμός* ιδρύθηκε τον Σεπτέμβριο του 2000 από τον Γιώργο Καρατζαφέρη, μετά την διαγραφή του από την κοινοβουλευτική ομάδα της ΝΔ τον Μάιο του ίδιου έτους, και ήταν εθνικο-λαϊκιστικό ριζοσπαστικό δεξιό κόμμα (Georgiadou, 2013, σ. 81). Η αρχική ονομασία του ήταν *Λαϊκός Ορθόδοξος Ανανεωτικός Συναγερμός*, αλλά το 2001 μετονομάστηκε για λόγους εναντίωσης στον εκσυγχρονισμό (Γεωργιάδου, 2019, σ. 152).

Σύμφωνα με την Georgiadou (2020, σσ. 246-248), η ρητορική του συγκεκριμένου κόμματος μπορεί να διακριθεί σε δυο χρονικές υποπεριόδους. Στην πρώτη περίοδο (2000-2006) τέθηκε στο επίκεντρο το θέμα της μετανάστευσης. Αναλυτικότερα, σχετικά με την εξωτερική πολιτική, στα πολιτικά προγράμματα του ΛΑ.Ο.Σ. εμπεριέχονταν σκληρές εθνικιστικές και αλυτρωτικές θέσεις, αρκετές φορές με έμφαση στην ορθόδοξη χριστιανική ταυτότητα, με αναφορές ακόμα και σε επανεποίτηση περιοχών, αντιμεταναστευτικές και νέο-ρατσιστικές τοποθετήσεις που ενδεικτικά εκτείνονταν από αιτήματα για τον περιορισμό των προνοιακών παροχών σύμφωνα με εθνικοπολιτισμικά κριτήρια ως τον χαρακτηρισμό της εγκληματικότητας ως «εισαγόμενο φαινόμενο» για το οποίο ευθύνονται οι «λαθρομετανάστες», αλλά και εκθείασμό της φιλοσοφικής, πολιτισμικής, οικονομικής και γεωπολιτικής πτυχής του ελληνισμού (Ellinas; 2012; Georgiadou, 2013; Lazaridis & Tsagkroni, 2016; Ηλιαδέλη, 2017; Γεωργιάδου, 2019). Στην δεύτερη περίοδο (2007-2012) το ενδιαφέρον του ΛΑ.Ο.Σ. στράφηκε στην εκδήλωση δυσάρεσκειας προς το «πολιτικό κατεστημένο». Το κόμμα υιοθέτησε έναν συνδυασμό αντικοινοβουλευτικής, αντικομματικής και εν γένει λαϊκιστικής ρητορικής, κάνοντας κριτική στο φαινόμενο της διαφθοράς και του νεποτισμού και υποστηρίζοντας την συχνότερη διεξαγωγή δημοψηφισμάτων, καθώς και την ισχυροποίηση του θεσμού του Προέδρου της Δημοκρατίας (ΠτΔ). Στόχοι της κριτικής του ήταν, επίσης, η Δύση (ΕΕ και ΗΠΑ), η εβραϊκή κοινότητα, η παγκοσμιοποίηση και η δύναμη

του τραπεζικού κεφαλαίου με εμφανείς συνωμοσιολογικές αποχρώσεις (Ellinas, 2012; Georgiadou, 2013; Ηλιαδέλη, 2017; Vasiloroulou, 2018; Γεωργιάδου, 2019).

Στις εκλογές της 7^{ης} Μαρτίου 2004, όπου για πρώτη φορά συμμετείχε ο ΛΑ.Ο.Σ. σε εθνικό επίπεδο, κατόρθωσε να λάβει 2,19%, ενώ στην εκλογική αναμέτρηση της 16^{ης} Σεπτεμβρίου 2007 έλαβε 3,8% και 10 κοινοβουλευτικές έδρες. Δύο χρόνια αργότερα, το 2009, το κόμμα προσέγκυσε το 5,63% των συνολικών ψήφων και 15 έδρες εκπροσώπησης στην Βουλή. Στις εκλογές της 6^{ης} Μαΐου 2012 έλαβε το οριακό ποσοστό του 2,89%, ενώ τόσο τον Ιούνιο του 2012, όσο και τον Ιανουάριο του 2015 κινήθηκε σε ποσοστά χαμηλότερα του 2% (1,58% και 1,03% αντίστοιχα). Το κόμμα επέλεξε να απέχει από τις εθνικές εκλογές της 20^{ης} Σεπτεμβρίου 2015.

Γράφημα 3. Εκλογικά ποσοστά του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού, 2004-2015Α.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών

2.3.1.4. Λαϊκός Σύνδεσμος - Χρυσή Αυγή (Χ.Α.)

Διακριτή περίπτωση ακροδεξιού κόμματος αποτέλεσε η *Χρυσή Αυγή*, η ευρύτερη πολιτική δράση της οποίας ξεκίνησε το Νοέμβριο του 1985 με την ίδρυσή της από τον Νίκο Μιχαλολιάκο. Κατατάσσεται στην κατηγορία των υπερ-εθνικιστικών, εξτρεμιστικών, νεο-ναζιστικών, καθαρά αντιδημοκρατικών κομμάτων που διαφαίνεται να έχουν ιστορικούς και ιδεολογικούς δεσμούς με τα φασιστικά/ναζιστικά κόμματα του Μεσοπολέμου (Mudde, 2007; Minkenberg, 2013; Γεωργιάδου, 2019; Christodoulaki, 2020, σ. 236). Μάλιστα, όπως έχει επισημανθεί, το ιδεολογικό φορτίο και οι βίαιες πρακτικές ακτιβισμού στον εν λόγω κομματικό σχηματισμό συνδέονται απόλυτα (Γεωργιάδου, 2019, σσ. 171-172).

Η κινηματική δράση της Χ.Α. από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 έδωσε το ιδεολογικό στίγμα του μετέπειτα κόμματος. Ειδικότερα, κατά τον Ellinas (2013, σ. 547, 2015, σ. 3), η Χ.Α. δήλωνε πίστη στην ιδεολογία του εθνικισμού με σκληρές θέσεις σε μια σειρά από εθνικά ζητήματα (Μακεδονικό, Ελληνοτουρκικά, Κυπριακό, κ.α.), αντιτίθετο τόσο στον

κομμουνισμό-διεθνισμό, όσο και τον φιλελευθερισμό-οικουμενισμό, ενώ παράλληλα παρουσίαζε ιδεολογική εγγύτητα με τον φασισμό, τον εθνικο-σοσιαλισμό και τον περονισμό (Ellinas, 2020, σ. 63). Παρά την σταδιακή απομάκρυνση του κόμματος από ιδέες άμεσα συγγενικές με το γερμανικό ναζιστικό κόμμα κατά την δεκαετία του 1990, η Χ.Α. επέλεξε να θέσει στο επίκεντρο την έννοια της φυλής (Ellinas, 2020). Η μετατροπή του μεταναστευτικού ζητήματος της τετραετίας 2012-2015 σε πολιτικό διακύβευμα από το συγκεκριμένο κόμμα (Γεωργιάδου, 2019), του έδωσε, επίσης, την ευκαιρία να αναπτύξει εκτενέστερα την προαναφερθείσα ιδέα. Η άκρως ξενοφοβική κομματική ρητορική με την πλήρη εναντίωση στην δημογραφική αλλαγή με τις ροές παράνομων μεταναστών και την διάλυση της ελληνικής κοινωνίας (Dinas et al. 2016; Lazaridis & Tsagkroni, 2016, σ. 208) συνδέθηκε άρρηκτα με την στήριξη της βιολογικής καθαρότητας, και συνεπώς της φυλετικής ανωτερότητας, με σκοπό την δημιουργία ενός εθνο-πολιτισμικά ομοιογενούς ελληνικού έθνους (Georgiadiou, 2013, σ. 83; Triantafyllou, 2016, σ. 70), αλλά και με τις αντιδημοκρατικές τοποθετήσεις του κόμματος (για παράδειγμα, με τις προτάσεις του για στρατόπεδα συγκέντρωσης μεταναστών και διαχωρισμό του εκπαιδευτικού συστήματος σύμφωνα με την εθνικότητα των μαθητών). Γενικά, πάντως, όπως επισημαίνει ο Ellinas (2020, σ. 25), ίδιον της Χ.Α. ήταν η σκληρή θέση ενάντια στην μετανάστευση, κατά τα πρότυπα των δυτικοευρωπαϊκών ακροδεξιών κομμάτων, συνδυαστικά με την αρνητική ρητορική προς τις μειονότητες, κατά τα πρότυπα των αντίστοιχων κομμάτων της Ανατολικής Ευρώπης.

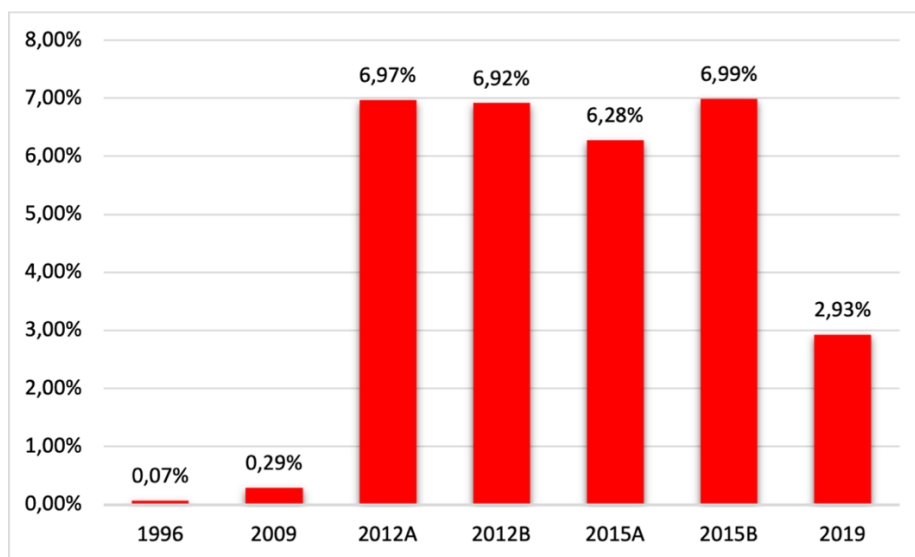
Επιπροσθέτως, στόχος της ρητορικής της Χ.Α. έγιναν και οι ελίτ κάθε είδους. Τέτοιες αναφορές έκαναν λόγο μεταξύ άλλων για «δικτατορία του κοινοβουλευτισμού», καθώς και για εβραϊκή συνωμοσία η οποία στοχεύει στον αφανισμό του ελληνικού έθνους μέσω μιας αμερικανοκίνητης παγκοσμιοποίησης (Ellinas, 2013, σ. 551). Από το 2011, έτος τομή για την ιδεολογική στροφή του κόμματος (Ellinas, 2020), το ιδιαίτερα σημαντικό για την περίοδο εκείνη ζήτημα των Μνημονίων δεν έλειπε από την ατζέντα της Χ.Α., η οποία εναντιώθηκε στις εγχώριες κομματικές ελίτ και την ΕΕ λόγω του «ξεπουλήματος» της χώρας στην Γερμανία και τους σιωνιστές προς εξυπηρέτηση ισχυρών συμφερόντων. Ως αντιπρόταση για μια νέα πολιτική τάξη, η Χ.Α. προέτασε την αξιοκρατία, θεωρώντας ότι αυτοί που πρέπει να κυβερνούν την χώρα είναι «οι Άριστοι» (Triantafyllou, 2016, σ. 89).

Στο πλαίσιο αυτής της αντικαθεστωτικής ρητορικής, το κόμμα πρότεινε την υιοθέτηση ενός μοντέλου κλειστής, αυτόνομης οικονομίας, με έμφαση στον πρωτογενή τομέα, που θα επέφερε εγχώρια οικονομική ανάπτυξη (Fielitz, 2016, σ. 265; Γεωργιάδου, 2019, σ. 194), καθώς και την επαναφορά του εθνικού νομίσματος (Ellinas, 2020, σ. 69). Παρόλα αυτά, διαφαίνεται πίστη στον θεσμό της ιδιοκτησίας και την ιδιωτική πρωτοβουλία με την προϋπόθεση το κέρδος να μην αποβαίνει σε βάρος της κοινότητας (Triantafyllou, 2016, σ. 71).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η σχέση του λόγου της Χ.Α. με την θρησκεία. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την μελέτη του Papastathis (2015), το κόμμα ενώ κατά την δεκαετία του 1980 θεωρούσε τον χριστιανισμό εχθρό της εθνικής καθαρότητας και υποστήριζε παγανιστικά ιδεώδη, από την δεκαετία του 1990 στράφηκε προς τον

χριστιανισμό, επιλέγοντας να ευθυγραμμίσει τις ρατσιστικές του θέσεις με την εργαλειοποίηση των θρησκευτικών θεμάτων ως μέρος της κομματικής ατζέντας.

Όπως προειπώθηκε, αν και η Χ.Α. ξεκίνησε τις κομματικές της λειτουργίες στα μέσα της δεκαετίας του 1980, άργησε μέχρι να αποκτήσει κοινοβουλευτική εκπροσώπηση. Στις εκλογές του Σεπτεμβρίου 1996 έλαβε το χαμηλότερο ποσοστό του 0,07%, ενώ στην αναμέτρηση του 2009 συγκέντρωσε το 0,29% των ψήφων. Μόλις τρία χρόνια αργότερα, στις εκλογές της 6^{ης} Μαΐου 2012, το κόμμα κατάφερε να προσελκύσει το 6,97% των συνολικών ψήφων, αποκτώντας 21 κοινοβουλευτικές έδρες. Έναν μήνα αργότερα, στις εκλογές της 17^{ης} Ιουνίου, έλαβε 6,92% και 18 έδρες. Στην επίσης διπλή εκλογική αναμέτρηση του 2015 (Ιανουάριος και Σεπτέμβριος), η Χ.Α. κατόρθωσε επίσης να συγκεντρώσει ποσοστά υψηλότερα του 6% (6,28% με 17 έδρες και 6,99% με 18 έδρες αντίστοιχα). Στις εκλογές της 7^{ης} Ιουλίου 2019, η Χ.Α. έλαβε το οριακό ποσοστό του 2,93%.

Γράφημα 4. Εκλογικά ποσοστά της Χρυσής Αυγής, 1996-2019.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών

2.3.1.5. Ανεξάρτητοι Έλληνες (ΑΝ.ΕΛ.)

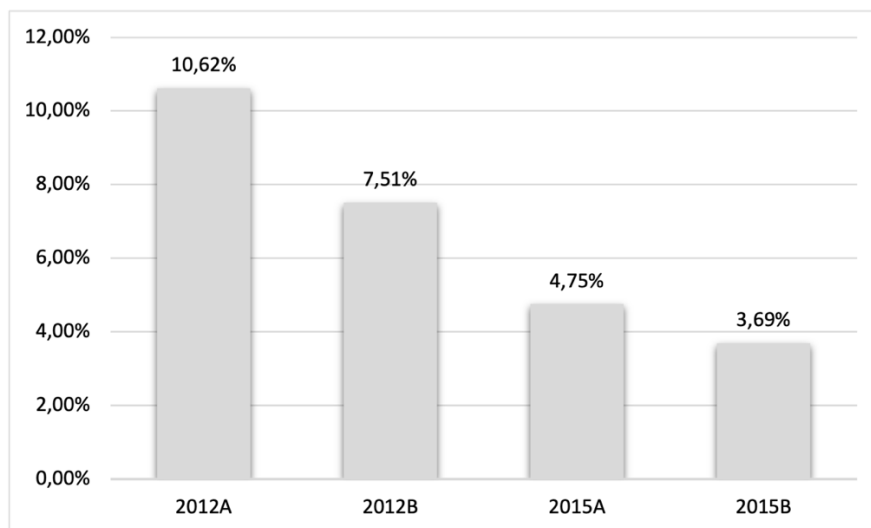
Οι *Ανεξάρτητοι Έλληνες* ιδρύθηκαν τον Φεβρουάριο του 2012 από τον Πάνο Καμμένο, μετά την διαγραφή του από την κοινοβουλευτική ομάδα της ΝΔ τον Νοέμβριο του 2011 λόγω της αντίθεσής του στην ψήφιση του δεύτερου Μνημονίου (Lazaridis & Tsagkroni, 2016, σ. 209) και ήταν εθνικιστικό, συντηρητικό κόμμα.

Επίσημα κομματικά έγγραφα των ΑΝ.ΕΛ. δείχνουν ότι το κόμμα συντασσόταν με νατιβιστικές θέσεις σε σχέση με τα εθνικά ζητήματα (Georgiadou & Manropoulou, 2022), απορρίπτοντας, λόγω χάρη, ως «προδοτική» οποιαδήποτε ονομασία της γείτονος χώρας με παράγωγο του ονόματος «Μακεδονία» και υιοθετώντας συγχρόνως έναν λαϊκιστικό με έντονο αντιελιτισμό και συνωμοσιολογικές αποχρώσεις λόγο. Χαρακτηριστική είναι η ιδέα ότι «κάποιος Άλλος υπονομεύει το συμφέρον της χώρας με την ανοχή των εγχώριων ηγετών», από την οποία πηγάζει ο αντιτουρκισμός και ο αντιγερμανισμός του κόμματος

(Γεωργιάδου, 2019). Ιδεολογικά μοτίβα αντιμεταναστευτισμού, ισλαμοφοβίας, κεκαλυμμένου αντισημιτισμού και αντιευρωπαϊσμού φαίνεται να συναντώνται και στο εν λόγω κόμμα, χωρίς να παρεκκλίνει σε σημαντικό βαθμό από άλλους σχηματισμούς της ίδιας κομματικής οικογένειας (Γεωργιάδου, 2019; Georgiadiou & Manorouliou, 2022), ενώ παρούσες ήταν και οι αναφορές πίστης στην Ορθόδοξη Εκκλησία (Lazaridis & Tsagkroni, 2016).

Αναφορικά με τις οικονομικές προγραμματικές θέσεις των *ΑΝ.ΕΛ.*, υποστηριζόταν η προστασία της μικροϊδιοκτησίας, καθώς και η ισχυρή κρατική παρέμβαση στην οικονομία με σκοπό την διασφάλιση ενός ελάχιστου βιοτικού επιπέδου (Lazaridis & Tsagkroni, 2016, σ. 212). Ειδικότερα, κατά την μελέτη των Georgiadiou & Manorouliou (2022), ενώ ως κόμμα της αντιπολίτευσης (2012-2015) διάκειται θετικά στον κοινωνικό προστατευτισμό του κράτους, ως κυβερνητικός εταίρος στις κυβερνήσεις συνεργασίας με τον ΣΥΡΙΖΑ (2015-2019) φαίνεται να έκανε μια στροφή προς την οικονομικά φιλελεύθερη ορθοδοξία.

Η εκλογική πορεία των *ΑΝ.ΕΛ.* ξεκίνησε στις εκλογές της 6^{ης} Μαΐου 2012 όπου συγκέντρωσε το 10,62% των ψήφων και συνολικά 33 έδρες, ενώ στην εκλογική αναμέτρηση τον Ιούνιο του ίδιου χρόνου έλαβε 7,51% και 20 έδρες κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης. Στις εκλογές της 25^{ης} Ιανουαρίου 2015 το κόμμα κατάφερε να προσελκύσει το 4,75% των συνολικών ψήφων, αποκτώντας 13 έδρες στην Βουλή. Στην τελευταία εκλογική αναμέτρηση στην οποία συμμετείχε, τον Σεπτέμβριο του 2015, οι *ΑΝ.ΕΛ.* έλαβαν ποσοστό 3,69% και 10 έδρες στο Ελληνικό Κοινοβούλιο.

Γράφημα 5. Εκλογικά ποσοστά των Ανεξαρτήτων Ελλήνων, 2012-2015.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών

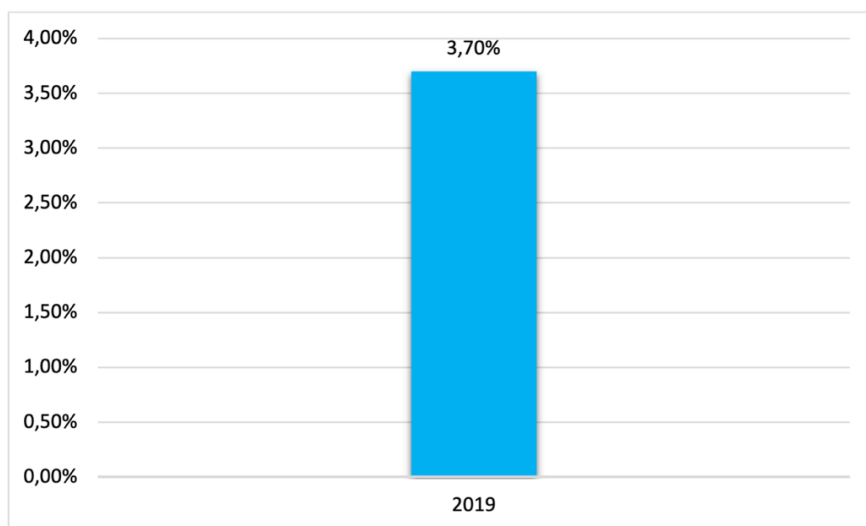
2.3.1.6. Ελληνική Λύση (Ε.Λ.)

Η *Ελληνική Λύση* ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 2016 από τον Κυριάκο Βελόπουλο, πρώην βουλευτή του ΛΑ.Ο.Σ. από το 2007 ως το 2012, οπότε και αποχώρησε, και είναι λαϊκιστικό ριζοσπαστικό δεξιό κόμμα.

Σύμφωνα με τις Rori & Georgiadou (2023), στο ιδεολογικό μοτίβο του συγκεκριμένου πολιτικού κόμματος κυρίαρχα στοιχεία είναι ο λαϊκισμός - αντι-ελιτισμός μέσω της εναντίωσης στο «πολιτικό κατεστημένο» και αναφορών στην «στατικά οικονομικά εξαρτώμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία», ο νατιβιστικός λόγος και η εθνική προτεραιότητα που αποκρυσταλλώνεται σε σκληρές θέσεις στα εθνικά ζητήματα (για παράδειγμα, η *Ε.Λ.* εναντιώνεται στην Συμφωνία των Πρεσπών, θεωρώντας την «προδοτική»). Επιπλέον, χαρακτηριστικός είναι ο έντονα θρησκευτικά χρωματισμένος λόγος της με πολλαπλές αναφορές στην Χριστιανική Ορθοδοξία και ρωσόφιλες προεκτάσεις, ενώ δεσπόζουσα θέση κατέχει και η τάση προς την συνωμοσιολογία.

Σε σχέση με το οικονομικό πολιτικό πρόγραμμα της *Ε.Λ.*, παρατηρείται μια μείξη θέσεων υποστηρικτικών στην λειτουργία της ελεύθερης αγοράς και συνάμα αιτημάτων προς την κατεύθυνση του προνοιακού σωβινισμού, που αφορούν δηλαδή τον περιορισμό των παροχών κοινωνικής πρόνοιας αποκλειστικά στον γηγενή πληθυσμό (Rori & Georgiadou 2023).

Στην εκλογική αναμέτρηση της 7^{ης} Ιουλίου 2019, οπότε και για πρώτη φορά η *Ε.Λ.* συμμετείχε σε εκλογές εθνικής εμβέλειας, κατάφερε να λάβει το 3,7% των συνολικών ψήφων, συγκροτώντας μια κοινοβουλευτική ομάδα 10 βουλευτών.

Γράφημα 6. Εκλογικό ποσοστό της Ελληνικής Λύσης, 2019.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών

2.3.2. Η πτυχή της προσφοράς στην ελληνική περίπτωση

Με γνώμονα το ανωτέρω θεωρητικό πλαίσιο, χρήσιμο κρίνεται να γίνει μια ανασκόπηση όσων έχουν γραφτεί σε σχέση με τα ελληνικά ακροδεξιά κόμματα, τόσο για την εσωτερική, όσο και την εξωτερική πολιτική προσφορά.

2.3.2.1. Η εσωτερική παράμετρος της προσφοράς

Μια από τις πλευρές εσωτερικής πολιτικής προσφοράς με την οποία έχει ασχοληθεί εκτενώς η βιβλιογραφία για τα εν λόγω κόμματα στην Ελλάδα είναι η οργανωτική διάσταση, κυρίως για την περίπτωση της Χ.Α. (βλ. ενδεικτικά Ellinas & Lamprianou, 2017; Ellinas, 2020). Η συγκρότηση των οργανωτικών πυρήνων αυτού του εξτρεμιστικού κόμματος ξεκίνησε ήδη από την πρώτη δεκαετία κομματικής παρουσίας με την δημιουργία τοπικών οργανώσεων στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας (Αθήνα, Θεσσαλονίκη), ενώ στην δεκαετία του 1990 μάλιστα είχαν σημειωθεί και συγκρούσεις με αντι-φασιστικές ομάδες (Georgiadou, 2013, σσ. 87-88). «Κλειδί» για την εκλογική επιτυχία της Χ.Α. στον «διπλό εκλογικό σεισμό» του 2012 ήταν η επιτυχής κεφαλαιοποίηση του μεταναστευτικού ζητήματος από τα τέλη της δεκαετίας του 2000 (Georgiadou, 2013, σ. 88; Dinas et al. 2016, σ. 89). Ερευνητικά ευρήματα των Dinas et al. (2016) δείχνουν ότι από το 2008 το κόμμα απέκτησε ορατότητα μέσω της ενδυνάμωσης των δεσμών του με γειτονίες της Αθήνας όπου κατοικούσε μεγάλος αριθμός μεταναστών (κυρίως τον Άγιο Παντελεήμονα), τασσόμενο υπέρ της ασφάλειας και της στήριξης των γηγενών κατοίκων (ακόμα και με αναδιανεμητικές δράσεις) και κατά των μεταναστών με βίαιο τρόπο. Επιβεβαιωτικά λειτουργεί και η έρευνα των Ellinas & Lamprianou (2019), η οποία βρίσκει ότι, αν και η Χ.Α. δεν δρούσε πάντα με την λογική της μεγιστοποίησης ψήφων (*vote maximizing*) (Ellinas, 2020, σ. 129), η συνέπεια (*consistency*) των εξωτερικών δραστηριοτήτων (διαμοιρασμός κομματικού υλικού, συμμετοχή σε διαμαρτυρίες, κ.α.) φαίνεται στατιστικά σημαντική για το ποσοστό της στις εκλογές του Ιουνίου 2012 και του Ιανουαρίου 2015.

Ως προς την ιδεολογική διάσταση, ο Ellinas (2013, σ. 557) σημειώνει ότι κατά την δεκαετία του 1990 οι ξενοφοβικές στάσεις μέρους του εκλογικού σώματος δεν αρθρώθηκαν ξεκάθαρα από κάποιο κόμμα συστηματικά. Με το πέρασμα στον 21^ο αιώνα και το ξέσπασμα της κρίσης χρέους το 2009, οι περιπτώσεις του ΛΑ.Ο.Σ. και της Χ.Α. έχουν απασχολήσει σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό. Σύμφωνα με την Ηλιαδέλη (2017, σ. 169), η εκλογική επιτυχία του ΛΑ.Ο.Σ. συνδέθηκε άρρηκτα με την αποσυσχέτισή του από την χουντική εμπειρία και την υιοθέτηση ενός κράματος σκληρών αντιμεταναστευτικών και αντισημιτικών στάσεων, συνωμοσιολογίας και αντι-ελιτιστικής ρητορικής, σε συντονισμό με τους ευρωπαϊκούς ακροδεξιούς προσανατολισμούς. Τα αίτια της εκλογικής ανόδου της Χ.Α., η οποία έχει χαρακτηριστεί και ως «ανωμαλία» στον σύγχρονο κόσμο της ακροδεξιάς μεταξύ άλλων και λόγω των βίαιων ακτιβιστικών πρακτικών της (Papastathis & Litina, 2018), έχουν αποτελέσει αντικείμενο πολλαπλών ερευνών. Η ερμηνεία των Halikiouroulou & Vasilopoulou (2015) επισημαίνει ότι το κόμμα κατάφερε να προσφέρει μια πειστική (*plausible*), εν προκειμένω εθνικιστική, λύση στην τριπλή κρίση (οικονομική, πολιτική και ιδεολογική) που μάστιζε την ελληνική κοινωνία.

2.3.2.2. Η εξωτερική παράμετρος της προσφοράς

Με αναφορά στην πτυχή του κομματικού ανταγωνισμού κεντροδεξιάς-ακροδεξιάς, η δυσκολία της ΝΔ στην θέση του κυβερνώντος κόμματος να προσφέρει μια σκληρή θέση για το φλέγον (*salient*) Μακεδονικό Ζήτημα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 έδωσε την ευκαιρία στην ΠΟΛ.ΑΝ. μέσω των μαξιμαλιστικών αξιώσεων της να κατακτήσει 10 βουλευτικές έδρες στις εκλογές του 1993 (Ellinas, 2012, σ. 202). Επιπροσθέτως, τα βήματα προς την κατεύθυνση της φιλελευθεροποίησης υπό την αρχηγία του Κώστα Καραμανλή από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, και ιδιαίτερα κατά την επιστροφή της ΝΔ στην κυβέρνηση το 2004, δημιούργησαν ζωτικό χώρο για την εκλογική ανάπτυξη της ακροδεξιάς με την μορφή του ΛΑ.Ο.Σ., ο οποίος είχε την δυνατότητα να διεκδικήσει πιο σκληροπυρηνικούς ψηφοφόρους με τις θέσεις του κυρίως στα λεγόμενα εθνικά θέματα (Gemenis & Dinas, 2010, σ. 191; Ellinas, 2012, σ. 197; Georgiadou, 2020, σ. 246).

Η οικονομική κρίση της περασμένης δεκαετίας έφερε αναδιάταξη στον χάρτη του κομματικού συστήματος, αλλά και πιο συγκεκριμένα στον ακροδεξιό πολιτικό χώρο, αφού παρατηρήθηκε κατακερματισμός. Η συμμετοχή του ΛΑ.Ο.Σ. στην Κυβέρνηση Λουκά Παπαδήμου (2011-2012), η στήριξη του δεύτερου Μνημονίου και η συνεπαγόμενη μείωση του ριζοσπαστικού του λόγου άνοιξαν τον δρόμο για την σαφή άνοδο της Χ.Α. στις διπλές βουλευτικές εκλογές του 2012 (Ellinas, 2013, σ. 557; Roushas, 2014; Lazaridis & Tsagkroni, 2016). Σύμφωνα με την έρευνα των Roumanias, Skouras & Christodoulakis (2022), καταλύτης για την επιτυχία της Χ.Α. υπήρξε και η κατάρρευση του δικομματικού συστήματος της Μεταπολίτευσης με πρωταγωνιστές το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ, στο οποίο αποδόθηκαν οι ευθύνες από τους ψηφοφόρους για το ξέσπασμα της κρίσης χρέους και την υπογραφή των Μνημονίων, και η συνεπαγόμενη δυσαρέσκεια και δυσπιστία του εκλογικού σώματος. Κατά την περίοδο της κρίσης, αν και η ΝΔ επέλεξε να διαφοροποιηθεί από το πολιτικό κέντρο και να προβάλλει πιο αυστηρές πολιτικές προτάσεις για την μετανάστευση και την διασφάλιση του νόμου και της τάξης, η εκλογική άνοδος της Χ.Α. δεν ανακόπηκε (*legitimation effect*) (Roushas, 2014). Αντιθέτως, μάλιστα, κατάφερε να αναδειχθεί σε σύμβολο αυθεντικής αντιπολίτευσης στο πολιτικό σύστημα (Ellinas, 2013, σ. 557) λόγω της αδυναμίας των συμβατικών πολιτικών δρώντων να προσφέρουν επαρκή δικαιολόγηση για την εφαρμογή μέτρων λιτότητας χωρίς προηγούμενο για την ελληνική πραγματικότητα (Christodoulaki, 2020, σ. 240).

Μετά το τέλος της δεκαετούς κρίσης και την εκλογική κατάρρευση της Χ.Α. (Rori & Georgiadou, 2023), εν αναμονή μάλιστα της απόφασης από το Εφετείο Κακουργημάτων για την συγκεκριμένη οργάνωση, η Ε.Λ. κατάφερε εν μέρει να καλύψει το κενό που προέκυψε στον ακροδεξιό πολιτικό χώρο. Η είσοδος της στην Βουλή στις εκλογές του 2019 ευνοήθηκε από την ισχυρή διαθεσιμότητα αυταρχικών πεποιθήσεων σε μέρος του εκλογικού σώματος που κατά την προηγούμενη δεκαετία ψήφιζε Χ.Α., συνδυαστικά με την έμπρακτη εναντίωση στην Συμφωνία των Πρεσπών μέσω της συμμετοχής της στα συλλαλητήρια του 2018. Έτσι επιβεβαιώνεται ότι η ακροδεξιά ψήφος αποτελεί μια πολιτικο-ιδεολογική επιλογή που εδραιώνεται σε συγκεκριμένο ιδεολογικό υπόβαθρο (Γεωργιάδου και Ρόρη, 2022, σ. 253).

3. Ερευνητικό ερώτημα και υποθέσεις προς διερεύνηση

Βάσει του βιβλιογραφικού κενού, λοιπόν, που εντοπίζεται στην συστηματική εξήγηση της ακροδεξιάς ανόδου στην ελληνική πολιτική σκηνή από την πλευρά της προσφοράς με άξονα τις προγραμματικές θέσεις το **ερευνητικό ερώτημα** είναι διττό. *Ποιά θέματα των πολιτικών προγραμμάτων της ελληνικής Άκρας Δεξιάς σχετίζονται με υψηλότερα εκλογικά ποσοστά για τα εν λόγω κόμματα; Πώς σχετίζεται η πολιτική ατζέντα των κεντροδεξιών κομμάτων με το εκλογικό ποσοστό της ακροδεξιάς;*

Συγκεκριμένα, για την σχέση ιδεολογικής τοποθέτησης των ακροδεξιών κομμάτων με τα εκλογικά τους ποσοστά, οι ερευνητικές υποθέσεις είναι οι εξής:

Υπόθεση 1.1.: Το ποσοστό των ακροδεξιών κομμάτων αναμένεται να αυξηθεί όταν αυξάνεται η συχνότητα των αναφορών στον οικονομικό προστατευτισμό.

Υπόθεση 1.2.: Το ποσοστό των ακροδεξιών κομμάτων αναμένεται να αυξηθεί όταν αυξάνεται η συχνότητα των αναφορών στον προνοιακό σωβινισμό.

Υπόθεση 2: Το ποσοστό των ακροδεξιών κομμάτων αναμένεται να αυξηθεί όταν αυξάνεται η συχνότητα αναφορών στην πολιτισμική ανωτερότητα του ελληνικού έθνους.

Υπόθεση 3: Το ποσοστό των ακροδεξιών κομμάτων αναμένεται να αυξηθεί όταν αυξάνεται η συχνότητα των αντιμεταναστευτικών αναφορών.

Υπόθεση 4: Το ποσοστό των ακροδεξιών κομμάτων αναμένεται να αυξηθεί όταν αυξάνεται η συχνότητα των ευρωσκεπτικιστικών αναφορών.

Σε ό,τι αφορά τον κομματικό ανταγωνισμό ακροδεξιάς-ΝΔ, η ερευνητική υπόθεση για την σχέση του ακροδεξιού ποσοστού με την ιδεολογική τοποθέτηση της ΝΔ είναι η εξής:

Υπόθεση 5: Το ποσοστό των ακροδεξιών κομμάτων αναμένεται να αυξηθεί όταν αυξάνεται η συχνότητα των αναφορών της ΝΔ στα παραπάνω θέματα της ακροδεξιάς ατζέντας.

4. Μεθοδολογία

4.1. Μέθοδος έρευνας

Ως μέθοδος έρευνας επιλέγεται η **περιγραφική στατιστική**. Ειδικότερα, επιχειρείται να βρεθεί συσχέτιση μεταξύ του ποσοστού των αναφορών στον οικονομικό προστατευτισμό, τον προνοιακό σωβινισμό, την πολιτισμική ανωτερότητα των Ελλήνων, την εναντίωση στην μετανάστευση και την ΕΕ που βρίσκονται στα πολιτικά προγράμματα των ελληνικών ακροδεξιών κομμάτων, αλλά και της κεντροδεξιάς ΝΔ και του ποσοστού που έλαβε το κάθε

κόμμα της Άκρας Δεξιάς στην συγκεκριμένη εκλογική αναμέτρηση σε σχέση με την προηγούμενη εκλογή.

4.2. Μεταβλητές

Για το πρώτο ερώτημα, ως ανεξάρτητη μεταβλητή ορίζεται το **ποσοστό αναφορών για καθένα από τα παραπάνω θέματα** στα πολιτικά προγράμματα των ακροδεξιών πολιτικών κομμάτων, ενώ εξαρτημένη μεταβλητή θεωρείται το **εκλογικό ποσοστό** που έλαβε το κόμμα.

Για το δεύτερο ερώτημα, ανεξάρτητη μεταβλητή είναι το **ποσοστό αναφορών της ΝΔ για καθένα από τα παραπάνω θέματα της ακροδεξιάς ατζέντας**, ενώ στην εξαρτημένη μεταβλητή βρίσκεται το **εκλογικό ποσοστό που έλαβε το ακροδεξιό κόμμα** (ή τα ακροδεξιά κόμματα συνολικά) στην συγκεκριμένη εκλογή.

4.3. Επιλογή κομμάτων προς μελέτη

Τα κριτήρια επιλογής των μελετώμενων ακροδεξιών κομμάτων, εκτός της κεντροδεξιάς ΝΔ, είναι δύο. Πρώτον, θα πρέπει να ανήκουν στο λεγόμενο «*τρίτο κύμα της ακροδεξιάς*», δηλαδή να δραστηριοποιούνται πολιτικά τουλάχιστον από την δεκαετία του 1990. Δεύτερον, θα πρέπει να έχουν αποκτήσει τουλάχιστον μια φορά *κοινοβουλευτική εκπροσώπηση* σε εκλογική αναμέτρηση *εθνικού επιπέδου* από το 1990 ως και το 2019. Ως εκ τούτου, η εργασία αφορά την Πολιτική Άνοιξη (ΠΟΛ.ΑΝ.), τον Λαϊκό Ορθόδοξο Συναγερμό (ΛΑ.Ο.Σ.), τους Ανεξάρτητους Έλληνες (ΑΝ.ΕΛ.), την Χρυσή Αυγή (Χ.Α.) και την Ελληνική Λύση (Ε.Λ.).¹

4.4. Δεδομένα

Όπως έχει επισημανθεί (Benoit & Laver, 2006; Gemenis & Dinas, 2010, σ. 181), τα κομματικά μανιφέστα αποτελούν μια ακριβή και αντιπροσωπευτική εικόνα των θέσεων εντός του πολιτικού χώρου, αντικατοπτρίζοντας τόσο τις πολιτικές προτεραιότητες που θέτουν τα κόμματα, όσο και την ιδεολογική τους ταυτότητα, μολονότι σε πολλές περιπτώσεις οι προεκλογικές δεσμεύσεις δεν ταυτίζονται με την πραγματική θέση του κόμματος. Για τον λόγο αυτό, τα δεδομένα προς ανάλυση για τις υπό μελέτη περιπτώσεις πολιτικών κομμάτων αντλούνται από την βάση δεδομένων του Comparative Manifesto Project (CMP) (Lehmann et al. 2023b), το οποίο, έχοντας καταγράψει το ποσοστό αναφορών στις συγκεκριμένες θεματικές σε κάθε μανιφέστο, δίνει την δυνατότητα μελέτης του κομματικού ανταγωνισμού συγκριτικά για την ίδια εκλογική αναμέτρηση, αλλά και διαχρονικά σε πολλαπλές εκλογές (Budge, 2013).

Σε ό,τι αφορά τους κωδικούς (*codes*) από το CMP που θα χρησιμοποιηθούν στην παρούσα έρευνα για τις μεταβλητές των θεματικών που μας ενδιαφέρουν βάσει των υποθέσεων, επιλέγονται οι εξής:

¹ Σημειώνεται ότι το ενδιαφέρον της παρούσας ανάλυσης στρέφεται στην συσχέτιση ακροδεξιάς κομματικής ατζέντας και εκλογικής ζήτησης για τα υπό μελέτη κόμματα, παρά στις μεταξύ τους εσωτερικές διαφοροποιήσεις (οργανωτικές και ιδεολογικές).

- 1.1. για τον οικονομικό προστατευτισμό επιλέγεται η μεταβλητή per406 (Protectionism: Positive)
- 1.2. για τον προνοιακό σωβινισμό η per504 (Welfare State Expansion)
2. για την πολιτισμική ανωτερότητα των Ελλήνων είτε η per601 (National Way of Life: Positive), είτε η per601_1 (National Way of Life General: Positive)²
3. για τις αντιμεταναστευτικές αναφορές οι per601_2 (National Way of Life: Immigration: Negative), per607_3 (Multiculturalism: Indigenous rights: Positive) και per608 (Multiculturalism: Negative) ή per608_1 (Multiculturalism General: Negative)³
4. για τις ευρωσκεπτικιστικές αναφορές η per110 (European Community/Union: Negative).

Σχετικά με τα εκλογικά ποσοστά των εξεταζόμενων κομμάτων, για την περίοδο 1996-2019 αντλούνται από τα επίσημα στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών, ενώ μόνο για τις βουλευτικές εκλογές του 1993 από την βάση δεδομένων του CMP.

5. Ανάλυση δεδομένων

Εξετάζοντας την **Υπόθεση 1.1.** που σχετίζεται με τις θετικές αναφορές στην επέκταση ή την διατήρηση της προστασίας της εσωτερικής αγοράς με μέτρα, όπως δασμοί, ποσοστώσεις προϊόντων και επιδότηση εξαγωγών (Lehmann et al. 2023a, σ. 16), στην περίπτωση της ΠΟΛ.ΑΝ. υπάρχουν μηδενικές αναφορές, πιθανότατα λόγω του μονοθεματικού χαρακτήρα του κόμματος όπως προειπώθηκε (βλ. υποενότητα 2.3.1.2.) που περιόρισε σε σημαντικό βαθμό την κατάρτιση ενός ολοκληρωμένου οικονομικού προγράμματος.

Με το πέρασμα στην δεκαετία του 2000⁴, ο ΛΑ.Ο.Σ. δεν υιοθέτησε τέτοιες πολιτικές θέσεις, ενώ αντίθετα στο μανιφέστο του για τις εκλογές του Μαΐου 2012 διαφοροποιήθηκε ελαφρώς, με περίπου 1% των συνολικών προτάσεων του μανιφέστο να αναφέρεται σε τέτοιου είδους πολιτικές προτάσεις (**Γράφημα 7**)⁵. Η συγκεκριμένη στροφή μπορεί να αποδοθεί στην στόχευση για διαφοροποίηση του εν λόγω κόμματος από τα αποκαλούμενα μνημονιακά και συνεπώς οικονομικώς φιλελεύθερα κόμματα, μετά την αποχώρηση του από την κυβέρνηση Παπαδήμου τον Φεβρουάριο του 2012. Ωστόσο, βλέπουμε ότι παρά την αύξηση αναφορών οικονομικού προστατευτισμού, το εκλογικό ποσοστό του ΛΑ.Ο.Σ. πέφτει,

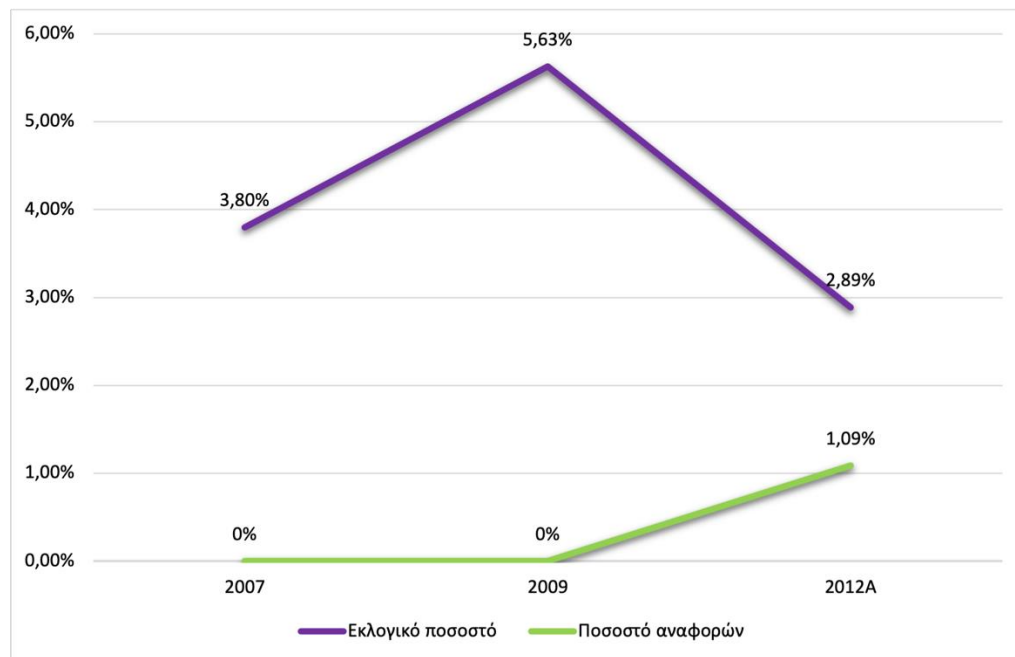
² Όπου έχει κωδικοποιηθεί, προτιμάται η υποκατηγορία per601_1 (Werner et al. 2021, σ. 6).

³ Η συγκεκριμένη μεταβλητή προκύπτει ως άθροισμα των τιμών των παρακάτω μεταβλητών του CMP: per601_2 + per607_3 + 608 ή 608_1 (σύμφωνα με τους Werner et al. (2021, σ. 6) όπου έχει κωδικοποιηθεί, προτιμάται η δεύτερη).

⁴ Εξαιρούνται οι εκλογικές αναμετρήσεις του Μαρτίου 2004, Ιουνίου 2012 και Ιανουαρίου 2015 λόγω έλλειψης δεδομένων.

⁵ Για τις περιπτώσεις του ΛΑ.Ο.Σ., της Χ.Α. και των ΑΝ.ΕΛ., σε όσες εκλογικές αναμετρήσεις παρατηρούνται κενά στην βάση δεδομένων του CMP, χρησιμοποιούνται τα δεδομένα της προηγούμενης εκλογικής αναμέτρησης.

γεγονός βέβαια που μπορεί να οφείλεται και σε άλλους παράγοντες. Μολαταύτα, η αύξηση των αναφορών αυτών δε φαίνεται τουλάχιστον να βοήθησε εκλογικά στη φάση αυτή το κόμμα.

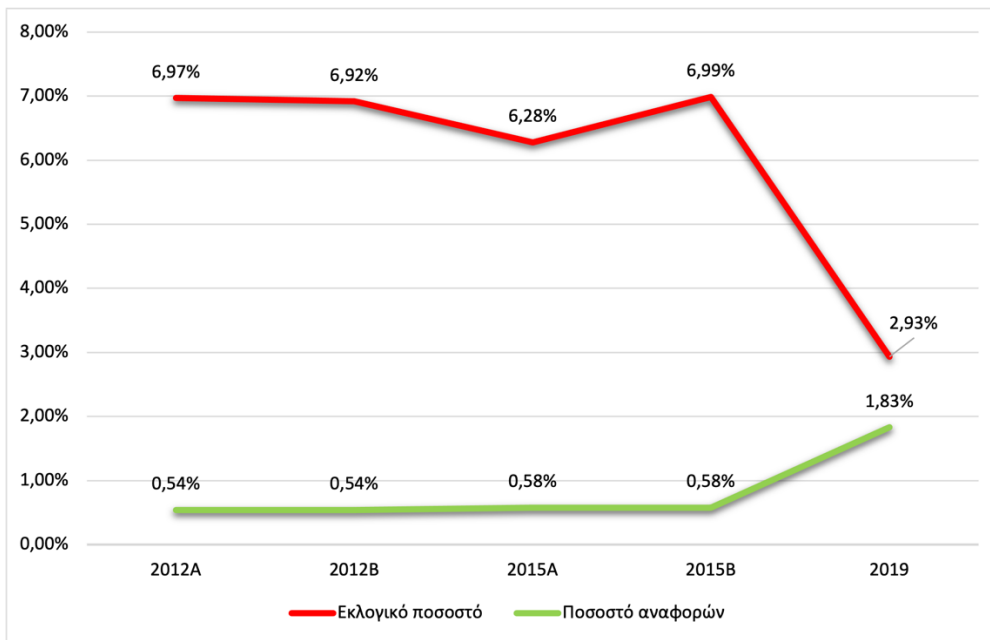

Γράφημα 7. Εκλογικά ποσοστά και οικονομικός προστατευτισμός του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού, 2007-2012A.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Για την Χ.Α.⁶, η προώθηση της ιδέας της εγχώριας οικονομικής αυτάρκειας φαίνεται να λειτούργησε σε κάποιο βαθμό θετικά τόσο στις εκλογικές αναμετρήσεις του 2012, όσο και του 2015, με έμφαση στην ελαφρά άνοδο που σημείωσαν παράλληλα οι σχετικές αναφορές και το εκλογικό της ποσοστό τον Σεπτέμβριο του 2015. Αντιθέτως, για τις εκλογές του Ιουλίου 2019 η υπόθεση δεν φαίνεται να επιβεβαιώνεται, αφού ενώ οι αναφορές στο μοντέλο του οικονομικού προστατευτισμού υπερδιπλασιάζονται, το εκλογικό ποσοστό πέφτει. Ωστόσο, οι αναφορές αυτές μπορεί να αυξήθηκαν λόγω της ενίσχυσης του νατιβιστικού της στίγματος το διάστημα που εντατικοποιήθηκαν οι δικαστικές έρευνες για την δολοφονία του Παύλου Φύσσα τον Σεπτέμβριο του 2013 (Γράφημα 8).

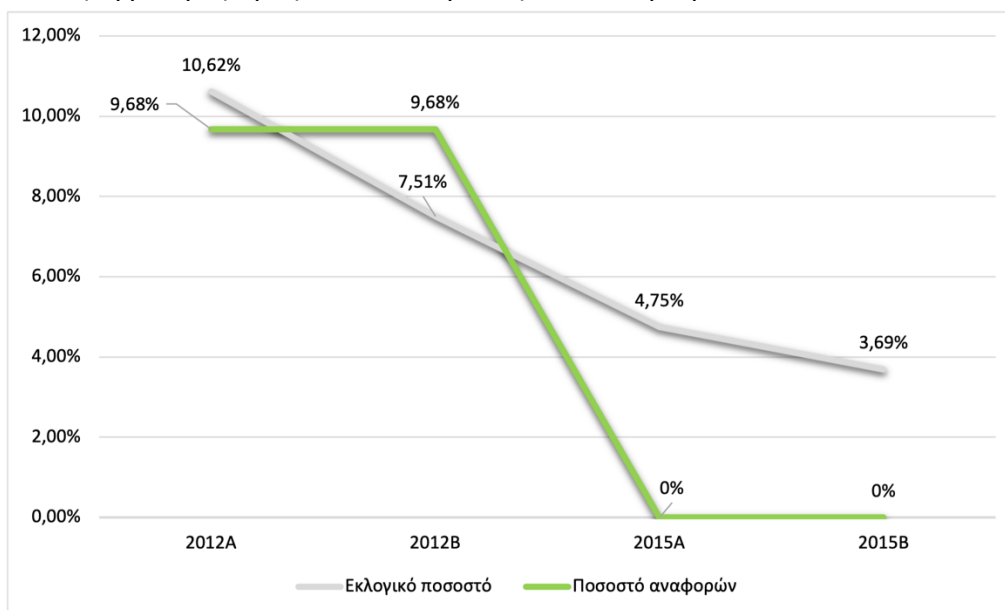
⁶ Εξαιρούνται οι εκλογικές αναμετρήσεις του Σεπτεμβρίου 1996 και Οκτωβρίου 2009 λόγω έλλειψης δεδομένων.

Γράφημα 8. Εκλογικά ποσοστά και οικονομικός προστατευτισμός της Χρυσής Αυγής, 2012-2019.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Η συσχέτιση εκλογικής πορείας και συχνότητας αναφορών στον οικονομικό προστατευτισμό στην περίπτωση των ΑΝ.ΕΛ. φαίνεται να επαληθεύεται απόλυτα, καθώς η μείωση των σχετικών αναφορών είναι παράλληλη με την εκλογική τους πτώση (Γράφημα 9). Η κυβερνητική τους θητεία (*incumbency*) σε συνεργασία με τον ΣΥΡΙΖΑ το 2015 και ιδιαίτερα η εφαρμογή του τρίτου Μνημονίου πιθανότατα ώθησαν το συγκεκριμένο κόμμα να στραφεί θέσεις εγγύτερες προς τον οικονομικό φιλελευθερισμό.

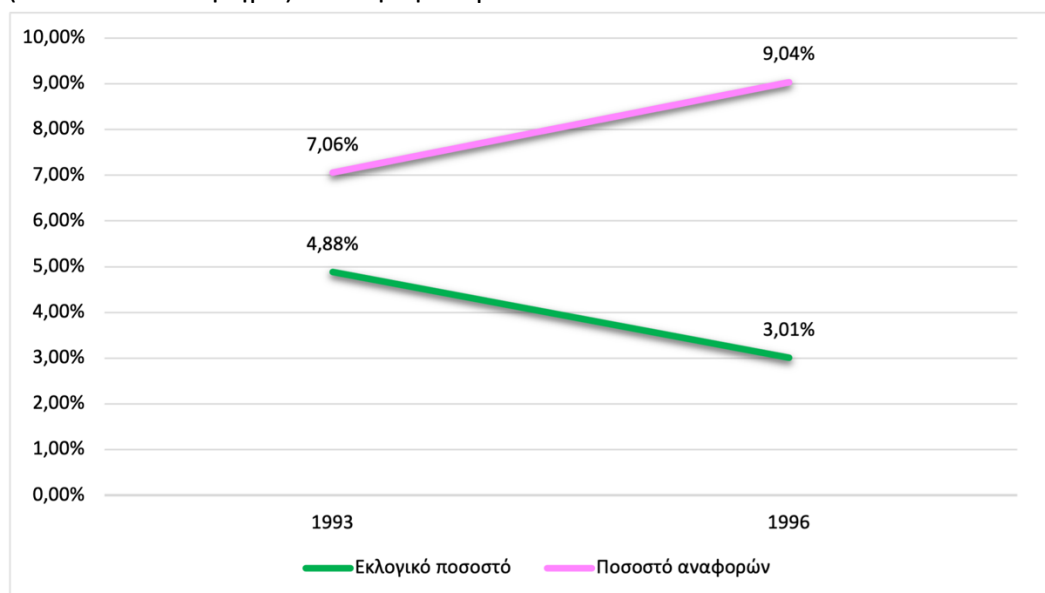
Γράφημα 9. Εκλογικά ποσοστά και οικονομικός προστατευτισμός των Ανεξαρτήτων Ελλήνων, 2012-2015.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Στο μανιφέστο της Ε.Λ. για τις εκλογές του 2019, το κόμμα χρησιμοποίησε ένα μικρό ποσοστό αναφορών στον οικονομικό προστατευτισμό (0,13%), το οποίο, μεταξύ άλλων, πιθανώς συνέβαλε στην απόκτηση κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης σε εθνικό επίπεδο με 3,7%.

Συνολικά για αυτή την υπόθεση θα μπορούσαμε να πούμε ότι η υποστήριξη προς τον οικονομικό προστατευτισμό αποτέλεσε ένα εργαλείο προσέλκυσης ψηφοφόρων εκ μέρους των αντι-μνημονιακών κομμάτων κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης.

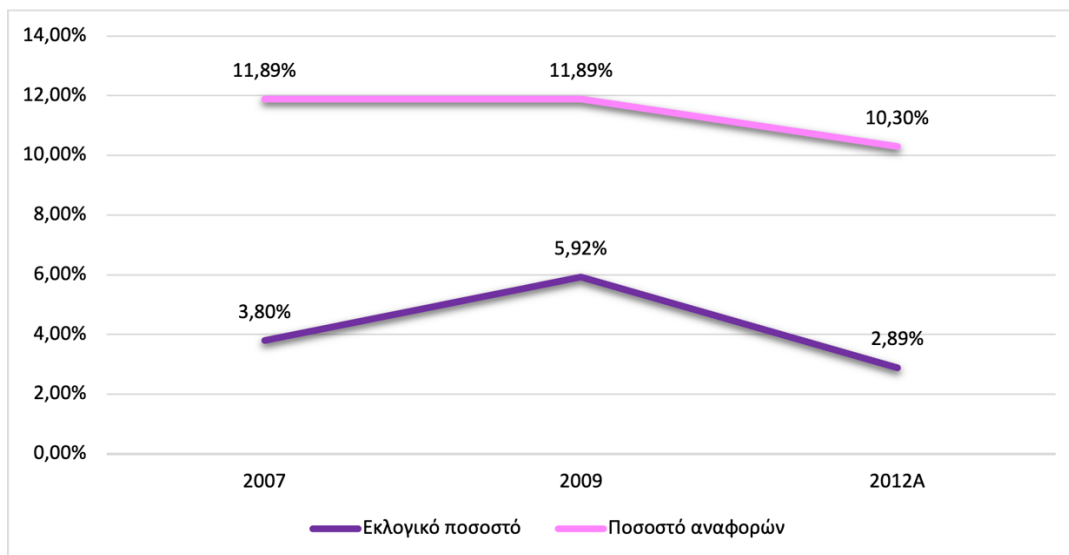
Για την **Υπόθεση 1.2.**, η ΠΟΛ.ΑΝ. αν και αύξησε τον αριθμό των αναφορών της υπέρ της επέκτασης των προνοιακών παροχών με κρατική χρηματοδότηση (Lehmann et al. 2023a, σ. 19) αποκλειστικά για τον ελληνικό πληθυσμό στο μανιφέστο για τις εκλογές του 1996, δεν φάνηκε να επωφελείται εκλογικά από αυτή την τακτική (**Γράφημα 10**). Η πτώση της αποδίδεται στην μειωμένη σημαντικότητα του κεντρικού θέματος αρμοδιότητάς της (Μακεδονικό Ζήτημα) εκείνη την περίοδο.

Γράφημα 10. Εκλογικά ποσοστά και προνοιακός σωβινισμός της Πολιτικής Άνοιξης, 1993-1996.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

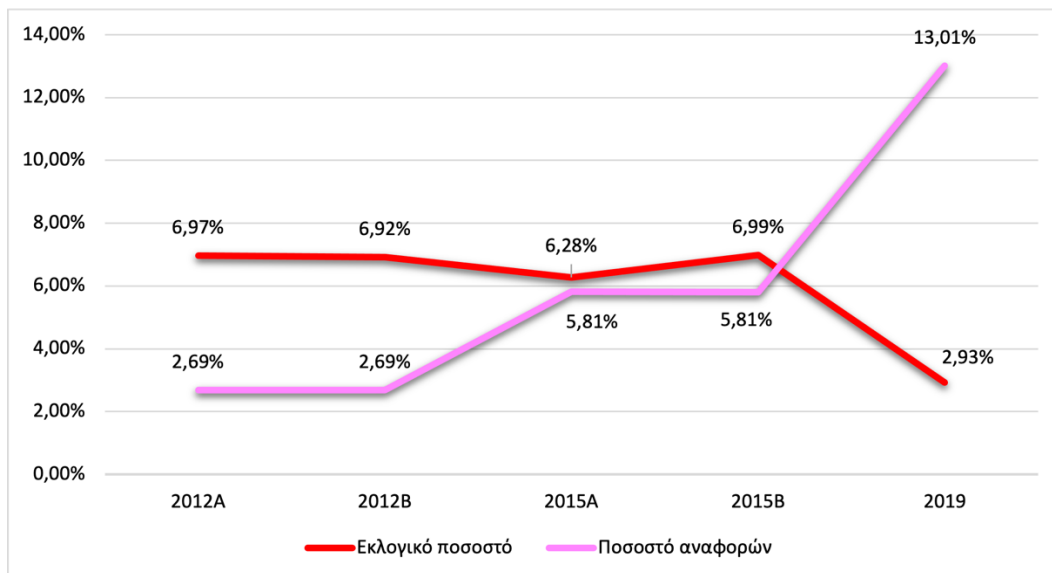
Στην περίπτωση του ΛΑ.Ο.Σ. προκύπτει ότι περίπου 11% των συνολικών προτάσεων του προγράμματός του αναφέρονται στον σωβινισμό πρόνοιας, τόσο το 2007, όσο και το 2009, χρονιά που σημείωσε την μεγαλύτερη εκλογική του επίδοση. Η κυβερνητική συνεργασία του εν λόγω κόμματος με συμβατικά κόμματα φαίνεται να έφερε μια μικρή μετατόπιση του κομματικού λόγου προς το κέντρο, αφού παρατηρείται μικρή πτώση των σχετικών αναφορών και σημαντική εκλογική πτώση της τάξης των τριών ποσοστιαίων μονάδων στις εκλογές του Μαΐου 2012 (**Γράφημα 11**).

Γράφημα 11. Εκλογικά ποσοστά και προνοιακός σωβινισμός του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού, 2007-2012A.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

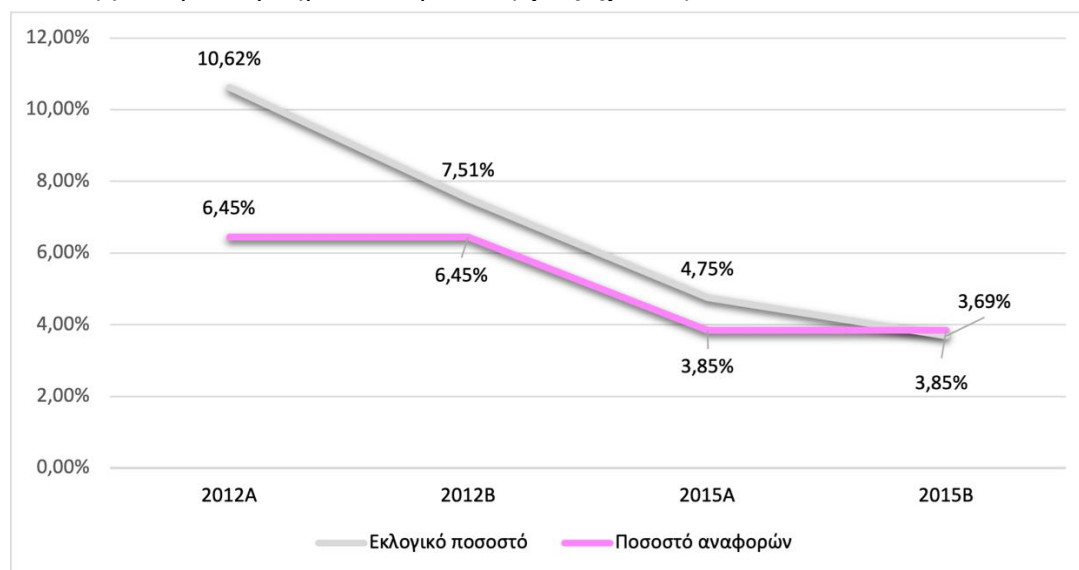
Η Χ.Α., όπως παρουσιάζεται στο **Γράφημα 12**, παρά το ότι αύξησε περίπου κατά 3% τις αναφορές της στον περιορισμό των προνοιακών παροχών στο γηγενή πληθυσμό (από 2,69% το 2012 σε 5,81% το 2015), σε μια προσπάθεια να αποσπάσει την προσοχή από την δικαστική έρευνα για την παράνομη δράση της, δεν φαίνεται να απέσπασε εκλογικά οφέλη, με εξαίρεση την ελαφρά άνοδό της τον Σεπτέμβριο του 2015. Η υπό μελέτη υπόθεση εμφανώς δεν επαληθεύεται στις εθνικές εκλογές του 2019, αφού αν και το κόμμα υπερτριπλασιάζει τις σχετικές αναφορές πέφτει κάτω από το κατώφλι του 3%.

Γράφημα 12. Εκλογικά ποσοστά και προνοιακός σωβινισμός της Χρυσής Αυγής, 2012-2019.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Στο πολιτικό πρόγραμμα των *ΑΝ.ΕΛ.*, παρατηρείται ότι η σαφής μείωση των αναφορών στον προνοιακό σωβινισμό το 2015 σε σχέση με το 2012, στοίχησε εκλογικά στο κόμμα, συνδυαστικά με την κυβερνητική του συνεργασία με τον ΣΥΡΙΖΑ και την έμπρακτη σύνταξή του με το μνημονιακό μπλοκ (**Γράφημα 13**).

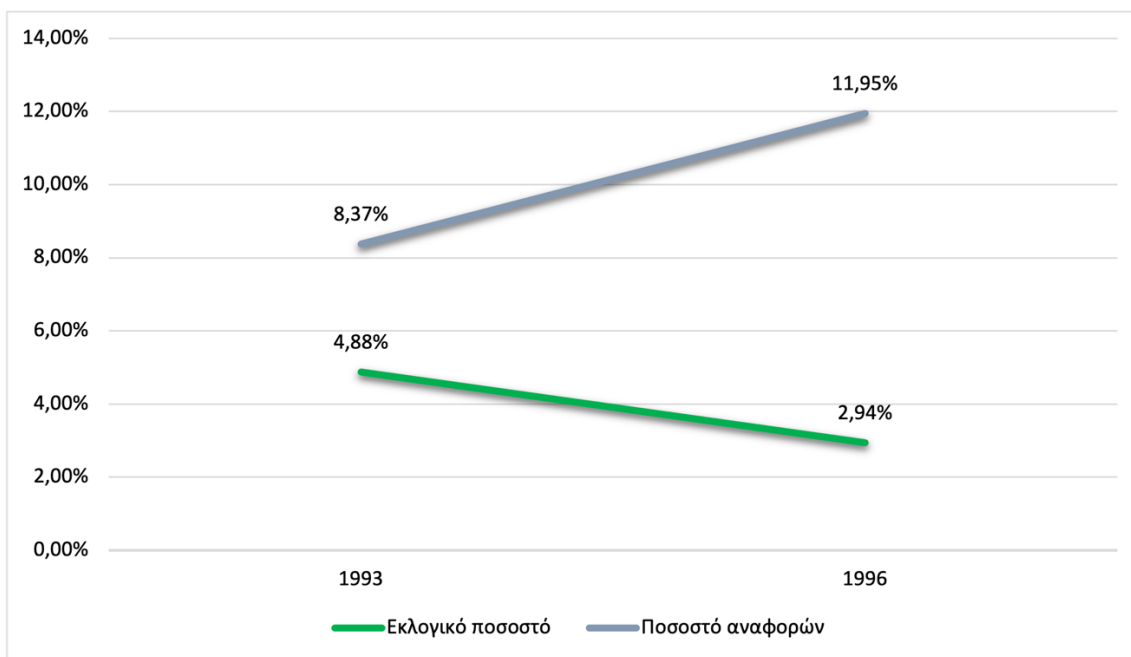
Γράφημα 13. Εκλογικά ποσοστά και προνοιακός σωβινισμός των Ανεξαρτήτων Ελλήνων, 2012-2015.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Το κόμμα της *Ε.Λ.* φαίνεται ότι εκφράζει σημαντικό ποσοστό προτάσεων σχετικών με τον προνοιακό σωβινισμό από τις συνολικές προτάσεις του μανιφέστο του (8,33%), χαρακτηριστικό που, σύμφωνα και με την βιβλιογραφία, συμβάλλει στην συσπείρωση του ακροδεξιού ακροατηρίου.

Αναφερόμενοι γενικότερα σε αυτή την υπόθεση, είναι εμφανές ότι ο προνοιακός σωβινισμός συνιστά πάγια θέση των υπό μελέτη κομμάτων ήδη από την εμφάνιση του «τρίτου κύματος», ανεξαρτήτως των συνθηκών της οικονομικής κρίσης, καθώς συνυφαίνεται άμεσα με τη νατιβιστική τους οπτική.

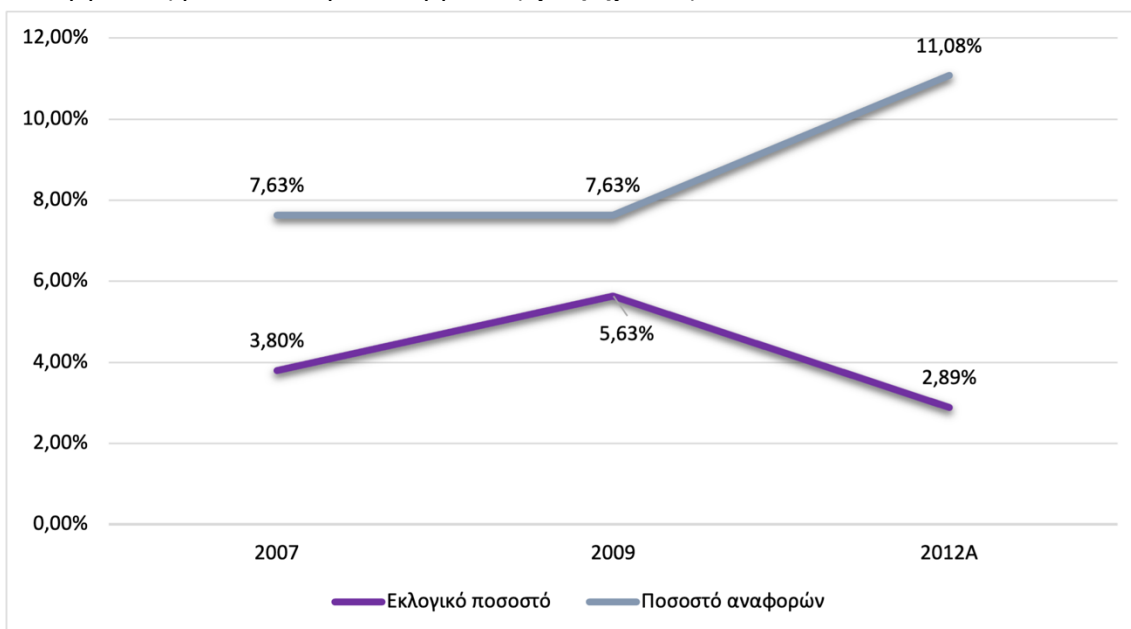
Περνώντας στην **Υπόθεση 2**, η αύξηση των θετικών αναφορών στο ελληνικό έθνος και την ιστορία του, θέσεων δηλαδή που προσιδιάζουν στον εθνικισμό (Lehmann et al. 2023a, σ. 19) στο μανιφέστο του 1996 σε σχέση με εκείνο του 1993 δεν φαίνεται να απέδωσε εκλογικά για την *ΠΟΛ.ΑΝ.* (**Γράφημα 14**). Η πτώση της εκλογικής της δύναμης πιθανολογείται ότι οφείλεται στην μικρότερη έκταση που είχε το Μακεδονικό Ζήτημα στον δημόσιο διάλογο και επομένως στην μειωμένη ικανότητα του κόμματος να κινητοποιήσει αποτελεσματικότερα τα ανταντακλαστικά ψηφοφόρων με ακροδεξιό προφίλ.

Γράφημα 14. Εκλογικά ποσοστά και πολιτισμική ανωτερότητα του ελληνικού έθνους της Πολιτικής Άνοιξης, 1993-1996.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

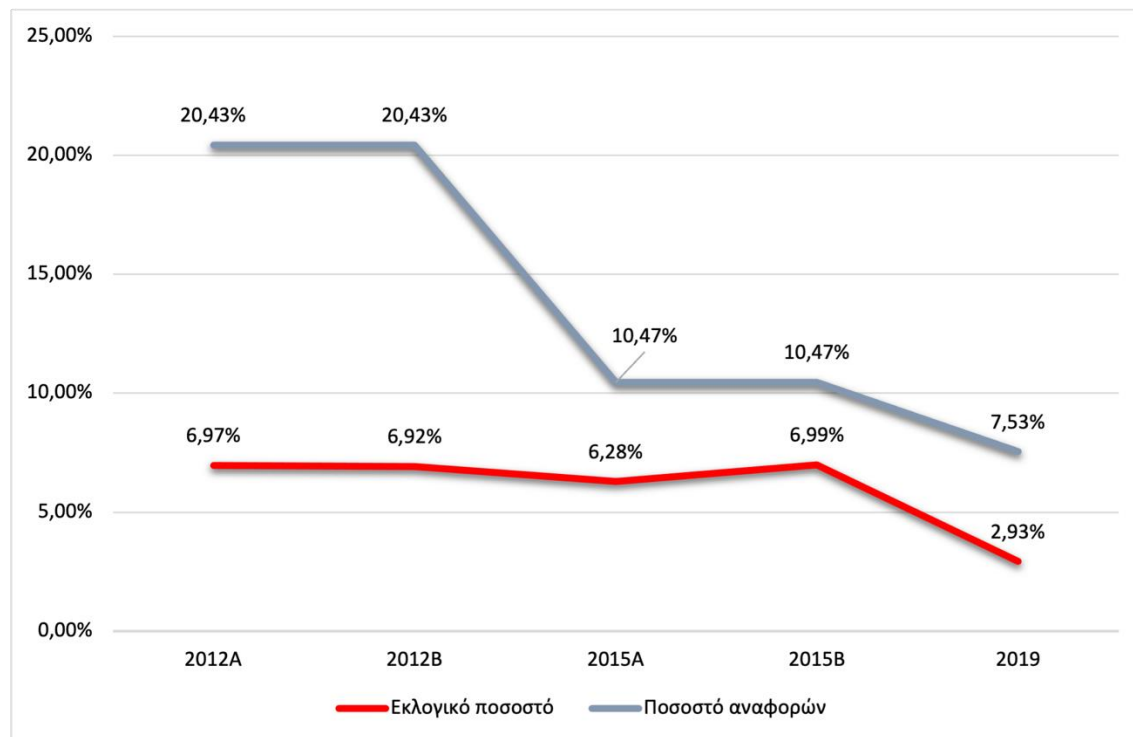
Η μεγαλύτερη έμφαση στο ίδιο αφήγημα δεν έπεισε ούτε στην περίπτωση του ΛΑ.Ο.Σ. πιθανότατα εξαιτίας της εκλογικής φθοράς που υπέστη στην κυβέρνηση συνεργασίας με πιο κεντρώα κόμματα (**Γράφημα 15**).

Γράφημα 15. Εκλογικά ποσοστά και πολιτισμική ανωτερότητα του ελληνικού έθνους του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού, 2007-2012A.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

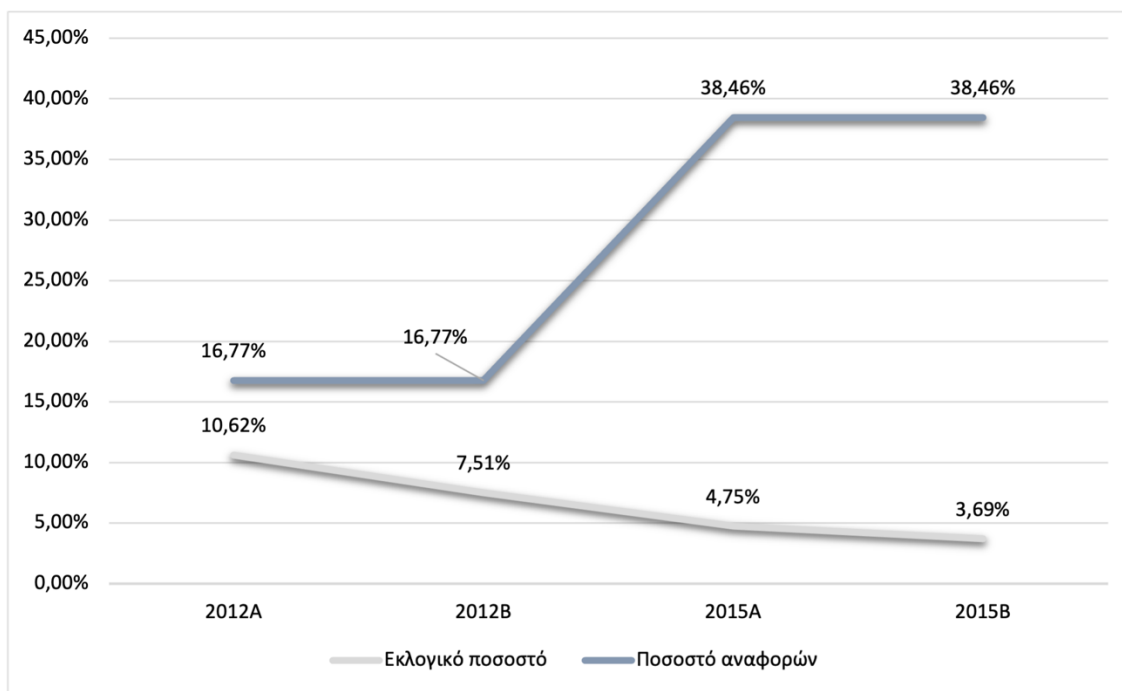
Παρόλα αυτά, η συγκεκριμένη υπόθεση επιβεβαιώνεται για την Χ.Α., η οποία μειώνοντας αισθητά τον νατιβιστικό της λόγο μέσα σε περίπου 7 χρόνια (από το 2012 ως το 2019), χάνει σημαντικό μέρος της εκλογικής της δύναμης (**Γράφημα 16**).

Γράφημα 16. Εκλογικά ποσοστά και πολιτισμική ανωτερότητα του ελληνικού έθνους της Χρυσής Αυγής, 2012-2019.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Αντίθετα, η απόδοση υπερβολικών θετικών χαρακτηριστικών στους Έλληνες από την πλευρά των ΑΝ.ΕΛ., σε μια προσπάθεια διαφοροποίησης από την πολιτισμικά προοδευτική πολιτική ταυτότητα του πλειοψηφικού κυβερνητικού του εταίρου, του ΣΥΡΙΖΑ, το 2015 δεν έφερε την προσδοκώμενη διεύρυνση της εκλογικής τους βάσης (**Γράφημα 17**).

Γράφημα 17. Εκλογικά ποσοστά και πολιτισμική ανωτερότητα του ελληνικού έθνους των Ανεξαρτήτων Ελλήνων, 2012-2015.

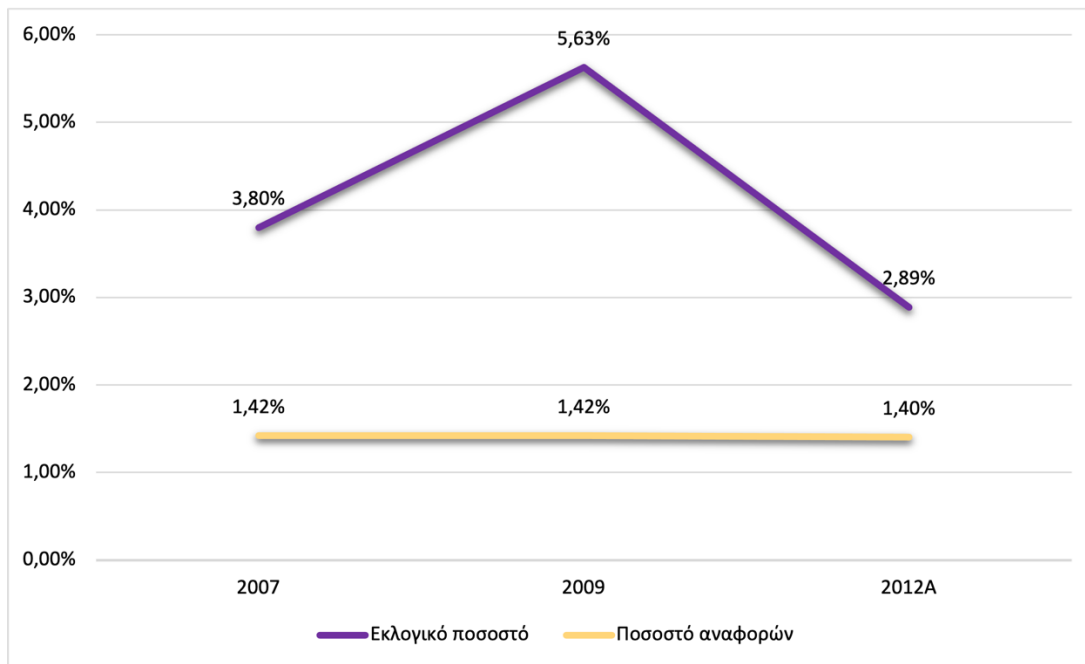
Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Η επιλογή της *Ε.Λ.* να αφιερώνει περίπου το 3,5% των συνολικών προτάσεων του πολιτικού της προγράμματος στον πολιτισμικό εκθειασμό του ελληνικού έθνους φαίνεται να συνάδει με τα ευρήματα της σχετικής βιβλιογραφίας για την προσέλκυση ψηφοφόρων που ανήκουν στο δεξιότερο μέρος του πολιτικού φάσματος μέσω της συγκεκριμένης τακτικής.

Συνοπτικά για την δεύτερη υπόθεση θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο εκθειασμός του ελληνικού έθνους είναι πάγιο χαρακτηριστικό της ακροδεξιάς ρητορικής, με έμφαση στις περιόδους που οι συγκεκριμένοι κομματικοί δρώντες στοχεύουν σε πολιτισμική διαφοροποίηση από την μετριοπάθεια του κέντρου.

Η **Υπόθεση 3** αφορά κομματικές θέσεις σχετικά με τον περιορισμό της μετανάστευσης (εν προκειμένω της εισόδου νέων μεταναστών στην χώρα), τον χαρακτηρισμό του φαινομένου της μετανάστευσης ως απειλή για τον εθνικό χαρακτήρα της Ελλάδας (Lehmann et al. 2023a, σ. 28) και την έκκληση για διατήρηση της πολιτισμικής ομοιογένειας και προστασία των ελληνικών εδαφών (σ. 30). Τα μανιφέστα της *ΠΟΛ.ΑΝ.*, σύμφωνα με την βάση δεδομένων, εμπεριέχουν μηδενικές τέτοιες αναφορές, δεδομένου ότι η εστίασή της βρίσκεται στο Μακεδονικό Ζήτημα.

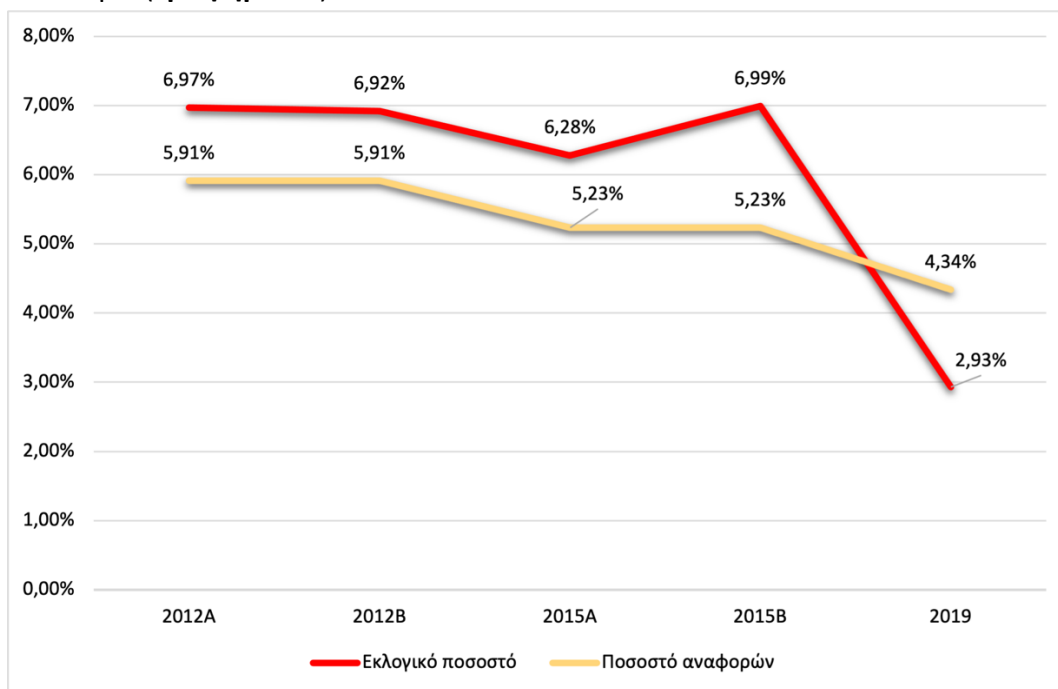
Στην περίπτωση του *ΛΑ.Ο.Σ.*, ο αντιμεταναστευτικός λόγος παρουσιάζει μια σταθερότητα από το 2007 ως και τον Ιούνιο του 2012, χωρίς να φαίνεται να επηρεάζεται από την κυβερνητική συνεργασία το κόμματος με κατά γενική ομολογία πιο διαλλακτικούς προς τις μεταναστευτικές ροές κομματικούς δρώντες (**Γράφημα 18**).

Γράφημα 18. Εκλογικά ποσοστά και αντιμεταναστευτισμός του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού, 2007-2012A.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

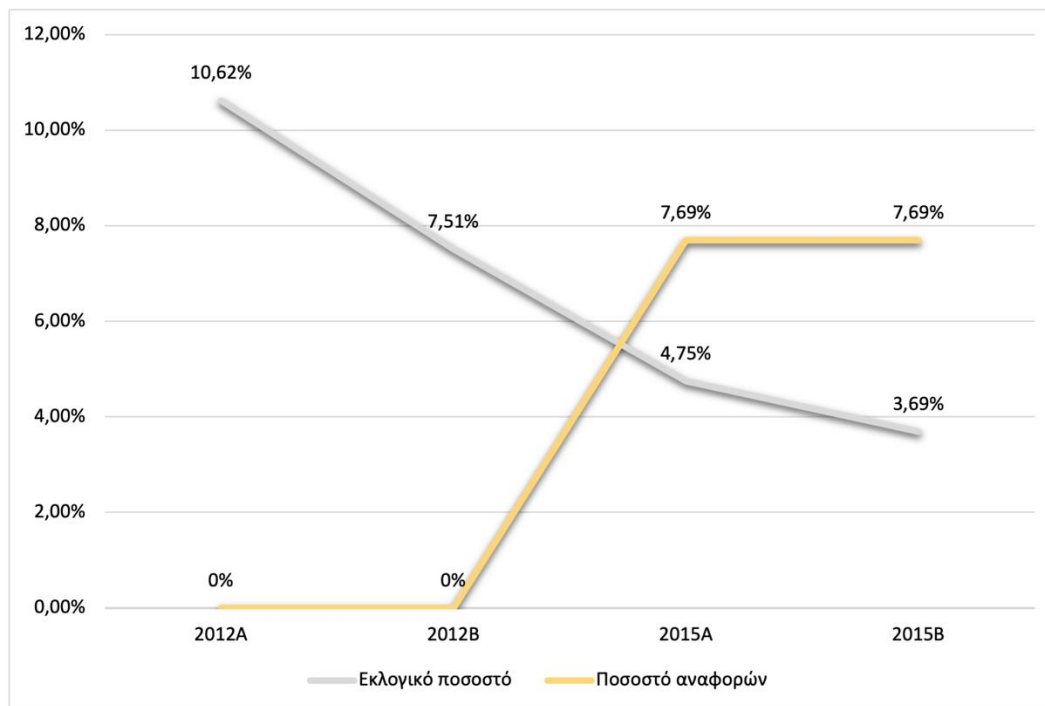
Η εν λόγω υπόθεση επαληθεύεται για την Χ.Α., όπου η εκλογική πτώση και ο μειωμένος αριθμός αναφορών κατά της μετανάστευσης βρίσκονται σε παράλληλη πορεία, ειδικά αν ληφθεί υπόψιν η κεντρικότητα του συγκεκριμένου θέματος στην κομματική της ιδεολογία (**Γράφημα 19**).

Γράφημα 19. Εκλογικά ποσοστά και αντιμεταναστευτισμός της Χρυσής Αυγής, 2012-2019.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Στον αντίποδα, η αύξηση αντιμεταναστευτικών θέσεων στο πολιτικό πρόγραμμα των ΑΝ.ΕΛ. το 2015 σε σύγκριση με το 2012, μεσούσης μάλιστα και της προσφυγικής κρίσης, δεν ευνόησε τα εκλογικά της ποσοστά (Γράφημα 20). Αιτία του συγκεκριμένου φαινομένου είναι πιθανότατα η εδραίωση της αντιμετανάστευσης ως θέμα αρμοδιότητας της Χ.Α., τόσο στο προγραμματικό, όσο και ακτιβιστικό επίπεδο.

Γράφημα 20. Εκλογικά ποσοστά και αντιμεταναστευτισμός των Ανεξαρτήτων Ελλήνων, 2012-2015.

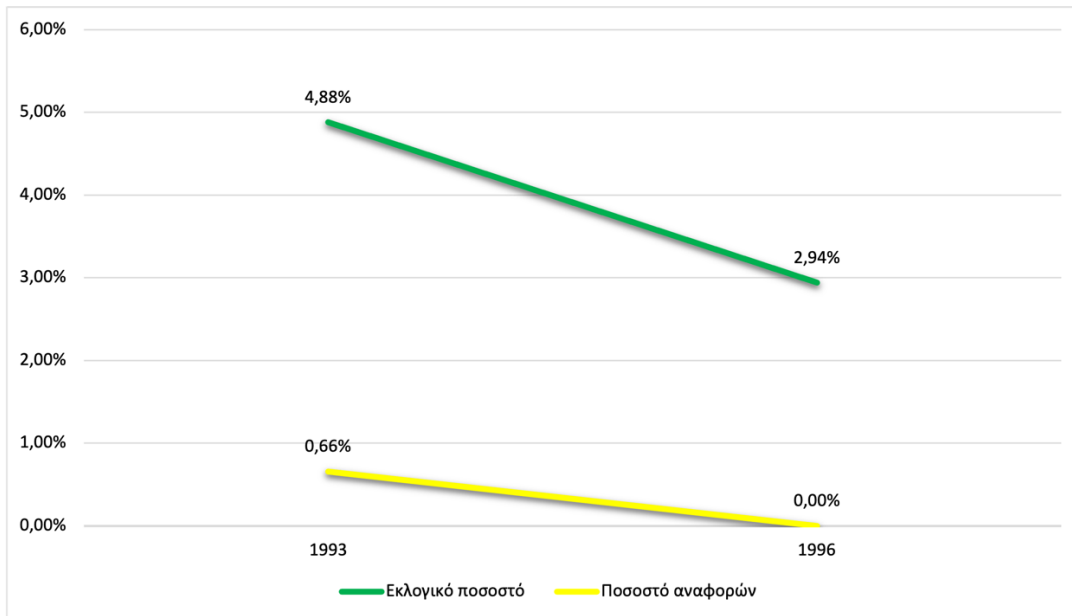
Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Σχετικά με την εναντίωση στην μετανάστευση της Ε.Λ., το κόμμα εκφράζει 1,33% τέτοιων θέσεων στο συνολικό της πρόγραμμα για τις βουλευτικές εκλογές του Ιουλίου 2019, ως μέρος της ευρύτερης εθνικιστικής οπτικής του.

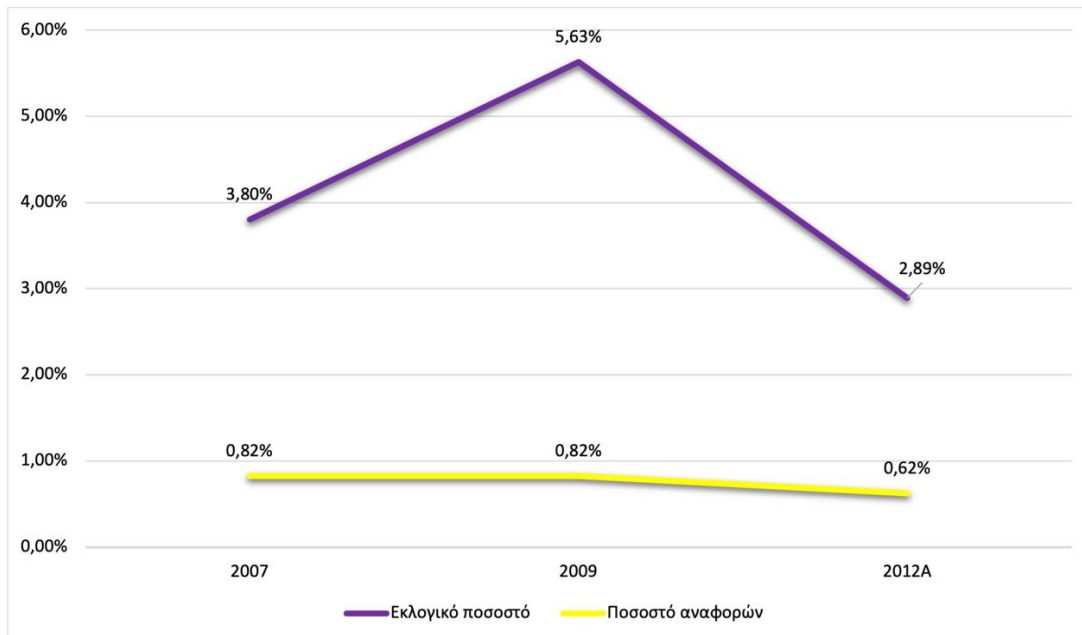
Συνοψίζοντας για την παρούσα υπόθεση, διαφαίνεται καθαρά ότι η κυριαρχία του μεταναστευτικού ζητήματος από το 2012 ως και το 2015 ώθησε τα κόμματα της ελληνικής Άκρας Δεξιάς στην περεταίρω επένδυση στο συγκεκριμένο θέμα αρμοδιότητάς τους, με αποτέλεσμα τα κέρδη στο εκλογικό επίπεδο.

Σε ό,τι αφορά την **Υπόθεση 4**, δηλαδή τις αρνητικές αναφορές στην ΕΕ, που μπορούν να περιλαμβάνουν αντίθεση σε συγκεκριμένες ευρωπαϊκές πολιτικές ή στην οικονομική συνεισφορά της Ελλάδας στον ευρωπαϊκό προϋπολογισμό (Lehmann et al. 2023a, σ. 13), φαίνεται να επιβεβαιώνεται για την πλειονότητα των περιπτώσεων και ειδικότερα για την ΠΟΛ.ΑΝ. (Γράφημα 21), τον ΛΑ.Ο.Σ. (Γράφημα 22) και τους ΑΝ.ΕΛ. (Γράφημα 23). Εστιάζοντας στα δύο τελευταία κόμματα, θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι η εμπειρία τους ως κυβερνητικοί εταίροι σε κυβερνητικά σχήματα που επέλεξαν την υπογραφή προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής για την αντιμετώπιση της ελληνικής κρίσης

χρέους, τα έστρεψε προς μια περισσότερο φιλοευρωπαϊκή στάση. Για την ΠΟΛ.ΑΝ., σημαντικό είναι να ειπωθεί ότι οι ευρωσκεπτικιστικές θέσεις του απέρρεαν από την σκληρή της στάση σε ένα καίριο για την ίδια εθνικό ζήτημα, η σημασία του οποίου όταν μειώνεται στην δημόσια σφαίρα, μειώνει και τον αντιευρωπαϊσμό.

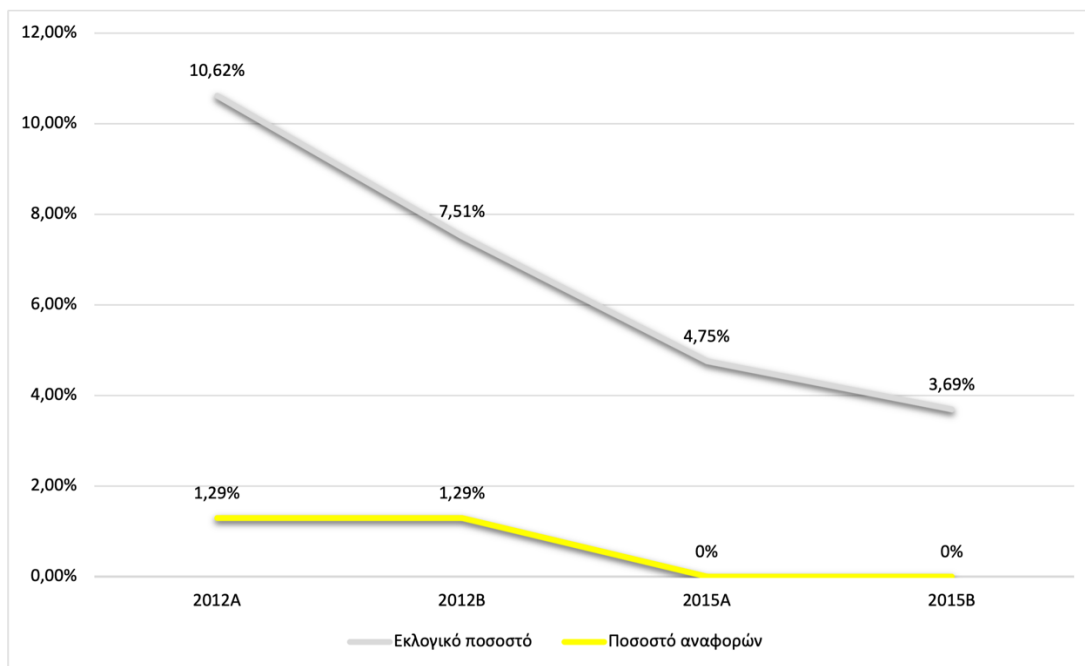

Γράφημα 21. Εκλογικά ποσοστά και ευρωσκεπτικισμός της Πολιτικής Άνοιξης, 1993-1996.
 Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Γράφημα 22. Εκλογικά ποσοστά και ευρωσκεπτικισμός του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού, 2007-2012A.

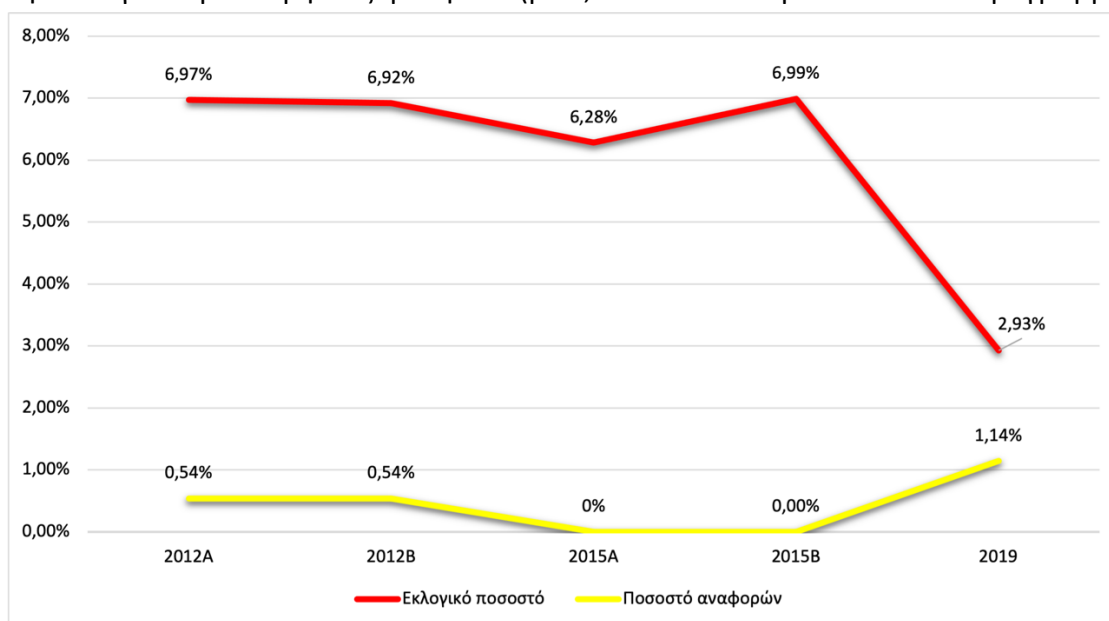
Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Γράφημα 23. Εκλογικά ποσοστά και ευρωσκεπτικισμός των Ανεξαρτήτων Ελλήνων, 2012-2015.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Από την άλλη πλευρά, η αντίθεση στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα δεν φαίνεται να επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την εκλογική επίδοση της Χ.Α., αφού ακόμα και τον Σεπτέμβριο του 2015, οπότε και έφτασε κοντά στο 7%, παρατηρούνται μηδενικές αναφορές στο μανιφέστο της, ενώ η μικρή αντιευρωπαϊκή στροφή δεν της προσέδωσε εκλογικά κέρδη (Γράφημα 24), δεδομένης και της κάλυψης του ευρωσκεπτικιστικού πολιτικού χώρου από την εκλογικά πρωτοεμφανιζόμενη Ε.Λ. (με 1,12% τέτοιων προτάσεων στο πρόγραμμά της).

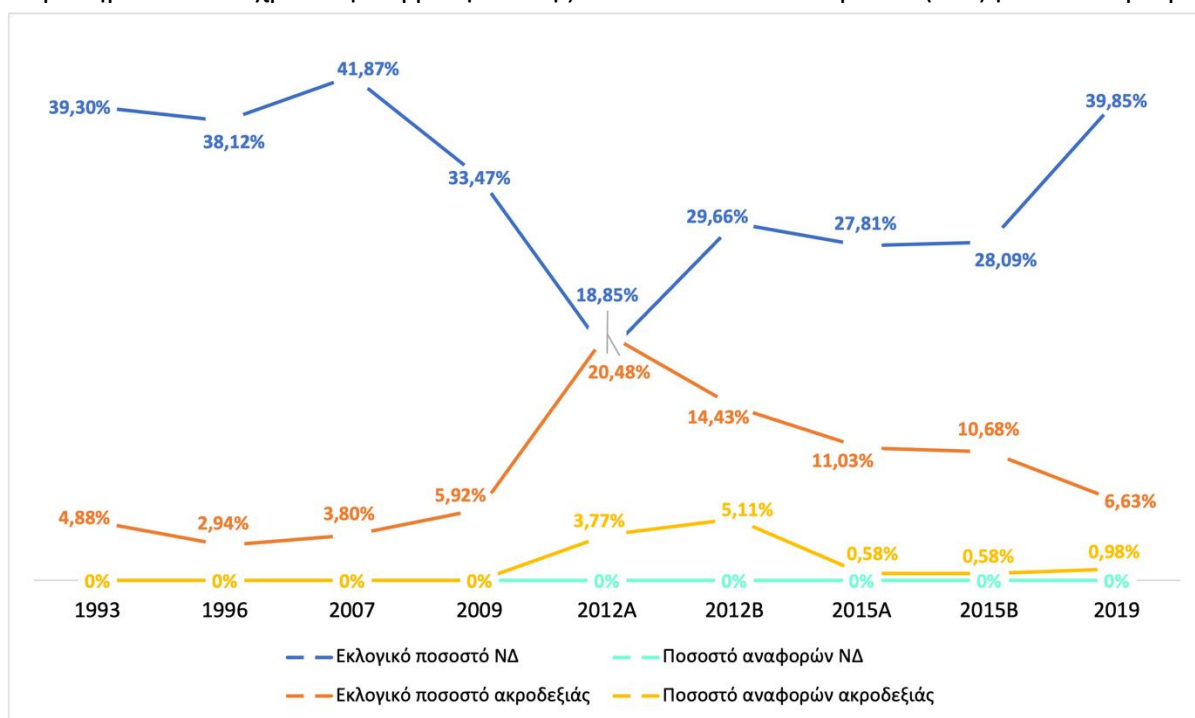

Γράφημα 24. Εκλογικά ποσοστά και ευρωσκεπτικισμός της Χρυσής Αυγής, 2012-2019.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Εν συνόλω για την τέταρτη υπόθεση, διαφάνεται η επίδραση της μεταστροφής του ακροδεξιού κομματικού λόγου μετά από κυβερνητική συνεργασία με πιο κεντρώα και σαφώς φιλοευρωπαϊκά κόμματα.

Τέλος, αναφορικά με την **Υπόθεση 5⁷**, η οποία σχετίζεται με την νομιμοποίηση της ακροδεξιάς ατζέντας, εστιάζοντας στα παραπάνω θέματα μέσω των συχνότερων αναφορών σε αυτά από την ΝΔ, θα πρέπει να εξεταστεί ανά θεματική. Σύμφωνα με το **Γράφημα 25**, για τις θέσεις υπέρ του οικονομικού προστατευτισμού, η υπόθεση δεν επιβεβαιώνεται, καθώς παρατηρείται διαχρονική εγγύτητα της ΝΔ στον οικονομικό (νεο)φιλελευθερισμό.

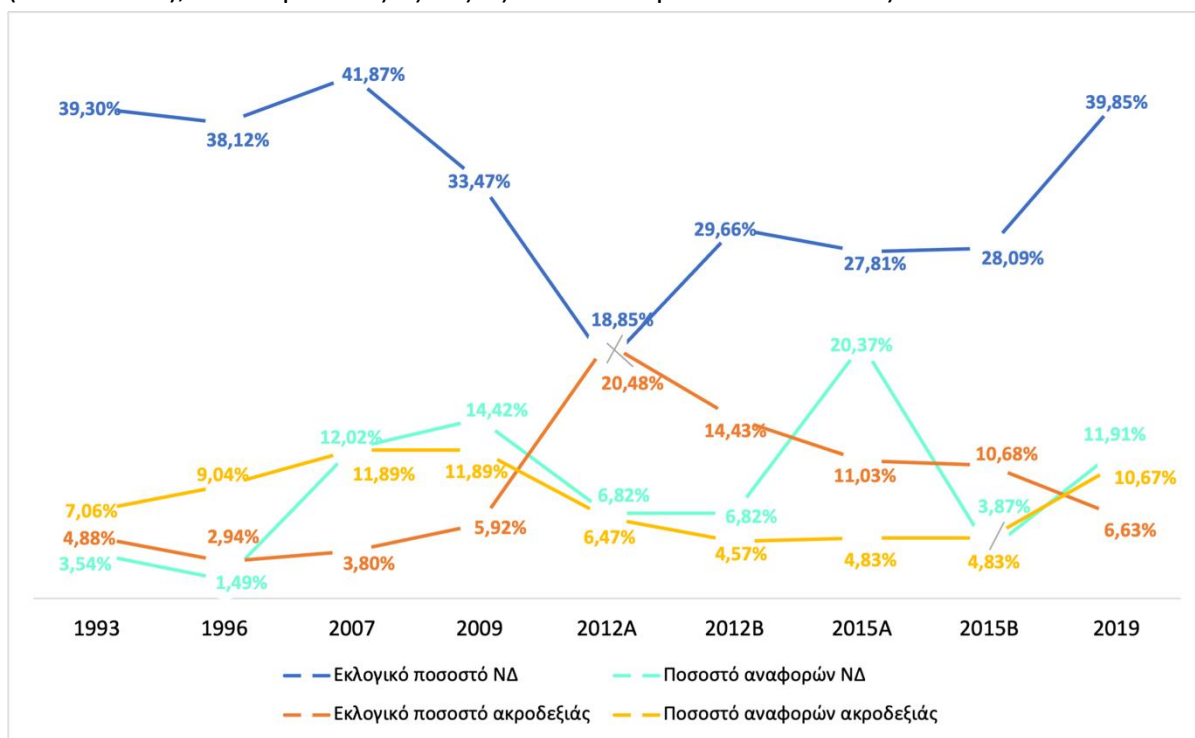
Γράφημα 25. Εκλογικά ποσοστά Νέας Δημοκρατίας-ακροδεξιών δυνάμεων και οικονομικός προστατευτισμός, 1993-2019.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Για τον προνοιακό σωβινισμό, η υπόθεση επαληθεύεται στις εκλογές του 1993, 1996, 2007, 2009, Ιανουαρίου 2015 και 2019, δεδομένου ότι στις συγκεκριμένες εκλογικές αναμετρήσεις η ΝΔ φαίνεται να επηρέασε είτε θετικά, είτε αρνητικά την εκλογική πορεία της Άκρας Δεξιάς εν συνόλω (**Γράφημα 26**). Εξαιρέσεις της υπόθεσης αποτελούν οι διπλές εκλογές του 2012 και Σεπτεμβρίου 2015. Πιθανότατα, αυτή η διαφορά οφείλεται, σε δύο παράγοντες. Αφενός, στην περίπτωση των εκλογών του 2012, στην έλλειψη εμπιστοσύνης προς τα συμβατικά κόμματα, με αιχμή το μεταναστευτικό ζήτημα από τις αρχές της δεκαετίας του 2010, αλλά και ευρύτερα την κρίση χρέους που οδήγησε σε αποευθυγράμμιση

⁷ Μεθοδολογικά, για τις αναφορές της Άκρας Δεξιάς ως σύνολο χρησιμοποιείται ο αριθμητικός μέσος (μέρος όρος) των σχετικών με τα υπό μελέτη θέματα μεταβλητών για όλα τα ακροδεξιά κόμματα που εμπεριέχονται στην βάση δεδομένων του CMP.

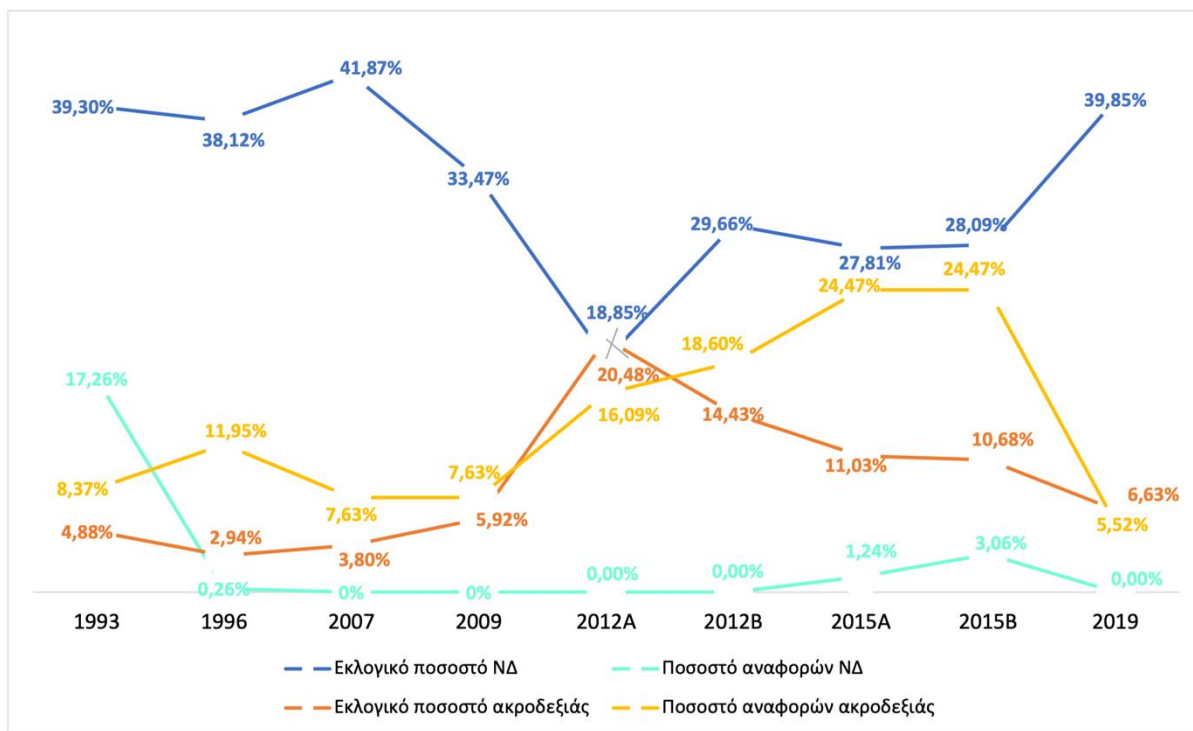
το εκλογικό σώμα από τον κλασικό δικομματισμό της μεταπολιτευτικής περιόδου (ΠΑΣΟΚ-ΝΔ). Αφετέρου, στην περίπτωση των εκλογών του Σεπτεμβρίου 2015, στην ήττα και την απομάγευση των κομματικών δυνάμεων που αντιτίθεντο στην υπογραφή του Μνημονίου (*anti-bailout*), ειδικά μετά τις εξελίξεις το καλοκαίρι του ίδιου έτους.

Γράφημα 26. Εκλογικά ποσοστά Νέας Δημοκρατίας-ακροδεξιών δυνάμεων και προνοιακός σωθινισμός, 1993-2019.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

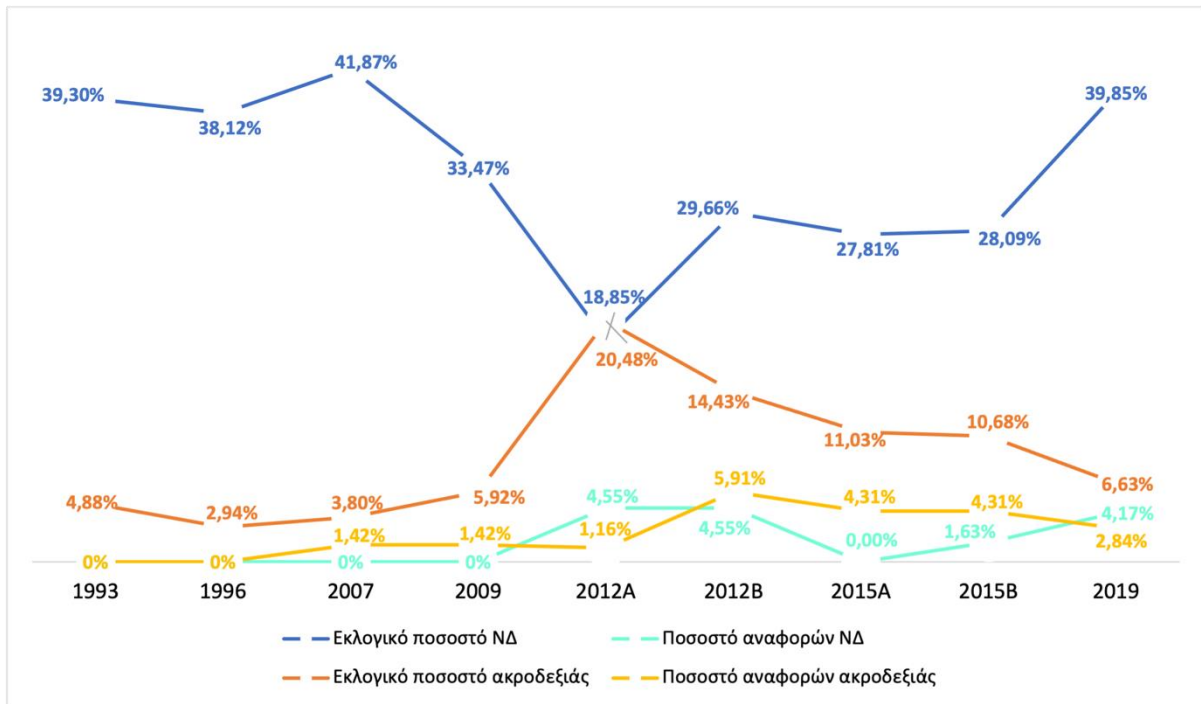
Συνεχίζοντας με τις αναφορές με θετικό πρόσημο στο ελληνικό έθνος, παρατηρείται και πάλι μερική επαλήθευση της υπόθεσης στις περιπτώσεις των εκλογών του 1993 και 1996 (**Γράφημα 27**). Αναφορικά με τις εναπομείνουσες εκλογικές αναμετρήσεις θα μπορούσαμε να πούμε ότι η προεδρία του Κώστα Καραμανλή στα τέλη της δεκαετίας του 2000 και η κεντρώα στροφή της ΝΔ δεν επέτρεψαν την έκφραση τέτοιων θέσεων από την κεντρική κομματική γραμμή, ενώ από τις εκλογές του καλοκαιριού 2012 οι ακροδεξιές δυνάμεις είχαν ήδη εκφράσει αποτελεσματικά και με δυναμικό τρόπο (ιδιαίτερα η Χ.Α. και με την μακροχρόνια ακτιβιστική της δράση) τις πεπειθήσεις τους περί πολιτισμικής ανωτερότητας των Ελλήνων.

Γράφημα 27. Εκλογικά ποσοστά Νέας Δημοκρατίας-ακροδεξιών δυνάμεων και πολιτισμική ανωτερότητα του ελληνικού έθνους, 1993-2019.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

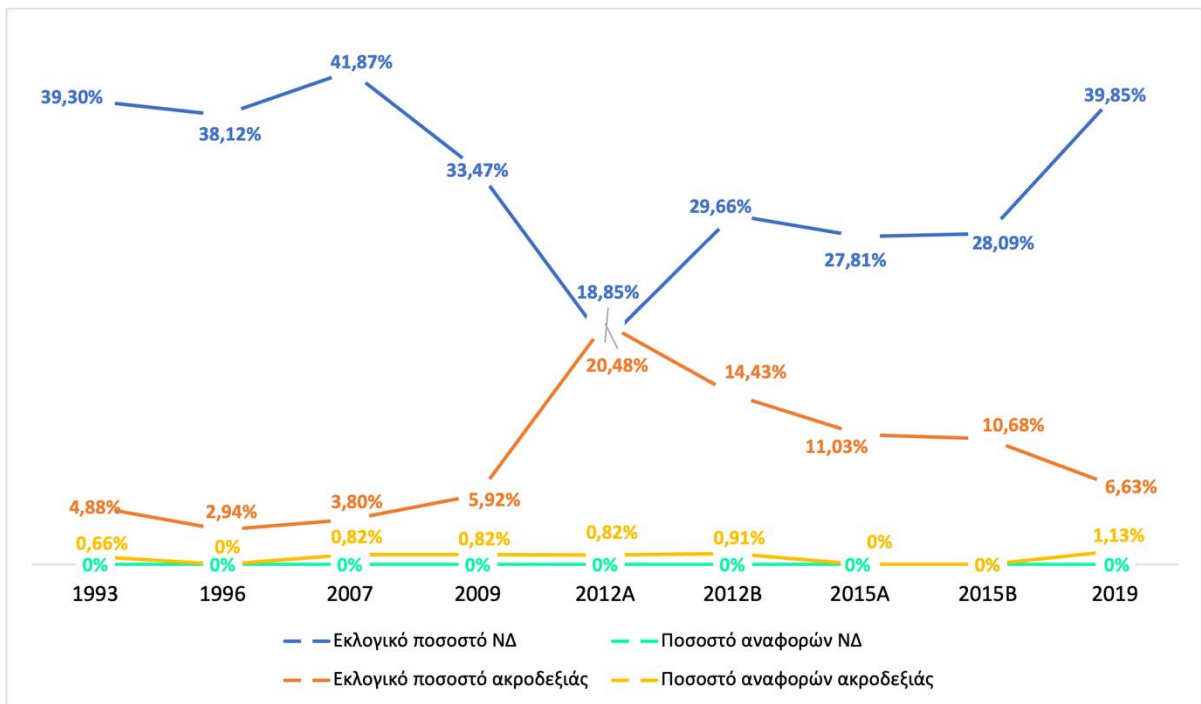
Με άξονα τις αντιμεταναστευτικές αναφορές, η εν λόγω υπόθεση επιβεβαιώνεται στον διπλό εκλογικό σεισμό του 2012, με την εκλογική εκτόξευση των ακροδεξιών δυνάμεων τον Μάιο, αλλά και τη διατήρηση σε μεγάλο βαθμό της δυναμικής και τον Ιούνιο του ίδιου (Γράφημα 28). Πιθανώς, η μεγάλη ένταση της μεταναστευτικής κρίσης λόγω του υψηλότερου αριθμού μεταναστών και προσφύγων που δέχθηκε η χώρα από το 2012 έστρεψε και τη ΝΔ (εκείνη την περίοδο ως κυβερνών κόμμα υπό την ηγεσία του Αντώνη Σαμαρά) προς μια πιο συντηρητική κατεύθυνση.

Γράφημα 28. Εκλογικά ποσοστά Νέας Δημοκρατίας-ακροδεξιών δυνάμεων και αντιμεταναστευτισμός, 1993-2019.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Κλείνοντας, λόγω της πάγιας ευρωφιλίας της ΝΔ, από την ίδρυσή της ως και σήμερα, οι ευρωσκεπτικιστικές αναφορές του κεντροδεξιού κόμματος είναι μηδενικές (**Γράφημα 29**), αφήνοντας πρακτικά τον συγκεκριμένο πολιτικό χώρο ελεύθερο για τους κομματικούς σχηματισμούς που εκτείνονται πιο δεξιά του.

Γράφημα 29. Εκλογικά ποσοστά Νέας Δημοκρατίας-ακροδεξιών δυνάμεων και ευρωσκεπτικισμός, 1993-2019.

Πηγή: Υπουργείο Εσωτερικών, Comparative Manifesto Project (CMP)

Συνοπτικά για την τελευταία υπόθεση, η ΝΔ φαίνεται ότι κατ' εξαίρεση μόνο κατά την περίοδο της κρίσης στράφηκε ως έναν βαθμό προς θέματα ακροδεξιάς πολιτικής αρμοδιότητας (κυρίως μη-οικονομικά), προκειμένου να επαναπροσελκύσει μέρος του δυσαρεστημένου από την εφαρμογή των μέτρων δημοσιονομικής λιτότητας εκλογικό κοινό της, ενώ παρέμεινε σταθερή στον οικονομικά φιλελεύθερο και φιλοευρωπαϊκό προσανατολισμό της.

6. Συμπεράσματα

Όπως παρουσιάστηκε και στο παρόν κείμενο, το φαινόμενο της εκλογικής ανάκαμψης της Άκρας Δεξιάς στον δυτικό κόσμο, με εστίαση την Ελλάδα της ύστερης Μεταπολίτευσης, είναι πολύπλευρο, καθώς η επιτυχία της βασίζεται σε μια σειρά από παράγοντες.

Μιλώντας γενικότερα για την πολιτική προσφορά, υπάρχουν μερικές ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις που μπορούμε να κάνουμε. Πρώτον, ως προς την εσωτερική της διάσταση, παρά το γεγονός ότι αυτά τα κόμματα εκκινούν από την εξειδίκευση τους σε μια ομάδα ζητημάτων ταυτοτικού χαρακτήρα με εθνικιστικό και ενίοτε θρησκευτικό περιεχόμενο, κατοχυρώνοντας θεματική αρμοδιότητα, κατορθώνουν να εργαλειοποιήσουν και μέρος της οικονομικής ατζέντας προς εξυπηρέτηση του νατιβιστικού τους οράματος. Δεύτερον, όπως υπογραμμίστηκε και μέσα από την ανασκόπηση της υπάρχουσας βιβλιογραφίας, η προσαρμοστικότητα των συγκεκριμένων κομματικών δρώντων είναι αξιοσημείωτη, καθώς, ιδίως οι πιο επιτυχημένοι σε εκλογικό επίπεδο από αυτούς, καρπώνονται ρητορικά και ορισμένες φορές ακτιβιστικά, επίκαιρα θέματα που κυριαρχούν στην δημόσια διαβούλευση, ως αυθεντικοί υπερασπιστές της εθνικής ταυτότητας. Τρίτον, σε ό,τι αφορά την εξωτερική της διάσταση, η ποικιλία στρατηγικών που έχει στην διάθεσή του το κεντροδεξιό κόμμα, και ιδιαίτερα η περίπτωση της ΝΔ, αναδεικνύει μεταξύ άλλων τον κομβικό ρόλο της κομματικής ηγεσίας (*party leadership*) (Rori, 2012) στο ιδεολογικό στίγμα του κόμματος.

Ως προς την περίπτωση της ελληνικής Άκρας Δεξιάς, αν και υπάρχει εκτενής βιβλιογραφική ενασχόληση με την οργανωτική πτυχή αυτών των κομμάτων και κενό στην μελέτη της συνάρτησης επίσημου κομματικού λόγου και εκλογικής επίδοσης, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η συγκεκριμένη κομματική οικογένεια εμπεριέχει μια μείξη υπερ-εθνικιστικών και συνάμα χριστιανικών, λαϊκιστικών - αντι-ελιτιστικών, συνωμοσιολογικών, αντιμεταναστευτικών και ευρωσκεπτικιστικών ρητορικών στοιχείων.

Στην παρούσα εργασία, λοιπόν, έγινε μια απόπειρα συσχέτισης (*correlation*) του εκλογικού ποσοστού των κυριότερων ακροδεξιών κομματικών σχηματισμών του «τρίτου κύματος» από τις αρχές του 1990 ως και τα τέλη της δεκαετίας του 2010 με το ποσοστό αναφορών σε μια σειρά από θέματα ακροδεξιάς πολιτικής αρμοδιότητας, χωρίς όμως να

αποδεικνύεται αιτιότητα (*causality*). Ως εκ τούτου, η άνοδος και η πτώση των μεγεθών μπορεί να οφείλεται και σε άλλους παράγοντες, την επίδραση των οποίων δεν είχαμε την δυνατότητα να ελέγξουμε σε αυτό το στάδιο.

Οι ανωτέρω γραφιστικές απεικονίσεις δείχνουν την επιρροή των ευρύτερων συνθηκών που επικρατούν στο πολιτικό και κομματικό σύστημα στην διαμόρφωση του επίσημου κομματικού λόγου, αλλά και της τελικής κομματικής προτίμησης από το εκλογικό σώμα. Αναλυτικότερα, η μονοθεματικότητα της ΠΟΛ.ΑΝ. κατέστησε αδύνατη την επιβίωσή της στην ελληνική πολιτική σκηνή μετά την πτώση της σημαντικότητας του Μακεδονικού Ζητήματος. Τόσο για τον ΛΑ.Ο.Σ., όσο και για τους ΑΝ.ΕΛ., η συμμετοχή τους σε κυβερνήσεις συνεργασίας με κατά κύριο λόγο κόμματα που βρίσκονται πλησιέστερα στο πολιτικό κέντρο μετέβαλε τις θέσεις τους, είτε προς την κατεύθυνση της διαφοροποίησης, είτε της αποριζοσπαστικοποίησης. Στην ιδιάζουσα για τα ελληνικά, καθώς και τα διεθνή δεδομένα, περίπτωση της Χ.Α., η εκλογική της εκτόξευση οφείλεται στην επιτυχή κεφαλαιοποίηση του μεταναστευτικού ζητήματος κυρίως μέσα από τον ακτιβισμό, ενώ η απονομιμοποίηση της δράσης της πηγάζει από την εξέλιξη της δικαστικής διερεύνησης για την δολοφονία Φύσσα, ανεξαρτήτως της μεταβολής του πολιτικού της προγράμματος. Στο μανιφέστο της Ε.Λ. φαίνεται ότι εκφράζονται όλα τα στοιχεία-κλειδιά για την προσέλκυση του σύγχρονου ακροδεξιού ακροατηρίου, πολλώ δε μάλλον και μετά την πλήρη απώλεια δυναμικής της Χ.Α. στις εκλογές το καλοκαίρι του 2019. Στον αντίποδα, ο επίσημος κομματικός λόγος της ΝΔ φαίνεται ότι διατηρεί τα δικά του στοιχεία που την καθιστούν την μεγάλη συντηρητική, αλλά κυρίως κεντροδεξιά πολιτική παράταξη, χωρίς να εμπλέκεται εμφανώς μέσω των επίσημων κομματικών εγγράφων που μελετήθηκαν σε διάλογο με την ακροδεξιά.

Περεταίρω έρευνα είναι απαραίτητη για την μελέτη της αιτιότητας μεταξύ των μεταβλητών της εκλογικής επίδοσης και του κομματικού λόγου. Επίσης, χρήσιμη θα ήταν η διερεύνηση των αιτιών της σαφούς εκλογικής ανόδου, αλλά και της επιμονής της τάσης κατακερματισμού στον χώρο της Άκρας Δεξιάς στην Ελλάδα μετά το τέλος της εποχής των Μνημονίων, με εστίαση στις διπλές βουλευτικές εκλογές του Μαΐου και του Ιουνίου 2023.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Γεωργιάδου, Β. (2019). *Η Άκρα Δεξιά στην Ελλάδα 1964-2018*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Γεωργιάδου, Β. και Ρόρη, Λ. (2022). Η Άκρα Δεξιά στη Μεταμνημονιακή Εποχή: Κίνητρα ψήφου, διαθεσιμότητα και ελλοχεύουσα δυναμική στο Β. Αρανίτου, Β. Γεωργιάδου και Μ. Τσατσάνης (επιμ.) *Η Εκλογική Συμπεριφορά των Ελλήνων: Ανάμεσα στα Μνημόνια και την Πανδημία* (σσ. 220-258). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Ηλιαδέλη, Α. (2017). *Η εθνικολαϊκιστική δεξιά στην Ελλάδα και την Ευρώπη στη στροφή του 21^{ου} αιώνα [Διδακτορική Διατριβή]*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Μάμαλης, Α. (2012). *Τα χαρακτηριστικά της συντηρητικής ιδεολογίας στην μεταπολιτευτική Ελλάδα και η σχέση της με την άκρα δεξιά* [Διπλωματική Εργασία]. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Υπουργείο Εσωτερικών. *Αποτελέσματα Εθνικών Εκλογών*.
<https://www.ypes.gr/apotelesmata-ethnikon-eklogon/>

Abou-Chadi, T. (2016). Niche party success and mainstream party policy shifts—how green and radical right parties differ in their impact. *British Journal of Political Science*, 46(2), 417-436.

Abou-Chadi, T. & Krause, W. (2020). The causal effect of radical right success on mainstream parties' policy positions: A regression discontinuity approach. *British Journal of Political Science*, 50(3), 829-847.

Alexakis, E. G. (1998). *Conservatives and Ideology--the Case of the New Democracy Party in Greece, 1974-1998*. Center for Political Research.

Alexakis, M. (2020). The Conservatives in K. Featherstone & D. Sotiropoulos (eds) *The Oxford Handbook of Modern Greek Politics* (σσ. 256-268). Oxford: Oxford University Press.

Almeida, D. (2010). Europeanized Eurosceptics? Radical Right Parties and European Integration. *Perspectives on European Politics and Society*, 11(3), 237-253.

Alonso, S. & Rovira Kaltwasser, C. (2015). Spain: No country for the populist radical right?. *South European Society and Politics*, 20(1), 21-45.

Arzheimer, K. (2009). Contextual factors and the extreme right vote in Western Europe, 1980–2002. *American Journal of Political Science*, 53(2), 259-275.

Arzheimer, K. (2018). Explaining electoral support for the radical right in J. Rydgren (ed) *The Oxford Handbook of the Radical Right* (σσ. 143-165). Oxford: Oxford University Press.

Arzheimer, K. & Berning, C. C. (2019). How the Alternative for Germany (AfD) and their voters veered to the radical right, 2013–2017. *Electoral Studies*, 60, 102040.

Arzheimer, K. & Carter, E. (2006). Political opportunity structures and right-wing extremist party success. *European Journal of Political Research*, 45(3), 419-443.

Auers, D. & Kasekamp, A. (2009). Explaining the electoral failure of extreme-right parties in Estonia and Latvia. *Journal of Contemporary European Studies*, 17(2), 241-254.

Bale, T. (2003). Cinderella and her ugly sisters: the mainstream and extreme right in Europe's bipolarising party systems. *West European Politics*, 26(3), 67-90.

Bale, T. (2018). Who leads and who follows? The symbiotic relationship between UKIP and the Conservatives – and populism and Euroscepticism. *Politics*, 38(3), 263-277.

Bale, T., Green-Pedersen, C., Krouwel, A., Luther, K. R. & Sitter, N. (2010). If you can't beat them, join them? Explaining social democratic responses to the challenge from the populist radical right in Western Europe. *Political Studies*, 58(3), 410-426.

Barquero, P. O., Ruiz Jiménez A. M. & Ugarte, A. (2022). Explaining the electoral performance of radical right parties in Europe (2008-2019): a fuzzy-set Qualitative Comparative Analysis. *Política y Sociedad*, 59(1), 17.

Bélanger, É. & Meguid, B. M. (2008). Issue Saliency, Issue Ownership, and Issue-Based Vote Choice. *Electoral Studies*, 27(3), 477-491.

- Benoit, K. & Laver, M. (2006). *Party Policy in Modern Democracies*. London: Routledge.
- Benveniste, A., Campani, G. & Lazaridis, G. (2016). Populism: The Concept and Its Definitions in *The Rise of the Far Right in Europe: Populist Shifts and 'Othering'* (σσ. 1-23). London: Palgrave Macmillan.
- Betz, H. G. (1998). Introduction in H.-G. Betz & S. Immerfall (eds) *The Politics of the Right. Neo-populist Parties and Movements in Established Democracies*. Basingstoke: Macmillan.
- Betz, H.-G. (1994). *Radical right-wing populism in Western Europe*. London: Macmillan.
- Betz, H.-G. (2002). Conditions Favouring the Success and Failure of Radical Right-Wing Populist Parties in Contemporary Democracies in Y. Mény & Y. Surel (eds) *Democracies and the Populist Challenge* (σσ. 197–213). London: Palgrave Macmillan.
- Bornschieer, S. (2010). *Cleavage Politics and the Populist Right. The New Cultural Conflict in Western Europe*. Temple University Press.
- Bornschieer, S. (2012). Why a right-wing populist party emerged in France but not in Germany: cleavages and actors in the formation of a new cultural divide. *European Political Science Review*, 4(1), 121-145.
- Bornschieer, S. (2018). Globalization, cleavages, and the radical right in J. Rydgren (ed) *The Oxford Handbook of the Radical Right* (σσ. 212-238). Oxford: Oxford University Press.
- Budge, I. (1982). Electoral Volatility: Issue Effects and Basic Change in 23 Post-War Democracies. *Electoral Studies*, 1(2), 147-168.
- Budge, I. (2013). The “Paradox of the Manifestos”: Satisfied Users, Critical Methodologists. *Comparative Manifesto Project*.
- Buhr, R. L. (2012). Seizing the opportunity: Euroscepticism and extremist party success in the post-Maastricht era. *Government and Opposition*, 47(4), 544-573.
- Burni, A. (2018). European Union Issues and Party Competition: How Does the Popularity of Extreme Right Parties Affect EU Positions of Mainstream Parties?. *ECPR Joint Session 'The Political Consequences of Euroscepticism: Who, What, When and Where'*, 10-14 April.
- Carmines, E. G. & Stimson, J. A. (1986). On the Structure and Sequence of Issue Evolution. *American Political Science Review*, 80(3), 901-920.
- Carmines, E. G. & Stimson, J. A. (1989). *Issue Evolution: Race and the Transformation of American Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Carter, E. (2005). *The Extreme Right in Western Europe*. Manchester: Manchester University Press.
- Carter, E. (2013). *The extreme right in Western Europe: Success or failure?*. Manchester: Manchester University Press.
- Christodoulaki, I. (2020). The Rise of the Golden Dawn in Greece: Austerity and Its Impact on Democracy in J. Stone, R. Dennis, P. Rizova & X. Hou (eds) *The Wiley Blackwell Companion to Race, Ethnicity, and Nationalism* (σσ. 227-243). New Jersey: Wiley Blackwell.
- Dahlström, C. & Sundell, A. (2012). A losing gamble. How mainstream parties facilitate anti-immigrant party success. *Electoral Studies*, 31(2), 353-363.
- De Lange, S. (2007). A new winning formula? The programmatic appeal of the radical right. *Party Politics* 13(4), 411-435.

- De Vries, C. & Hobolt, S. (2012). When dimensions collide: The electoral success of issue entrepreneurs. *European Union Politics* 13(2), 246-268.
- Dinas, E., Georgiadou, V., Konstantinidis, I. & Rori, L. (2016). From dusk to dawn: Local party organization and party success of right-wing extremism. *Party Politics*, 22(1), 80-92.
- Dolezal, M. & Hellström, J. (2016). The Radical Right as Driving Force in the Electoral Arena? in S. Hutter, E. Grande & H. Kriesi (eds) *Politicising Europe: Integration and Mass Politics* (σσ. 156-179). Cambridge: Cambridge University Press.
- Donà, A. (2022). The Rise of the Radical Right in Italy: the case of Fratelli d' Italia. *Journal of Modern Italian Studies*, 27(5), 775-794.
- Downes, J. F., & Loveless, M. (2018). Centre right and radical right party competition in Europe: Strategic emphasis on immigration, anti-incumbency, and economic crisis. *Electoral Studies*, 54, 148-158.
- Eatwell, R. (2016). Ten Theories of the Extreme Right in C. Mudde (ed) *The Populist Radical Right: A Reader* (σσ. 404-421). Oxfordshire: Routledge.
- Ellinas, A. A. (2008). Parties after Success: Why some radical right parties persist and others collapse in *The Selected Works of Antonis A. Ellinas*.
- Ellinas, A. A. (2012). LAOS and the Greek extreme right since 1974 in *The Selected Works of Antonis A. Ellinas* (σσ. 196-219).
- Ellinas, A. A. (2013). The rise of Golden Dawn: The new face of the far right in Greece. *South European Society and Politics* 18(4), 543-565.
- Ellinas, A. A. (2015). Neo-Nazism in an established democracy: The persistence of Golden Dawn in Greece. *South European Society and Politics*, 20(1), 1-20.
- Ellinas, A. A. (2020). *Organizing against democracy: The local organizational development of far right parties in Greece and Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ellinas, A. A. & Lamprianou, I. (2017). How far right local party organizations develop: The organizational buildup of the Greek Golden Dawn. *Party Politics*, 23(6), 804-820.
- Ellinas, A. A., & Lamprianou, I. (2019). Far right activism and electoral outcomes. *Party Politics*, 25(3), 448-460.
- Fielitz, M. (2016). Beyond the Fringe: Unfolding the Dynamics of Golden Dawn's Rise in S. Goll, M. Mlinarić & J. Gold (eds) *Minorities under Attack: Othering and Right-Wing Extremism in Southeast European Societies* (σσ. 257-275). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Flanagan, S. C. & Lee, A. R. (2003). The New Politics, Culture Wars, and the Authoritarian-Libertarian Value Change in Advanced Industrial Democracies. *Comparative Political Studies*, 36(3), 235-270.
- Garcia, G. A. (2021). *Far-Right Fever: Examining the Electoral Rise and Political Persistence of Brazil and Hungary's Populist Radical Right* [Bachelor Thesis]. Florida State University.
- Gemenis, K. & Dinas, E. (2010). Confrontation still? Examining parties' policy positions in Greece. *Comparative European Politics*, 8, 179-201.
- Georgiadou, V. (2013). Right-wing populism and extremism: The rapid rise of "Golden Dawn" in crisis-ridden Greece in R. Melzer & S. Serafin (eds) *Right-wing Extremism in Europe:*

Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies (σσ. 75-101). Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.

Georgiadou, V. (2020). The Far Right in K. Featherstone & D. Sotiropoulos (eds) *The Oxford Handbook of Modern Greek Politics* (σσ. 241-255). Oxford: Oxford University Press.

Georgiadou, V. & Mavropoulou, J. (2022). Anti-establishment coalition governments in Southern Europe: Greece and Italy.

Georgiadou, V., Rori, L. & Roumanias, C. (2018). Mapping the European far right in the 21st century: A meso-level analysis. *Electoral Studies*, 54, 103-115.

Giugni, M., Koopmans, R., Passy, F. & Statham, P. (2005). Institutional and discursive opportunities for extreme-right mobilization in five countries. *Mobilization: An International Quarterly*, 10(1), 145-162.

Golder, M. (2003). Explaining Variation in the Success of Extreme Right Parties in Western Europe. *Comparative Political Studies*, 36(4), 432-466.

Golder, M. (2016). Far Right Parties in Europe. *Annual Review of Political Science*, 19(5), 477-497. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-042814-012441>.

Grzymala-Busse, A. (2019). The failure of Europe's mainstream parties. *Journal of Democracy*, 30, 35.

Halikiopoulou, D. (2018). A Right-wing Populist Momentum: A Review of 2017 Elections across Europe. *Journal of Common Market Studies* 56, 63.

Halikiopoulou, D. (2019). Right-wing populism as a nationalist vision of legitimating collective choice: A supply-side perspective. *The International Spectator*, 54(2), 35-49.

Halikiopoulou, D. & Vasilopoulou, S. (2014). Support for the Far Right in the 2014 European Parliament Elections: a comparative perspective. *The Political Quarterly*, 85(3), 285-288.

Halikiopoulou, D. & Vlandas, T. (2019). What is new and what is nationalist about Europe's new nationalism? Explaining the rise of the far right in Europe. *Nations and nationalism*, 25(2), 409-434.

Halikiopoulou, D., Mock, S. & Vasilopoulou, S. (2013). The civic zeitgeist: nationalism and liberal values in the European radical right. *Nations and Nationalism*, 19(1), 107-127.

Halikiopoulou, D., Nanou, K. & Vasilopoulou, S. (2012). The paradox of nationalism: The common denominator of radical right and radical left euroscepticism. *European Journal of Political Research*, 51(4), 504-539.

Heinisch, R. & Hauser, K. (2014). Main Right Party Responses to Radical Populist and Extremist Party Positioning in Central Europe. *ECPR Joint Sessions Workshop, Salamanca Spain April 10-15, 2014*.

Heyne, L. & Manucci, L. (2021). A new Iberian exceptionalism? Comparing the populist radical right electorate in Portugal and Spain. *Political Research Exchange*, 3(1), 1989985.

Hooghe, L. & Marks, G. (2008). A postfunctionalist theory of European integration: From permissive consensus to constraining dissensus. *British Journal of Political Science*, 39(1), 1-23.

Hooghe, L., Marks, G. & Wilson, C. J. (2002). Does left/right structure party positions on European integration?. *Comparative Political Studies*, 35(8), 965-989.

Hutter, S. & Kriesi, H. (2022). Politicising immigration in times of crisis. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 48(2), 341-365.

Ignazi, P. (2003). *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Ivaldi, G. (9/2022). Two of a kind? Marine Le Pen, Éric Zemmour, and the supply and demand for far-right politics in the 2022 French Presidential Election. In *APSA Annual Meeting & Exhibition*.

Ivaldi, G. & Mazzoleni, O. (2020). Economic populism and sovereigntism: the economic supply of European radical right-wing populist parties. *European Politics and Society*, 21(2), 202-218, DOI: <https://doi.org/10.1080/23745118.2019.1632583>.

Ivarsflaten, E. (2008). What unites right-wing populists in Western Europe? Re-examining grievance mobilization models in seven successful cases. *Comparative Political Studies*, 41(1), 3-23.

Kitschelt, H. (2004). *Diversification and reconfiguration of party systems in postindustrial democracies*. Berlin: Friedrich Ebert Stiftung.

Kitschelt, H. & McGann, A. J. (1997). *The Radical Right in Western Europe: A Comparative Analysis*. Michigan: University of Michigan Press.

Kriesi, H. (1995). Bewegungen auf der Linken, Bewegungen auf der Rechten: Die Mobilisierung von zwei neuen Typen von sozialen Bewegungen in ihrem politischen Kontext. *Swiss Political Science Review*, 1(1), 1-46.

Lazaridis, G. & Tsagkroni, V. (2016). Posing for Legitimacy? Identity and Praxis of Far-Right Populism in Greece in A. Benveniste, G. Campani & G. Lazaridis (eds) *The Rise of the Far Right in Europe: Populist Shifts and 'Othering'* (σσ. 201-237). London: Palgrave Macmillan.

Lehmann, P., Franzmann, S., Burst, T., Regel, S., Riethmüller, F., Volkens, A., Weißels, B., Zehnter, L. (2023a): The Manifesto Project Dataset - Codebook. Manifesto Project (MRG / CMP / MARPOR). Version 2023a. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB). Göttingen: Institut für Demokratieforschung (IfDem).

Lehmann, P., Franzmann, S., Burst, T., Regel, S., Riethmüller, F., Volkens, A., Weißels, B., Zehnter, L. (2023b): The Manifesto Data Collection. Manifesto Project (MRG / CMP / MARPOR). Version 2023a. Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB). Göttingen: Institut für Demokratieforschung (IfDem). <https://doi.org/10.25522/manifesto.mpps.2023a>

Lorimer, M. (2020). Europe as Ideological Resource: the Case of the Rassemblement National. *Journal of European Public Policy* 27(9), 1388-1405 DOI: 10.1080/13501763.2020.1754885.

Marks, G., Wilson, C. J. & Ray, L. (2002). National Political Parties and European Integration. *American Journal of Political Science*, 585-594.

Meguid, B. M. (2005). Competition between unequals: The role of mainstream party strategy in niche party success. *American Political Science Review*, 99(3), 347-359.

Meguid, B. M. (2008). *Party competition between unequals: Strategies and Electoral Fortunes in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mendes, M. S. (2021). 'Enough' of What? An Analysis of Chega's Populist Radical Right Agenda. *South European Society and Politics*, 26(3), 329-353.

Mendes, M. S. & Dennison, J. (2021). Explaining the emergence of the radical right in Spain and Portugal: salience, stigma and supply. *West European Politics*, 44(4), 752-775.

Minkenberg, M. (2001). The Radical Right in Public Office: Agenda-Setting and Policy Effects. *West European Politics* 24(4), 1-21.

Minkenberg, M. (2013). From pariah to policy-maker? The radical right in Europe, West and East: Between margin and mainstream. *Journal of Contemporary European Studies*, 21(1), 5-24.

Mols, F. & Jetten, J. (2020). Understanding Support for Populist Radical Right Parties: Toward a Model that Captures Both Demand-and Supply-Side Factors. *Frontiers in Communication*, 5(83). DOI: <https://doi.org/10.3389/fcomm.2020.557561>.

Mudde, C. (1999). The single-issue party thesis: Extreme right parties and the immigration issue. *West European Politics*, 22(3), 182-197.

Mudde, C. (2007). *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511492037>.

Mudde, C. (2017). Populism: An Ideational Approach in C. R. Kaltwasser, P. Taggart, P. O. Espejo & P. Ostiguy (eds) *The Oxford Handbook of Populism* (pp. 27-47). Oxford: Oxford University Press.

Muis, J. & Immerzeel, T. (2017). Causes and consequences of the rise of populist radical right parties and movements in Europe. *Current Sociology*, 65(6), 909-930.

Norris, P. (2005). *Radical Right. Voters and Parties in the Electoral Market*. Cambridge: Cambridge University Press.

Ortiz Barquero, P. (2019). The electoral breakthrough of the radical right in Spain: Correlates of electoral support for VOX in Andalusia (2018). *Genealogy*, 3(4), 72.

Otjes, S., Ivaldi, G., Jupskås, A. R. & Mazzoleni, O. (2018). It's not economic interventionism, stupid! reassessing the political economy of radical right-wing populist parties. *Swiss Political Science Review*, 24(3), 270-290.

Papastathis, K. (2015). Religious discourse and radical right politics in contemporary Greece, 2010–2014. *Politics, Religion & Ideology*, 16(2-3), 218-247.

Papastathis, K. & Litina, A. (2018). The Populist Breeding Ground and Religion: The Case of the Greek Mainstream and Radical Right. *Religion, State & Society* 46(3), 226-282.

Pardos-Prado, S. (2015). How can mainstream parties prevent niche party success? Center-right parties and the immigration issue. *The Journal of Politics*, 77(2), 352-367.

Pennings, P. & Keman, H. (2003). The Dutch parliamentary elections in 2002 and 2003: The rise and decline of the Fortuyn movement. *Acta Politica*, 38, 51-68.

Pirro, A. L. (2014). Digging into the breeding ground: insights into the electoral performance of populist radical right parties in Central and Eastern Europe. *East European Politics*, 30(2), 246-270.

Plach, C. (2015). Radical Right Populist Parties in Britain and the Netherlands: Explaining Electoral Success. *Res Publica - Journal of Undergraduate Research*, 19(1), 6.

Riker, W. H. (1982). *Liberalism against Populism: A Confrontation Between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*. Long Grove: Waveland Press.

Rohrschneider, R. & Whitefield, S. (2016). Responding to growing European Union-skepticism? The stances of political parties toward European integration in Western and Eastern Europe following the financial crisis. *European Union Politics*, 17(1), 138-161.

Rori, L. (2012). Leadership election between crisis and innovation in Greek party politics. *4th International Graduate Student Conference*.

Rori, L. & Georgiadou, V. (7/7/2023). The June 25th Elections and the Complex Mosaic of the Far Right. *Heinrich Böll Stiftung*. Ανάκτηση από: <https://gr.boell.org/en/2023/07/03/oi-ekloges-tis-25is-ioynioy-kai-syntheto-mosaiko-tis-akras-dexias> (Τελευταία πρόσβαση: 13/12/2023).

Roumanias, C., Skouras, S. & Christodoulakis, N. (2022). Crisis and extremism. How does an extreme far right emerge in a modern democracy? Evidence from Greece's Golden Dawn. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 32(1), 107-128.

Roushas, R. (2014). *Understanding the Electoral Breakthrough of Golden Dawn in Greece: A Demand and Supply Perspective*. Oxford: International Migration Institute, University of Oxford.

Rovny, J. (2013). Where do radical right parties stand? Position blurring in multidimensional competition. *European Political Science Review*, 5(1), 1-26.

Ruzza, C. (2018). The Radical Right in Southern Europe in J. Rydgren (ed) *The Oxford Handbook of the Radical Right* (σσ. 505-520). Oxford: Oxford University Press.

Rydgren, J. (2005). Is extreme right-wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family. *European Journal of Political Research* 44(3), 413-437.

Rydgren, J. (2007). The Sociology of the Radical Right. *Annual Review of Sociology* 33, 241-62.

Rydgren, J. (2008). Immigration Sceptics, Xenophobes or Racists? Radical Right-Wing Voting in Six West European Countries. *European Journal of Political Research* 47(6), 737-765.

Rydgren, J. & Van der Meiden, S. (2019). The radical right and the end of Swedish exceptionalism. *European Political Science*, 18(3), 439-455.

Syggelos, Y. (2018). Phobic discourses of the far right: the case of Volen Siderov. *East European Politics and Societies*, 32(3), 586-605.

Szöcsik, E. & Polyakova, A. (2019). Euroscepticism and the electoral success of the far right: the role of the strategic interaction between center and far right. *European Political Science*, 18, 400-420.

Thränhardt, D. (1995). The political uses of xenophobia in England, France and Germany. *Party Politics*, 1(3), 323-345.

Trantas, G., Zagoriti, P., Bergman, T., Müller, W. C. & Strøm, K. (2003). Greece: 'Rationalizing' Constitutional Powers in a Post-dictatorial Country in K. Strøm, T. Bergman, &

W. C. Müller (eds) *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies* (σσ. 376-398). Oxford: Oxford University Press.

Triantafyllou, G. (2016). *Golden Dawn and Front National: A Comparison of Ideological Discourse* [Master Thesis]. University of Ottawa.

Valentim, V., Ziblatt, D. & Dinas, E. (2023). How Mainstream Politicians Erode Norms: Evidence from two survey experiments. <https://doi.org/10.31219/osf.io/mjbnf>

Van der Brug, W., Fennema, M. & Tillie, J. (2005). Why some anti-immigrant parties fail and others succeed: A two-step model of aggregate electoral support. *Comparative Political Studies*, 38(5), 537-573.

Van Kessel, S. (2013). A matter of supply and demand: The electoral performance of populist parties in three European countries. *Government and Opposition*, 48(2), 175-199.

Van Spanje, J. (2010). Contagious parties: Anti-immigration parties and their impact on other parties' immigration stances in contemporary Western Europe. *Party Politics*, 16(5), 563-586.

Vasilopoulou, S. (2018). The radical right and Euroskepticism in J. Rydgren (ed) *The Oxford Handbook of the Radical Right* (σσ. 122-140). Oxford: Oxford University Press.

Vasilopoulou, S. & Halikiopoulou, D. (2015). *The Golden Dawn's 'Nationalist Solution': Explaining the Rise of the Far Right in Greece*. New York: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9781137535917.

Vasilopoulou, S. & Zur, R. (2022). Electoral Competition, the EU Issue and Far-Right Success in Western Europe. *Political Behavior*, 1-21.

Voda, P., Kluknavská, A. & Spáč, P. (2022). From Trivialized Neo-Nazis to Parliament: Explaining the Electoral Success of the Extreme Right Party ĽSNS in Slovakia. *Problems of Post-Communism*, 69(6), 498-513.

Vrakopoulos, C. (2022). Political and ideological normalization: quality of government, mainstream-right ideological positions and extreme-right support. *European Political Science Review*, 14(1), 56-73.

Wagner, M. & Meyer, T. M. (2017). The radical right as niche parties? The ideological landscape of party systems in Western Europe, 1980–2014. *Political Studies* 65(1), 84–107.

Werkmann, C. & Gherghina, S. (2018). Organized for Parliament? Explaining the Electoral Success of Radical Right Parties in Post-Communist Europe. *Government and Opposition*, 53(3), 461-485.

Werner, A., Onawa, L., Volkens, A., Matthieß, T., Zehnter, T. & van Rinsum, L. (2021). *Manifesto Coding Instructions: 5th fully revised edition*. Manifesto Project (MRG / CMP / MARPOR). Berlin: Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB). Göttingen: Institut für Demokratieforschung (IfDem).

Wodak, R. (2015). *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: Sage Publications.